

Методичний посібник

**ДЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ:
МЕТОДИЧНІ ТА ЕТИЧНІ АКЦЕНТИ**

Полтава 2007

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ПОЛТАВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
ІМЕНІ М.В.ОСТРОГРАДСЬКОГО

ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ:
МЕТОДИЧНІ ТА ЕТИЧНІ АКЦЕНТИ

Методичний посібник

Полтава 2007

ББК 88.8

Д 31

Діяльність психологічної служби: методичні та етичні акценти.
Методичний посібник / Упорядник К. М. Муліка. – Полтава: ПОППО,
2007. – 156 с.

Рецензенти:

Ю.І.Калюжна доцент кафедри психології Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, кандидат психологічних наук

В.Ф.Моргун кандидат психологічних наук, професор кафедри педагогічної майстерності Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського, член Асоціації психологів України.

Л.І.Лантух практичний психолог вищої кваліфікаційної категорії, гімназія № 30 м. Полтави

Авторський колектив:

Лукова С.В. – 5; Моргун В. Ф., Сєдих К. В. – 3.1.3;

Муліка К. М. – вступ; 1; 2; 3.1.1; 3.1.2; 3.2; 3.4; 4; Сиротюк А. – 3.4.2

У методичному посібнику зроблена спроба окреслити специфіку здійснення соціально-психологічного забезпечення навчально-виховного процесу практичними психологами та соціальними педагогами. З'ясовується нормативне поле практичної роботи психолога та соціального педагога, визначаються реальні бар'єри входження психологічної служби і шкільного психолога зокрема в систему освіти.

Визначені підходи трансформації практичної психології у заклади освіти допоможуть адекватно визначати очікування від фахівців психологічної служби у закладах освіти, підвищити професійний рівень при наданні соціально-психологічної допомоги психологами, соціальними педагогами учасникам навчально-виховного процесу.

Для психологів, соціальних педагогів, адміністрації навчальних закладів, вчителів, викладачів.

Рекомендовано до друку вченою радою Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського (протокол № 5 від 18.09.2007)

ISBN 966-7215-725

© Обласний центр практичної психології і соціальної роботи, 2007

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Законодавчі, урядові та відомчі акти, що регулюють діяльність психологічної служби системи освіти	7
1.1. Нормативне поле діяльності психологічної служби: питання та відповіді	7
1.2. Накази, листи Міністерства освіти і науки України	11
2. Адаптація працівника психологічної служби до умов навчального закладу	39
3. Основні види діяльності та функції соціально-психологічної служби	42
3.1. Просвітницька діяльність	42
3.1.1. Психотехнології просвітницької діяльності	48
3.1.2. Типові помилки психолога-лектора	52
3.1.3. Професійні та науково-методичні заходи у профілактичній роботі психологів, соціальних педагогів із дитячою і підлітковою злочинністю.	54
3.2. Психодіагностична робота	58
3.3 Консультаційна робота	68
3.4. Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота	79
3.4.1. Структура корекційної програми	86
3.4.2. Корекція проблем навчання	89
4. Практичний досвід паралельної роботи соціального педагога та психолога в закладі освіти	96
5. Конкретні методи соціально-психологічної роботи з батьками: «Тренінг взаємодії в родинному колі»	105
ДОДАТКИ	140
ЛІТЕРАТУРА	149
ГЛОСАРІЙ	151

ВСТУП

Незважаючи на те що психологічна служба в системі освіти України діє друге десятиріччя, до сьогодні виникають численні питання щодо змісту та організації роботи практичних психологів, соціальних педагогів у навчальних закладах.

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» психологічна служба діє для підвищення ефективності навчально-виховного процесу, своєчасного виявлення труднощів, проблем та умов індивідуального розвитку особистості, корекції міжособистісних відносин усіх учасників педагогічного процесу, профілактики відхилень в індивідуальному розвитку та поведінці. Вона є системою, що спрямована передусім на індивідуальну роботу з людиною з метою максимального виявлення творчих здібностей та умов їхнього розвитку, формування здорового способу життя, подолання кризових життєвих ситуацій тощо. Важливим є проведення спеціальних занять, тренінгів, семінарів, котрі руйнують або видозмінюють ті особистісні структури, що заважають професійному й особистісному розвитку. Особливо це стосується педагогічних працівників, у яких дуже швидко формуються певні стереотипи та настанови у сфері міжособистісної взаємодії, спілкування й перцепції.

Важливою є проблема адаптації працівників психологічної служби в навчальних закладах, яка полягає насамперед у підготовці вищими навчальними закладами фахівців психологічної служби.

Слід наголосити на необхідності реформування та оновлення програмно-методичного забезпечення процесу підготовки вищими навчальними закладами практичних психологів. На сьогодні підготовка практикуючих психологів, що відбувається у ВНЗ, за своїм змістом є переважно підготовкою викладачів психології, а не психологів-практиків. В Україні існує низка концепцій підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації практичних психологів. На думку автора заслуговує на увагу Концепція В.Г.Панка [20], яка ґрунтується на ряді положень.

Перше з них: практична психологія – це особливий вид професійної діяльності, для здійснення якої академічних знань галузі психології недостатньо. Наукова психологія в реалізації своїх цілей і завдань займається збиранням наукових фактів, установленням зв'язків між окремими явищами та перевіркою надійності віднайдених закономірностей. Основне завдання практичної психології – допомога людині психологічними засобами, корекція її особистісних рис, структури особистості, соціальних стосунків тощо. Специфіка практичної психології зумовлює й відповідні форми, методи, зміст підготовки практичних психологів, які відмінні від змісту, форм та методів

підготовки психологів-викладачів або психологів-дослідників.

Друге: не всякий спеціаліст, який опанував теоретичні засади психологічної науки, здатен працювати як практичний психолог. І навпаки: крім особистісної готовності практичному психологу необхідно володіти арсеналом академічних знань. Тому процес підготовки таких спеціалістів має включати паралельне формування професійно важливих рис особистості майбутнього фахівця та надання знань галузі наукової психології.

Проблема підвищення кваліфікації практичного психолога стосується перш за все його спеціалізації. Спеціалізація – це певна сукупність технологій роботи, які забезпечують діяльність фахівця в певному напрямі (сімейне консультування в школі, конфліктологія (управління), діагностика й корекція взаємин у підрозділі тощо).

Метою цього методичного посібника є спроба донести до учасників навчально-виховного процесу теоретично-методологічних засад практичної психології в закладах освіти. Окреслити реальні труднощі практичної психології в закладі освіти.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення низки завдань, які сприятимуть активнішій взаємодії учасників навчально-виховного процесу. Адже взаємодія – складне психологічне явище, в основі якого лежать цілісні системи взаємних дій і реакцій, між якими виникає причинна залежність. По-перше, це обмін думками, знаннями, ідеями, тобто інформацією (комунікативний компонент), по-друге, спонукання до дії, активності (діяльнісний, або інтерактивний компонент), по-третє, процес сприйняття партнерами один одного (перцептивно-емоційний компонент). Лише в сукупності всі ці компоненти забезпечують взаєморозуміння людей. А в нашому випадку є й передумовою успішної адаптації працівника психологічної служби в закладі освіти та ефективного виконання своїх функцій. Саме взаєморозуміння визначає повноцінну взаємодію фахівців, які вирішують спільні завдання.

Спроба відображення цілісної взаємоузгодженої системи уявлень про зміст, форми й методи роботи практичного психолога, соціального педагога була здійснена під час роботи над Положенням про психологічну службу системи освіти України¹, концепцією підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників психологічної

¹Наказ МОН України від 03.05.1999 р. «Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України», зареєстровано в Мін'юсті України 30.12.1999 р. № 922/4215 із змінами й доповненнями 07 червня 2001 р. № 439 «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України», зареєстровано в Мін'юсті України 9 липня 2001 р. № 570/5761.

служби². Концепція будується з урахуванням сучасних вимог практики й ґрунтується на ряді тверджень принципового характеру.

Розвиток та формування особистості дитини відбувається за умов співпраці й взаємодії з дорослим. На кожному віковому етапі є якась центральна фігура дорослого, яка виконує головну роль у процесі взаємодії. Яка ж роль належить психологу? Згідно зі ст. 21 Закону України «Про освіту» психологи здійснюють психологічне забезпечення навчально-виховного процесу. Діти та дорослі в ході навчально-виховного процесу мають різнобічні інтереси, мотиви, особливості та потреби, які часто складаються в ситуації, загрозові для психічного та фізичного здоров'я. Професійні дії психологічної служби в особі практичного психолога, соціального педагога, які запобігають виникненню та пом'якшують вирішення таких проблем, реалізуються в таких основних видах роботи, які висвітлено в посібнику:

- діагностика;
- профілактика;
- психологічна експертиза;
- психологічна прогностика;
- консультативно-методична допомога;
- психологічна та педагогічна корекція;
- соціальна реабілітація;
- психологічна просвіта.

Безпосереднім приводом для написання цієї роботи став аналіз моніторингу розвитку психологічної служби Полтавської області: кількість та зміст запитів керівників навчальних закладів, працівників психологічної служби щодо змісту, форм та методів роботи, нормативно-правового забезпечення діяльності фахівців практичної психології й соціальної роботи.

Звичайно, що практичне застосування запропонованих матеріалів буде більш цінним, якщо будуть наведені конкретні методичні розробки відповідного напрямку. Тому в окремому розділі представлений досвід практичного психолога-методиста Полтавського навчально-виховного об'єднання № 14 Лукової Світлани Володимирівни.

² Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 536 с.

1. Законодавчі, урядові та відомчі акти, що регулюють діяльність психологічної служби системи освіти

1.1. Нормативне поле діяльності психологічної служби: питання та відповіді

Специфіка діяльності практичного психолога передбачає перш за все довіру дитини до нього, як до дорослого. Основним засобом діяльності психолога є власна особистість. Шкільна практика включає різні напрямки діяльності педагогічних працівників, далеко не всі з яких сумісні з функціональними обов'язками та особливостями діяльності психолога. Бувають випадки, коли психологи змушені робити вибір отримати матеріальні переваги, статус «слухняного», безвідмовного працівника, займаючись громадською чи викладацькою діяльністю, або обмежитись виконанням функціональних обов'язків, проте отримати визнання як психолога. Наведемо деякі з основ функціонування психологічної служби в закладах освіти.

1. Психологічна служба закладу освіти є складовою частиною державної системи освіти¹.

2. План роботи працівника психологічної служби відображує основні напрямки роботи навчального закладу, є частиною його плану роботи та затверджується керівником за попереднім погодженням з відповідними структурами психологічної служби².

3. Структура та управління психологічною службою³:

- Український науково-методичний центр практичної психології й соціальної роботи;
- Обласний центр практичної психології і соціальної роботи;
- Районні (міські, регіональні) центри практичної психології й соціальної роботи, методисти, які відповідають за психологічну службу РМК (ММК), практичні психологи, соціальні педагоги шкіл-інтернатів, професійно-технічних навчальних закладів, вищих навчальних закладів I – II рівнів акредитації.
- Практичні психологи, соціальні педагоги, соціальні педагоги по роботі з дітьми-інвалідами дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів.

¹ Ст. 21, 22 Закону України «Про Освіту».

² Наказ МОН від 28.12.2006 № 864 «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України». Лист МОН України «Про планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України» від 27.08.2000 р. № 1/9-352.

³ Наказ МОН України від 03.05.1999 р. № 127 «Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України», наказ МОН України від 07.06.2001 р. № 439 «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України».

4. Практичні психологи, соціальні педагоги, соціальні педагоги по роботі з дітьми-інвалідами є педагогічними працівниками. Посада «Психолог» до переліку педагогічних працівників не належить, хоча зазначається в «Класифікаторі професій України»¹.

5. У зв'язку з тим, що посадові обов'язки «психолога» – «практичного психолога» навчальних закладів і установ освіти не змінювалися, запис у трудовій книжці «психолог» (або в інших документах, що відповідно до законодавства України підтверджують стаж роботи) є підставою для зарахування до стажу роботи практичного психолога, для виплати надбавки за вислугу років і допомоги на оздоровлення при наданні щорічної відпустки².

6. Посади соціальних педагогів вводити в штати загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти незалежно від посад практичних психологів. Чисельність – практичних психологів, соціальних педагогів професійно-технічних навчальних закладів, вищих навчальних закладів I – II рівнів акредитації, вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання, дошкільних навчальних закладів (дитячих будинків) інтернатного типу та центрів розвитку дитини – одна ставка на навчальний заклад (окремо соціального педагога й окремо – практичного психолога)³.

7. Тривалість робочого тижня практичного психолога, соціального педагога – 40 годин. Із них 20 год. відводиться для роботи в навчальному закладі (індивідуальна та групова психодіагностика, консультування учнів, учителів, батьків, корекційно-розвивальна робота тощо) і 20 год. – на підготовку до проведення соціально-психологічних заходів, обробку результатів досліджень, оформлення висновків тощо⁴.

8. 20 год., що відводяться для підготовки соціально-психологічних заходів та обробки результатів досліджень, можуть проводитись поза навчальним закладом, але повинні бути відображені в плані роботи на місяць та статистичному звіті⁵.

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. № 963 Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників.

² Лист МОН від 18.05.2001 № 1/9-193.

³ Лист МОН України «Про нормативи чисельності практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів» від 15.08.2007 № 1/9-479.

⁴ Наказ МОН України від 03.05.1999 р. «Про затвердження положення про психологічну службу системи освіти України», зареєстровано в Мін'юсті України 30.12.1999 р. № 922/4215 із змінами й доповненнями 07.06. 2001, «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України», зареєстровано в Мін'юсті України 9.07.2001 № 570/5761.

⁵ Лист МОН України від 27.11.2000 року № 109.

9. Психолог займається в рамках навчальної діяльності: веде курси за вибором, гуртки «Психологія», «Етика та психологія сімейного життя», «Валеологія» тощо – бажано без оцінювання результатів знань дітей у журналі й щоденниках (можливі варіанти зарах. / незарах.)¹.
10. Позиція психолога щодо дитини – довірена особа – забезпечується авторитетом спеціаліста, особистості дорослого. Психолог не повинен сприйматися дітьми як іще один учитель або класний керівник, контролююча особа поряд із завучем, директором школи тощо. Виконання обов'язків класного керівника не узгоджується з посадовими обов'язками практичного психолога².
11. Якщо психолог бажає викладати предмет і має для цього відповідну кваліфікацію, він має право це робити, але функціональні обов'язки практичного психолога у такому разі фахівець буде виконувати менш ефективно. Тому доцільно викладати предмет практичному психологу в іншому навчальному закладі².
12. Якщо вчителя-предметника, який має відповідну психологічну освіту, довантажили 0,5 – 0,25 ставки психолога, він проводить свою діяльність у рамках просвітницько-профілактичної роботи².
13. Практичний психолог, соціальний педагог доводять до відома батьків мету, зміст, форми роботи та отримують дозвіл батьків на здійснення соціально-психологічного супроводу. Дитина після 12 років має право відмовитись від психологічних обстежень, навіть якщо є згода батьків^{3,4}.
14. Практичний психолог, соціальний педагог методично підпорядковуються районним (міським) центрам практичної психології й соціальної роботи, методисту РМК (ММК), адміністративно – керівнику навчального закладу⁵.
15. Працівників психологічної служби атестує фахова атестаційна комісія або комісія, до складу якої входять особи з відповідною фаховою освітою. Визначено процедуру атестації працівників психологічної служби⁶.

¹ Друкується за: Етичний кодекс психолога, Тернопіль, 1996.

² В.Якиляшек, М.Козій, Г.Павлова Психолог і директор: грані співпраці // Сільська школа України. – 2002. – № 30. С. 3-8.

³ Декларація прав дитини. Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних націй 20 листопада 1995 р.

⁴ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних націй 10 грудня 1948 р.

⁵ Наказ МОН України «Про затвердження Типового положення про центри практичної психології й соціальної роботи» від 15.08.2000 р. № 386.

⁶ Наказ МОН України від 13.01.2006 № 9 «Про атестацію працівників психологічної служби».

16. Ставки заробітної плати (посадові оклади) практичним психологам, соціальним педагогам шкіл-інтернатів усіх типів найменувань, спеціальних шкіл для дітей та підлітків, які потребують особливих умов навчання й виховання, спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) виплачується за 18 год. на тиждень¹.

17. Професійна діяльність психолога має виключно автономний характер (не підлягає адміністративному впливу з боку керівників навчально-виховного закладу чи установи). Як за умови інтеграції практичного психолога в педагогічний колектив, так і за умови входження його до адміністрації повноцінне виконання його функціональних обов'язків неможливе. Практичний психолог має займати нейтральну нішу між педагогічним колективом та адміністрацією².

18. Педагогічні працівники, які викладають два й більше предметів, атестуються з того предмету, з якого мають педагогічне навантаження за фахом освіти. Оплата у відповідності поширюється на все педагогічне навантаження до наступної атестації³.

19. У зв'язку із 40-годинним тижневим навантаженням та відображенням робочого часу у відповідній документації недопустимо перекладання на психолога педагогічних та виховних функцій (заміна уроків, виконання громадських доручень), які не пов'язані із соціально-психологічним супроводом⁴.

¹ Наказ МОН України від 24 лютого 2005 р. № 118, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 березня 2005 р. за № 281/105661, «Про внесення змін до інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівникам освіти».

² Друкується за: Етичний кодекс психолога, Тернопіль, 1996.

³ п. 2.6. Типового положення про атестацію педагогічних працівників України зі змінами й доповненнями, внесеними згідно з наказом Міносвіти України від 01.12.1998 р. № 419.

⁴ Наказ МОН України від 03.05.1999 р. «Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України», зареєстровано в Мін'юсті України 30.12.1999 р. № 922/4215 із змінами і доповненнями 07 червня 2001 р., «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України», зареєстровано в Мін'юсті України 9 липня 2001 р. № 570/5761.

1.2. Накази, листи Міністерства освіти і науки України

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

28. 12. 2006 р. № 864

Наказ

Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України

На виконання пункту 3 наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.06 р. № 631 «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства щодо захисту прав неповнолітніх» та забезпечення належної роботи соціальних педагогів у навчальних закладах

наказую:

1. Затвердити кваліфікаційні характеристики соціального педагога, соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами, практичного психолога навчального закладу системи Міністерства освіти і науки України (додаток 1–3).

2. Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій:

2.1 Забезпечити виконання спільного наказу Міністерства освіти і науки України від 14 червня 2006 р. № 1983/388/452/221/556/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями які опинилися в складних життєвих обставинах» (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 липня 2006 р. за №824/12698).

2.2 Проаналізувати стан кадрового забезпечення та до початку 2007–2008 навчального року ввести посади соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами, практичних психологів у всі типи загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти відповідно до нормативів їхньої чисельності (лист Міністерства освіти і науки України від 15.06.2004 р. №1/9-324).

3. Керівникам навчальних закладів забезпечити:

3.1 Планування діяльності соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами за річним та щомісячним планом роботи (додаток 5), та за тимчасовими нормативами часу на основні види роботи практичного психолога та соціального педагога (додаток 6).

3.2 Ведення соціальними педагогами фахових журналів реєстрації звернень учнів, батьків, учителів (додаток 7), графіків роботи на тиждень (додаток 8), журналів щоденного обліку роботи (додаток 9); соціальних паспортів класу (додаток 10); облікових карток соціального супроводу

сімей дітей (додаток 11); актів обстеження матеріально-побутових умов проживання дітей (додаток 12); переліків суб'єктів соціально-педагогічної діяльності в мікрорайоні навчального закладу (додаток 13).

5. Українському науково-методичному Центру практичної психології та соціальної роботи (Панок В. Г.) у I півріччі 2007 року провести нараду керівників обласних психологічних служб щодо діяльності соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами навчальних закладів.

6. Контроль за виконанням наказу залишаю за собою.

Т.в.о. Міністра

Б. М. Жебровський

Додаток 1

до наказу МОН України від 28.12.2006 р. № 864

Кваліфікаційна характеристика. Соціальний педагог

Посадові обов'язки. Забезпечує соціально-педагогічний патронаж дітей та молоді в системі освіти, сприяє взаємодії навчальних закладів, сім'ї, служб у справах неповнолітніх, соціального захисту, центрів соціальних служб для молоді, кримінальної міліції та інших підрозділів державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, неурядових та громадських організацій з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища й створення умов для її сприятливого розвитку.

Виконує функції:

– **діагностичну**

Вивчає та оцінює особливості діяльності й розвитку учнів (вихованців), мікроклімату (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу в мікрорайоні та джерела негативного впливу на дітей і підлітків;

– **прогностичну**

Прогнозує на підставі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня чи групи; прогнозує результат навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості;

– **консультативну**

Дає рекомендації (поради) учням, батькам, учителям та іншим особам з питань соціальної педагогіки; подає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим, молодіжним об'єднанням, дітям, підліткам, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах тощо;

– **захисну**

Забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представляє їхні інтереси в різноманітних інстанціях (службі в справах неповнолітніх, міліції, суді тощо);

– **профілактичну**

Переконує учнів у доцільності дотримання соціально значимих норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя; сприяє запобіганню негативним явищам в учнівському середовищі;

– **соціально-перетворювальну**

Надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб учнівської молоді; здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій дітей; сприяє соціальному й професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді;

– **організаційну**

Координує діяльність і взаємодію всіх суб'єктів соціального виховання; сприяє соціально корисній діяльності дітей і підлітків; формує демократичну систему взаємостосунків у підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих.

Сприяє розкриттю здібностей, талантів, обдарувань вихованців через їхню участь у науковій, технічній, художній творчості. Залучає громадські організації, творчі спілки, окремих громадян тощо до культурно-просвітницької, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої та інших видів роботи.

Займається профілактикою правопорушень неповнолітніх. Дотримується педагогічної етики, поважає гідність особистості дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігає вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, пропагує здоровий спосіб життя. Постійно підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

Повинен знати:

Для вирішення соціально-педагогічних завдань повинен мати знання в обсязі вищої освіти зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота». Має знати вікову, педагогічну, соціальну психологію; етику, естетику, педагогічну деонтологію, основи права, екології; методологічні принципи, закономірності, зміст, методи та форми виховання; інноваційні процеси, технології освітньо-виховної роботи в навчальних закладах різних типів; особливості профілактики девіантної поведінки учнів різного віку, негативних явищ у підлітковому середовищі, проблеми статево-рольової соціалізації особистості; форми й методи роботи в сімейно-побутовому середовищі, у позашкільних

закладах, за місцем проживання; основи валеології, зміст, форми та методи організації здорового способу життя дітей та учнів різного віку; специфіку роботи в загальноосвітніх школах-інтернатах, спеціальних, санаторних та школах соціальної реабілітації; сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових спілок, рухів, організацій тощо та їхній вплив на особистість; функції, права, системи державних інститутів, установ, громадських організацій галузі освіти, навчання та виховання підростаючого покоління; культурні, економічні, демографічні, екологічні особливості соціального середовища, у якому організовується робота; основи трудового законодавства України, правила охорони праці та техніки безпеки; Закон України «Про освіту», Декларацію прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, інші законодавчі і нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання; державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

Повинен уміти:

застосовувати професійні знання в практичній діяльності, вивчати відхилення в поведінці школярів, молоді; проводити профілактичну роботу із запобігання девіантній поведінці, а також розробляти програми та проекти роботи з "дітьми вулиці", працювати з групами ризику в умовах неформального спілкування, сприяти виявленню ініціативи, активізації суб'єктивної позиції вихованців (клієнтів); організовувати взаємодію педагогічного колективу, батьків, громадських об'єднань та організацій, служб у справах неповнолітніх, служб соціального захисту, профспілок, правоохоронних органів, медичних установ тощо щодо виховання, оздоровлення, здійснення соціального патронажу, профілактичної роботи і соціальної реабілітації дітей та підлітків.

Повинен мати:

розвинені комунікативні та організаційні здібності, здатність співчувати, співпереживати; ціннісні орієнтації, спрямовані на розвиток особистості дитини як найвищої цінності суспільства, на творчу педагогічну діяльність; навички проведення співбесід, інтерв'ювання, вирішення конфліктних ситуацій, проведення групових занять з дітьми та дорослими.

Кваліфікаційні вимоги до категорій

Соціальний педагог вищої категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», дотримується вимог Етичного кодексу, виявляє високий рівень професіоналізму, ініціативу, досконало володіє ефективними формами, методами організації педагогічної роботи серед дітей, молоді, батьків, забезпечує високу якість своєї праці, має власні методичні розробки, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді *соціального педагога*

– не менше 8 років.

Соціальний педагог I категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», дотримується вимог Етичного кодексу, виявляє високий рівень професійної компетентності, використовує сучасні форми, методи навчально-виховної роботи, досяг значного рівня соціально-педагогічної діяльності, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді соціального педагога – не менше 5 років.

Соціальний педагог II категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», дотримується вимог Етичного кодексу, має достатній рівень професіоналізму, використовує сучасні форми, методи виховання, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді соціального педагога – не менше 3 років.

Соціальний педагог має вищу або середню освіту зі спеціальностей "Соціальна педагогіка", "Соціальна робота", дотримується вимог Етичного кодексу, професійно компетентний, забезпечує нормативні вимоги до рівня навчально-виховної роботи в соціальному середовищі, відповідає загальним стичним та культурним вимогам до педагогічних працівників.

Додаток 2

до наказу МОН України від 28.12.2006 р. № 864

Кваліфікаційна характеристика

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами

Посадові обов'язки. Забезпечує соціально-педагогічний патронаж дітей-інвалідів шкіл-інтернатів, спеціальних та санаторних шкіл, сприяє взаємодії навчальних закладів, сім'ї, служб у справах неповнолітніх, соціального захисту, охорони здоров'я, центрів соціальних служб для молоді, кримінальної міліції, інших підрозділів державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, неурядових та громадських організацій з метою адаптації дитини з особливими потребами до вимог соціального середовища й створення умов для її сприятливого розвитку.

Здійснює функції:

– **діагностичну**

Вивчає та оцінює особливості діяльності й розвитку учнів (вихованців), мікроклімату колективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу в мікрорайоні та джерела негативного впливу на дітей і підлітків;

– **прогностичну**

Прогнозує на підставі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня чи групи; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості;

– **консультативну**

Дає рекомендації (поради) учням, батькам, учителям та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим, молодіжним об'єднанням, дітям, підліткам, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах тощо;

– **захисну**

Забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представляє їхні інтереси в різноманітних інстанціях (службі в справах неповнолітніх, міліції, суді тощо);

– **профілактичну**

Переконує учнів у доцільності дотримання соціально значимих норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя; сприяє запобіганню негативним явищам в учнівському середовищі;

– **соціально-перетворювальну**

Надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб учнівської молоді; здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій дітей; сприяє соціальному й професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді; проводить роботу, спрямовану на відновлення фізичного стану дітей-інвалідів, їхніх соціальних функцій;

- **організаційну**

Координує діяльність і взаємодію всіх суб'єктів соціального виховання; сприяє соціально корисній діяльності дітей і підлітків; формує демократичну систему взаємостосунків у підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих.

Сприяє розвитку дітей з обмеженими можливостями, поліпшенню їхнього психоемоційного стану. Стимулює розвиток соціальної й економічної активності дітей-інвалідів, підприємницької ініціативи, інтелектуального, трудового потенціалу.

Сприяє виявленню та розкриттю здібностей, талантів, обдарувань вихованців через їхню участь у науковій, технічній, художній творчості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді з урахуванням медико-фізіологічних та соціально-психологічних можливостей.

Залучає різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої та інших видів роботи з дітьми-інвалідами.

Дотримується педагогічної стици, поважає гідність особистості дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігає вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, пропагує здоровий спосіб життя, займається профілактикою правопорушень неповнолітніх тощо. Постійно підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

Повинен знати:

Для вирішення соціально-педагогічних завдань повинен мати знання в обсязі вищої освіти зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота». Має знати вікову, педагогічну, соціальну психологію; етику, естетику, педагогічну деонтологію, основи права, екології; методологічні принципи, закономірності, зміст, методи та форми виховання; інноваційні процеси, технології освітньо-виховної роботи в навчальних закладах різних типів; особливості профілактики девіантної поведінки дітей з обмеженими можливостями різного віку, негативних явищ у підлітковому середовищі, проблеми статево-рольової соціалізації особистості дітей-інвалідів; форми й методи роботи в сімейно-побутовому середовищі, де виховується інвалід, у позашкільних закладах, спеціальних та лікувально-оздоровчих закладах, за місцем проживання; основи валеології, зміст, форми та методи організації здорового способу життя дітей-інвалідів різного віку; специфіку роботи в загальноосвітніх школах-інтернатах, спеціальних, санаторних та школах соціальної реабілітації; сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових спілок, рухів, організацій тощо та їхній вплив на особистість; функції, права системи державних інститутів, установ, громадських організацій у галузі освіти, навчання та виховання підростаючого покоління взагалі й дітей з особливими потребами зокрема, культурні, економічні, демографічні, екологічні особливості соціального середовища, у якому організовується робота; основи трудового законодавства України, правила охорони праці та техніки безпеки; Закон України «Про освіту», Декларацію прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, інші законодавчі й нормативно-правові акти та документи з питань навчання й виховання; державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

Повинен уміти:

застосовувати професійні знання в практичній діяльності, здійснювати корекцію відхилень у поведінці дітей із особливими потребами; проводити профілактичну роботу із запобігання їхній девіантній поведінці, а також розробляти та організовувати програми та

проекти виховної, превентивної, корекційної та реабілітаційної роботи з дітьми-інвалідами; впроваджувати масові, колективні та індивідуальні форми та методи реабілітації дітей та підлітків-інвалідів; розробляти соціальні моделі та застосовувати методи навчання, виховання та спілкування осіб з обмеженими фізичними можливостями; займатись посередницькою діяльністю в сфері виховання та соціальної допомоги; працювати в умовах неформального спілкування, сприяючи виявленню ініціативи, активізації суб'єктивної позиції вихованців (клієнтів).

Повинен мати:

розвинені комунікативні та організаційні здібності, здатність співчувати, співпереживати; ціннісні орієнтації, спрямовані на розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, на творчу педагогічну діяльність; навички проведення співбесід, інтерв'ювання, вирішення конфліктних ситуацій, проведення групових занять з дітьми та дорослими.

Кваліфікаційні вимоги до категорій

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами вищої категорії. Має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», виявляє високий рівень професіоналізму, ініціативу, досконало володіє ефективними формами, методами організації соціально-педагогічної роботи серед дітей-інвалідів та їхніх батьків, дотримується вимог Етичного кодексу, забезпечує високу якість своєї праці, має власні методичні розробки, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. *Стаж роботи на посаді соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами – не менше 8 років.*

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами I категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», виявляє високий рівень професійної компетентності, використовує сучасні форми, методи навчально-виховної роботи, досяг значного рівня соціально-педагогічної діяльності, дотримується вимог Етичного кодексу, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. *Стаж роботи на посаді соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами – не менше 5 років.*

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами II категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», достатній рівень професіоналізму, використовує сучасні форми, методи виховання дітей-інвалідів, дотримується вимог Етичного кодексу, досяг вагомої якості соціально-педагогічної праці, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. *Стаж роботи на посаді соціального педагога по роботі з*

дітьми-інвалідами – не менше 3 років.

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами має вищу або середню педагогічну освіту зі спеціальностей "Соціальна педагогіка", "Соціальна робота", професійно компетентний, дотримується вимог етичного кодексу, забезпечує нормативні вимоги до рівня навчально-виховної роботи в соціальному середовищі, відповідає загальним етичним та культурним вимогам до педагогічних працівників.

Додаток 3

до наказу МОН України від 28.12.2006 р. № 864

Кваліфікаційна характеристика. Практичний психолог

Посадові обов'язки. Бере участь в організації освітньо-виховного процесу з метою забезпечення всебічного особистісного розвитку дітей, підлітків, молоді, зміцнення й захисту їхнього психічного здоров'я. Виявляє причини, що утруднюють становлення особистості дитини. Шляхом психодіагностики, консультування, психопрофілактики, психолого-педагогічної корекції надає допомогу вихованцям, учням, учителям, батькам у вирішенні питань навчання, виховання й розвитку дітей та підлітків. Проводить психолого-педагогічну діагностику їхньої готовності до навчання, допомагає у виборі загальноосвітнього навчального закладу, профілю навчання згідно з рівнем індивідуального розвитку. Планує, розробляє, впроваджує в практику розвиваючі, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням статевих, вікових, інших особливостей дітей. Сприяє пошуку, відбору, розвитку обдарованих дітей, вибору молоддю професії з урахуванням їхньої підготовки та здібностей. Виявляє й обстежує вихованців, учнів, які погребують соціально-психологічної корекції, надає їм психолого-педагогічну допомогу. Настановленням і особистим прикладом утверджує повагу до принципів загальнолюдської моралі, батьків, жінки, культурно-національних, духовних цінностей України, країни походження, дбайливе ставлення до навколишнього середовища тощо. Готує вихованців, учнів до життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами. Дотримується педагогічної етики та Етичного кодексу психолога, поважає гідність дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, пропагує здоровий спосіб життя. Здійснює первинну профілактику алкоголізму, наркоманії, інших шкідливих звичок серед дітей, підлітків. Проводить психологічну експертизу і психолого-педагогічну корекцію асоціальної поведінки, психологічну реабілітацію неповнолітніх. Бере участь у роботі комісій з питань соціально-правового захисту дітей, психолого-медико-педагогічних консультацій тощо. Сприяє формуванню психологічної культури вихованців, учнів, учителів,

батьків. Консультує керівників, працівників навчальних закладів та освітніх установ з питань психології організації та управління навчально-виховним процесом. Постійно підвищує свій професійний рівень, загальну культуру.

Повинен знати

Повинен мати знання в обсязі вищої освіти зі спеціальності "Психологія", "Практична психологія". Має знати загальну, соціальну, педагогічну, вікову психологію, психологію особистості, загальну педагогіку, основи дефектології, сексології, профорієнтації й психології праці, психодіагностики, психопрофілактики, психотерапії, психогігієни, структуру системи освіти, психологію управління; форми, методи, засоби ефективного навчання й виховання, діагностики й корекції психічного розвитку дитини; програмно-методичні документи щодо обсягу, рівня освіти дітей, вимоги до нормативного забезпечення навчально-виховного процесу; індивідуальні характеристики вихованців, учнів, соціальні, культурні, психологічні інші умови їхнього навчання та виховання; основні напрямки й перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки; Закон України «Про освіту», Декларацію прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, Етичний кодекс психолога, інші законодавчі й нормативно-правові акти та документи з питань навчання й виховання дітей та молоді; державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

Повинен уміти:

ефективно застосовувати професійні знання в практичній діяльності: проводити психологічну діагностику, соціально-психологічні обстеження, індивідуальні та групові консультації з дітьми та дорослими, здійснювати індивідуальну й групову психокорекцію, розробляти й реалізовувати програми профілактики відхилень у поведінці та розвитку, формування навичок здорового способу життя та безпечної поведінки, здійснювати соціально-психологічну й психолого-педагогічну експертизу, за результатами своєї діяльності готувати звіти, висновки й рекомендації для педагогів, батьків, вихованців, органів і установ освіти; здійснювати педагогічну (просвітницьку) роботу в галузі психології; розв'язувати конфлікти; самостійно підвищувати свій професійний рівень.

Повинен мати:

ціннісні орієнтації, спрямовані на всебічний культурний, духовний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, творчу психолого-педагогічну діяльність, розвинуті комунікативні здібності й навички, глибокі й системні професійні знання.

Кваліфікаційні вимоги до категорій

Практичний психолог вищої категорії має вищу освіту зі спеціальності "Психологія", "Практична психологія", виявляє високий

рівень професіоналізму, ініціативи, творчості, дотримується Етичного кодексу психолога, досконало володіє ефективними формами, методами психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, досяг високої результативності, якості своєї праці, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування, має власні методичні розробки. *Стаж роботи на посаді практичного психолога – не менше 5 років.*

Практичний психолог I категорії має вищу освіту зі спеціальності «Психологія», "Практична психологія" виявляє ґрунтовну професійну компетентність, дотримується Етичного кодексу психолога, добре володіє ефективними формами, методами психологічного забезпечення педагогічного процесу, досяг значних результатів у психолого-педагогічній діяльності, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. *Стаж роботи на посаді практичного психолога – не менше 3 років.*

Практичний психолог II категорії має вищу освіту зі спеціальності "Психологія", "Практична психологія", виявляє достатній професіоналізм, дотримується етичного кодексу психолога, використовує сучасні форми, методи психологічного забезпечення навчання та виховання, розвитку дітей, вихованців, учнів, досяг вагомої результативності в психолого-педагогічній діяльності, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. *Стаж роботи на посаді практичного психолога – не менше 1 року.*

Практичний психолог має вищу освіту зі спеціальності "Психологія", "Практична психологія", професійно компетентний, дотримується Етичного кодексу психолога, забезпечує нормативні рівні психологічної підтримки навчально-виховного процесу, відповідає етичним та культурним вимогам до педагогічних працівників.

ЗАТВЕРДЖЕНО*:

Директор (назва навчального закладу)

ПОГОДЖЕНО*:

Директор районного
(міського) центру
практичної психології
(методист РМК)

ПЛАН

роботи соціального педагога

(соціального педагога з дітьми-інвалідами)

назва навчального закладу _____

прізвище, ім'я, по батькові _____

на 200 _____ – 200 _____ навчальний рік

№ з/п	Функції по роботі з учнями (дітьми), педпрацівниками, батьками, органами держадміністрацій та місцевого самоврядування	Термін проведення	Де й із ким проводиться
1	Діагностичні		
2	Прогностичні		
3	Консультативні		
4	Захисні		
5	Профілактичні		
6	Соціально-перетворювальні		
7	Організаційні		

Примітка: річний план роботи затверджується керівником навчального закладу, у штат якого включена ставка соціального педагога (соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами).

ЗАТВЕРДЖЕНО*:

Директор (назва навчального закладу, ПІБ, підпис)

ПЛАН

роботи соціального педагога

(соціального педагога з дітьми-інвалідами)

назва навчального закладу _____

прізвище, ім'я, по батькові _____

на _____ місяць 200 _____ року

№ з/п	Функції по роботі з учнями (дітьми), підприємцями, батьками, органами держадміністрації та місцевого самоврядування (див. план роботи на рік: 7 основних напрямків роботи)	Термін проведення	Де й із ким проводить ся	Норми часу

Примітки:

а) проставляються нормативи часу на види робіт, що виконуються соціальними педагогами (соціальними педагогами по роботі з дітьми-інвалідами) навчальних закладів, затверджені наказом Міністерства освіти України від 07.12.1996 р. № 339 із розрахунку 8-годинного робочого дня;

б) один примірник щомісяця подається в районний (міський) центр практичної психології й соціальної роботи або методисту РМК.

Тимчасові нормативи часу на основні види роботи практичного психолога (соціального педагога)*

Примітки* Наводяться упорядковані під звітність практичного психолога нормативи, розроблені Національним центром продуктивності Міністерства праці України та затверджені наказом Міністерства освіти від 07.12.95 № 339.

№ з/п	Найменування видів робіт	Од. виміру обсягу роботи	Норма часу (год.)
Організаційно-методична робота			
1.	Складання плану роботи: на місяць на рік	План	2,5 6,0
2.	Складання звіту про виконану роботу: за місяць (чверть) за півріччя (рік)	Звіт	4,0 8,0
3.	Підготовка до проведення тренінгів, ділових ігор тощо з учнями (дітьми), батьками, педпрацівниками	Один захід	7,0
4.	Підготовка до педагогічних консилиумів	Один захід	5,0
5.	Підготовка до виступів на батьківських зборах, педагогічних нарадах, семінарах для педагогів	Один захід	3,0
6.	Підготовка до проведення виховних годин з учнями (дітьми), навчальних занять (курсів за вибором, факультативів, гуртків)	Один захід	3,0
7.	Робота в бібліотеці, самопідготовка	Місяць	8,0
8.	Консультації в навчально-методичних та наукових центрах (зкладах)	Один захід	5,0
9.	Участь у навчально-методичних семінарах (нарадах) практичних психологів, соціальних педагогів	Місяць	8,0
Психодіагностична робота			
10.	Індивідуальна психодіагностика (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один учень, педпрацівник, батько	6,0
11.	Групова психодіагностика, соціально-психологічні дослідження (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один клас (група дітей) група педпрацівників, батьків	16,5

№ з/п	Найменування видів робіт	Од. виміру обсягу роботи	Норма часу (год.)
	Консультаційна робота		
12.	Індивідуальне консультування: а) учнів (дітей) у т.ч. : дошкільного віку початкових класів середніх класів старших класів б) педпрацівників в) батьків	Одна бесіда	1,0 1,0 1,5 2,0 1,5 2,0
13.	Профконсультації з учнями (включаючи бесіди з батьками, педагогами) без проведення психодіагностичної роботи, у т.ч. : • середніх класів • старших класів	Один учень	3,0 5,0
	Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота		
14.	Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота з учнями (дітьми), у т.ч.: – індивідуальна – групова	Один учень (дитина) один клас (група)	30,0 40,0
15.	Проведення ділових ігор, тренінгів для педпрацівників, батьків	Одна група	40,0
	Психологічна просвіта		
16.	Виступи перед учнями (дітьми), медпрацівниками, батьками в установах, організаціях тощо	Один виступ	Фактично використ. час
	Навчальна діяльність		
17.	Викладання навчального матеріалу за програмами курсів за вибором, факультативів, гуртків	Одне заняття	1,0
	Зв'язки з громадськістю		
18.	Відвідування учнів (дітей) удома, бесіди з батьками	Один захід	2,0
19.	Відвідування батьків за місцем роботи	Один захід	3,0
20.	Вирішення питань з місцевими органами виконавчої влади та громадського самоврядування	Один захід	2,5

ЖУРНАЛ
реєстрації звернень учнів, батьків, учителів

назва навчального закладу _____

№ з/п	Дата проведення	Проблема звернення	Короткий запис змісту консультації

Примітка: конфіденційна інформація про клієнта надається лише з дозволу директора навчального закладу, керівника районного (міського) центру практичної психології й соціальної роботи або методиста РМК (ММК).

Додаток 8
до наказу МОН від 28.12.2006 р. № 864

ЗАТВЕРДЖЕНО:
Директор (назва навчального закладу, ПІБ, підпис) _____

ГРАФІК РОБОТИ

Соціального педагога _____
(назва навчального закладу)

Дні тижня	Інтервали робочого часу	
	З _____ год.	По _____ год.
Понеділок		
Вівторок		
Середа		
Четвер		
П'ятниця		

Додаток 9
до наказу МОН від 28.12.2006 р. № 864

ЖУРНАЛ
щоденного обліку роботи соціального педагога
(соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами)

(назва навчального закладу)

Дата	К-сть год.	Вид роботи	Короткий зміст роботи	З ким проводилась	К-сть осіб

Додаток 10
до наказу МОН від 28.12.2006 р. № 864

СОЦІАЛЬНИЙ ПАСПОРТ

_____ класу (навчального закладу) _____

1-й сем., 2-й сем. (підкреслити)

200 _____ – 200 _____ навчального року

Класний керівник _____

№ з/п	ПІБ дитини	Дата народження	Дом. адреса	ПІБ батьків	Категорія (код)*	Дата відвідув.
1.						
2.						
3.						
...						

(відвідує й заповнює класний керівник)

Коди складної життєвої ситуації (відповідно до спільного наказу Міністерства освіти і науки України від 14 червня 2006 року №1983/388/452/221/556/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах», зареєстровано в Мін'юсті України 12 липня 2006 року № 824/12698):

- 01 – інвалідність батьків або дітей;
- 02 – вимушена міграція;
- 03 – наркотична або алкогольна залежність одного з батьків;
- 04 – перебування одного із членів сім'ї в місцях позбавлення волі;
- 05 – важковиховуваність дитини, девіантність;

- 06 – насильство в сім'ї;
- 07 – безпритульність;
- 08 – сирітство;
- 09 – складні стосунки в сім'ї, психологічний розлад;
- 10 – відсутність житла або роботи;
- 11 – бездоглядність;
- 12 – виникнення ризику для здоров'я та життя (зокрема проживання в екологічно забруднених зонах, у районі епідемії, антисанітарних умовах тощо);
- 13 – інше (дописати);

I. Гендерна характеристика класу:

Кількість хлопців _____

Кількість дівчат _____

II. Стан здоров'я учнів:

№ з/п	ПІБ	Здор	Тимчасові розлади здоров'я	Хронічні (соматичні хвороби)	психосо-матичні захворювання	Інвалід	Прим.

(заповнює медпрацівник)

III. Види позанавчальної діяльності учнів:

№ з/п	ПІБ	Музична школа	Спорт секція	Гурткова, клуб. робота	Інше	Не відвідує	Прим.

(заповнює класний керівник)

IV. Соціальна поведінка учнів:

№ з/п	ПІБ	Скоїв (ла) правопор.	Перебуває на обліку в міліції	Адитивна поведінка	Системат. поруш. дисципл.	Конфлікти з учителями, учнями

V. Інформація про соціальне середовище розвитку учнів:

№ з/п	ПІБ	Повна сім'я	Неповна сім'я	Вихов. пр. батьки, опікуни	Малозабезпеч. сім'я	Багато-діт. сім'я	Інше

(заповнює класний керівник)

На підставі соціальних паспортів класів соціальний педагог

заповнює соціальний паспорт навчального закладу, журнал обліку сімей дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах (див. наказ Міністерства освіти і науки України від 14 червня 2006 року №1983/388/452/221/556/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах», зареєстровано в Мін'юсті України 12 липня 2006р. № 824/12698)

Додаток 11
до наказу МОН України від 28.12.2006 р. № 864

ОБЛІКОВА КАРТКА

Сім'ї, дитини _____

щодо якої здійснюється соціальний супровід

Тип сім'ї (поставити відповідну позначку)

багатодітна	неповна	малозабезпечена

Батько _____
(ПІБ, рік народження)

Мати _____
(ПІБ, рік народження)

Кількість членів сім'ї, у т.ч. до 18 років _____

Місце проживання сім'ї _____
(індекс, область, район, місто (село, селище), вулиця, будинок, квартира, телефон)

Підстава для організації соціального супроводу _____
(див.додаток 10 «Коди складної життєвої ситуації»)

Надана допомога _____

Суб'єкт(и) соціального супроводу _____

Термін здійснення соціального супроводу _____

Причини зняття із соціального супроводу _____
(поставити відповідну позначку)

Подолання сім'єю складної життєвої ситуації	Відмова сім'ї від допомоги, якщо це не загрожує іншим особам	Переїзд сім'ї (зміна місця проживання)	Рішення щодо неповнолітніх дітей	Інше (написати)

Додаткова інформація _____

Соціальний педагог н/закладу _____

АКТ

обстеження матеріально-побутових умов проживання дитини

1. Прізвище, ім'я, по батькові заявника
2. Рік народження
3. Адреса
4. Вид та розмір пенсії (допомоги)
5. Працює, розмір зарплати (не працює)
6. Особи, які прописані й проживають разом із заявником (склад сім'ї, вік, статус, розміри їхніх пенсій та зарплат, майновий стан, джерела прибутку, наявність автотранспорту, пільг, субсидій, компенсацій тощо)
 - _____
 - _____
7. Підсобне господарство, характеристика, розміри
8. Житлово-побутові умови проживання (стан житла, стан здоров'я, умови проживання, забезпечення паливом, невідкладні проблеми тощо)
9. Висновок у доцільності надання допомоги
10. Члени комісії
 1. _____
 2. _____
 3. _____

(посада, прізвище, підпис)

М.П.

«_____» 200__р.

**СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В МІКРОРАЙОНІ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

До суб'єктів соціально-педагогічної діяльності відносяться державні, громадські організації, фізичні особи, що здійснюють соціальну політику в Україні та надають соціально-педагогічні послуги різним категоріям учнівської молоді.

***ДЕРЖАВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ (ДЕРЖАВНІ ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ
ТА ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ)***

Структури Міністерства праці та соціальної політики: центри зайнятості, притулки для неповнолітніх, кризові центри.

Структури Міністерства охорони здоров'я: лікарні, поліклініки, санаторно-курортні установи, санітарно-профілактичні установи, анонімні медичні кабінети.

Структури Міністерства освіти і науки: відділи освіти, методичні кабінети, центри опіки й піклування (опікунські ради), центри практичної психології й соціальної роботи, навчальні заклади різних форм власності, центри дитячої та юнацької творчості.

Структури Міністерства сім'ї та молоді: відділи в справах сім'ї та молоді, центри соціальних служб для молоді, реабілітаційні центри.

Структури Міністерства внутрішніх справ: виправно-трудові установи, приймальники-розподільники, служби в справах неповнолітніх, кримінальна міліція в справах неповнолітніх.

Структури Міністерства культури й туризму: бібліотеки, кінотеатри, Будинки культури тощо.

Структури Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту: стадіони, басейни, спортзали, тири, оздоровчі центри, спортивні секції, клуби тощо.

НЕДЕРЖАВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Благодійні фонди. Товариства. Політичні партії та їхні осередки, що працюють з молоддю та дітьми (СПОУ, Пласт, тощо) громадські об'єднання, приватні соціальні служби, відділення міжнародних організацій (ПРООН, ЮНЕСКО, Товариство Червоного хреста, тощо).

ФІЗИЧНІ ОСОБИ

Соціальні працівники, соціальні педагоги, практичні психологи, реабілітологи, медичні працівники, учителі, тренери, волонтери.

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ Й
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 27-А, кімн. 305. Тел. (044) 246-54-59
від 27 листопада 2000 р. № 109

Про тривалість робочого тижня практичних психологів, соціальних педагогів

На численні запити з місць щодо тривалості робочого тижня практичних психологів (соціальних педагогів) дошкільних, усіх типів загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти Український НМЦ практичної психології й соціальної роботи повідомляє таке.

Статтями 21 (Психологічна служба в системі освіти) та 22 (Соціально-педагогічний патронаж) Закону України «Про освіту» визначено, що за своїм статусом практичні психологи й соціальні педагоги належать до педагогічних працівників.

Ставки заробітної плати вчителів, викладачів та інших педагогічних працівників виплачуються за кількість годин педагогічної (викладацької) роботи, перелічених у підпунктах «а» – «з» пункту 64 «Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти» (наказ Міносвіти України від 15.04.93 р. № 102).

Оскільки цією Інструкцією визначено, що ставка заробітної плати лише практичних психологів спеціальних загальноосвітніх шкіл і шкіл-інтернатів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, виплачується за 20 годин педагогічної роботи на тиждень, то ставка заробітної плати практичних психологів (соціальних педагогів) усіх інших навчальних закладів виплачується за 40 годин роботи на тиждень.

Наказами Міністерства освіти України від 20.10.95 р. № 295 та від 07.12.95. р. № 339 затверджені нормативи чисельності та норми часу на роботи, що виконуються практичними психологами (соціальними педагогами) системи освіти. Дані норми часу, розроблені та апробовані Національним центром продуктивності Міністерства праці України, передбачають 50% робочого часу практичних психологів і соціальних педагогів (як учителів та викладачів) на підготовку до основних видів діяльності, обробку результатів та оформлення висновків, планування і звітність.

Тому пунктом 4.8 Положення про психологічну службу системи освіти України (наказ Міносвіти України від 03.05.99 р. №127, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30.12.1999 р. за №922/4215)

за погодженням з Міністерством праці та соціальної політики, Міністерством фінансів України визначено, що тривалість робочого тижня практичного психолога (соціального педагога) – 40 годин. Але із них 20 год. відводиться для роботи безпосередньо в навчальному закладі (психодіагностична, консультативна, корекційно-відновлювальна та розвивальна робота, психологічна просвіта та навчальна діяльність), а 20 год. відводиться на підготовку до проведення соціально-психологічних заходів, обробку результатів досліджень, оформлення висновків, планування та звітність. Дані роботи практичний психолог (соціальний педагог) має право виконувати за межами навчального закладу (у бібліотеці, у навчально-методичних та наукових центрах, удома).

Оскільки тривалість робочого тижня працівника психологічної служби становить 40 годин, то й 20 год., що відводяться для роботи безпосередньо в навчальному закладі, і 20 год., що можуть проводитись за межами закладу освіти, повинні бути відображені в плані роботи практичного психолога (соціального педагога) на місяць та в статистичному звіті згідно з нормативами часу на основні види роботи (додатки 2, 3, 4 до листа Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 р. № 1/9-352).

Директор центру

В. Г. Панок

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

від 15. 08.2007 р. № 1/9-479

Про нормативи чисельності практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів

На виконання п. 13 заходів Міністерства освіти і науки України щодо поліпшення психолого-педагогічного супроводу дітей, які навчаються в сільських, гірських і малокомплектних школах, затверджених наказом від 21.06.2007 р. № 531 «Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту з питань профілактики злочинності та проявів насилля серед учнівської молоді, безпритульності й бездоглядності дітей» і відповідно до нормативів чисельності практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів (лист від 15.06.2004 р. № 1/9-324) Міністерство освіти і науки України рекомендує:

1. Посади практичних психологів уводити в штати дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою за нормативами чисельності практичних психологів закладів та установ

освіти (додатки 1, 2) у межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат.

Чисельність практичних психологів дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу; комбінованого типу, у яких є 2 й більше груп компенсуючого типу; дитячих будинків інтернатного типу; центрів розвитку дитини – одна ставка на навчальний заклад.

Чисельність практичних психологів спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів; гімназій, ліцеїв, колегіумів; загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування; шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання; міжшкільних навчально-виробничих комбінатів для задоволення потреб учнів у профорієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці; професійно-технічних навчальних закладів; вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, позашкільних навчальних закладів – одна ставка на навчальний заклад.

2. Посади соціальних педагогів уводити в штати загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (незалежно від посад практичних психологів) за умов наявності спеціалістів з фаховою освітою за нормативами чисельності соціальних педагогів закладів та установ освіти (додаток 3) у межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат.

Чисельність соціальних педагогів дошкільних навчальних закладів (дитячих будинків) інтернатного типу та центрів розвитку дитини – одна ставка на навчальний заклад.

Чисельність соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування; шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання;

професійно-технічних навчальних закладів; вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, позашкільних навчальних закладів – одна ставка на навчальний заклад.

Ставка заробітної плати практичних психологів та соціальних педагогів у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах), навчально-реабілітаційних центрах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, виплачується за 18 годин педагогічної роботи на тиждень.

3. Якщо посади практичних психологів та соціальних педагогів гірських та сільських малокомплектних навчальних закладів передбачені в штатах районних центрів практичної психології й соціальної роботи, а не в навчальних закладах, то їхня чисельність розраховується за формулою:

заг. чисельність учнів мало комплектних ЗНЗ району

= X

100 учнів

X – кількість ставок.

4. Нормативи чисельності основного персоналу центрів практичної психології й соціальної роботи та методистів, які відповідають за психологічну службу, наведені в додатку 4.

5. У випадках, коли посади, перелічені в зазначених нормативах не можуть забезпечити нормальне функціонування навчального закладу, за рахунок можливостей місцевого бюджету та позабюджетних коштів можуть бути введені додаткові посади практичних психологів і соціальних педагогів.

Т. в. о. Міністра

Б.М. Жебровський

Нормативи чисельності практичних психологів ДНЗ

Місто		Село (селище)	
<i>Чисельність груп</i>	<i>Норматив</i>	<i>Чисельність груп</i>	<i>Норматив</i>
5 і більше	0,5	2 й більше	0,5
7 і більше	0,75	4 й більше	0,75
9 і більше	1,0	6 і більше	1,0

Нормативи чисельності практичних психологів ЗНЗ

Місто		Село (селище)	
<i>Чисельність учнів</i>	<i>Норматив</i>	<i>Чисельність учнів</i>	<i>Норматив</i>
300 й більше	0,5	50 і більше	0,25
500 і більше	0,75	100 й більше	0,5
700 і більше	1,0	200 й більше	0,75
900 і більше	1,25	300 й більше	1,0
1100 й більше	1,5		
1300 й більше	1,75		
1500 і більше	2,0		

Нормативи чисельності соціальних педагогів ЗНЗ

Місто		Село (селище)	
<i>Чисельність учнів</i>	<i>Норматив</i>	<i>Чисельність учнів</i>	<i>Норматив</i>
300 й більше	0,5	50 і більше	0,25
500 і більше	0,75	100 й більше	0,5
700 і більше	1,0	200 й більше	0,75
900 і більше	1,25	300 й більше	1,0
1100 й більше	1,5		
1300 й більше	1,75		
1500 й більше	2,0		

Нормативи чисельності основного персоналу центрів практичної психології і соціальної роботи та методистів, які відповідають за психологічну службу

Область		Район, місто	
<i>Чисельність дітей (учнів)</i>	<i>Норматив</i>	<i>Чисельність дітей (учнів)</i>	<i>Норматив</i>
До 150 тис.	2	До 15 тис.	1
150 – 200 тис.	3	15 – 20 тис.	2
Більше 200 тис.	4	Більше 20 тис.	3

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

від 07.10.07 № 1/9-623

Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій

На численні запити з місць практичних психологів і соціальних педагогів, які викладають соціально-психологічні дисципліни (курси, факультативи, гуртки) у навчальних закладах, Міністерство освіти і науки України повідомляє таке.

Статтею 21 (Психологічна служба в системі освіти) і статтею 22 (Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти) Закону України «Про освіту» визначено статус практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів. Постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 963 «Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників» вони віднесені до посад педагогічних працівників.

Пунктом 2.6 Типового положення про атестацію педагогічних працівників України із змінами, внесеними згідно з наказом Міносвіти України від 01.12.1998 р. № 419, передбачено, що «педагогічні працівники, які викладають два й більше предметів, атестуються з того предмету, з якого мають педагогічне навантаження за фахом освіти. Оплата у відповідності із встановленою внаслідок атестації категорії поширюється на все педагогічне навантаження до наступної атестації».

Перший заступник Міністра

Б.М. Жебровський

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
01135, м. Київ, проспект Перемоги, 10 тел. (044) 2361049

від 07.10.07 № 1/9-624

Міністру освіти і науки Автономної республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій

На численні запити з місць практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів селищ міського типу щодо розрахунку нормативів чисельності Міністерство освіти і науки України дає таке роз'яснення.

У листі Міністерства освіти і науки України від 15.08.2007 р. № 1/9-479 «Про нормативи чисельності практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів» передбачено нормативи чисельності для цієї категорії педагогічних працівників як для міст, так і для сіл (селищ).

Розрахунок чисельності посад практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів селищ міського типу необхідно проводити за нормативами, вказаними в додатках 1–3, колонка «село (селище)».

Перший заступник Міністра

Б.М. Жебровський

2. Адаптація працівника психологічної служби до умов навчального закладу

Що можна порадити новопризначеним спеціалістам, яких призначили на щойно відкриту «свіженьку» посаду практичного психолога чи соціального педагога в школі? Оскільки до них багато років навчальний заклад існував і начебто непогано, то перш за все слід не поспішати, уважно «оглянутися».

З ЧОГО ПОЧАТИ РОБОТУ?

Перший період роботи можна умовно назвати періодом адаптації. Адаптація від лат. *adaptacio* – пристосування будови і функцій організму, його органів і клітин до умов середовища. Виділяють різні фази процесу адаптації до незвичайних екстремальних умов: фазу початкової декомпенсації і наступні фази часткової, а потім повної компенсації. Зміни, що супроводжують адаптацію, відбуваються на всіх рівнях організму — від молекулярного до психологічної регуляції діяльності. Далі зупинимось на соціальній адаптації зокрема фахівця психологічної служби до умов навчального закладу.

Фахівці відносно нової для системи освіти галузі повинні адаптуватися до школи, а школа — до них. Адже вони дуже погано знають один одного. Успішному процесу адаптації сприяє мотиваційна готовність, пізнавальна активність, особистісні особливості. Тут будуть доречні бесіди з адміністрацією школи, учнями, їхніми батьками, відвідини уроків, позакласних заходів, засідань педрад, батьківських зборів, вивчення документації тощо. Одночасно в бесідах, на зборах необхідно знайомити вчителів, учнів, їхніх батьків із своїми завданнями й методами роботи.

Психолог у школі — явище для нас нове, і багато вчителів можуть визнати психолога не відразу. Тому практичному психологу слід кілька років попрацювати над тим, щоб мати авторитет та повагу педагогів, і лише тоді можна поступово починати працювати з педагогічним колективом. Потрібні терпіння, доброзичливий спокій, тактовне ставлення до всіх. Кожна людина має право на сумнів, а вчитель, класний керівник, директор школи — тим паче. Чому вони відразу повинні повірити в психолога? Усе залежить від нього самого і головне, від його професійної підготовки й уміння професійно працювати.

Тому починати, на наш погляд, слід з того, що психолог найкраще знає й уміє. Наприклад, якщо в нього великий досвід у роботі з молодшими школярами, то з них і треба починати, якщо раніше доводилося мати справу з розвитком інтелектуальної сфери дітей, то слід спробувати себе в роботі з відстаючими дітьми.

Але в усіх випадках не треба поспішати, прагнути якнайшвидше

показати, на що здатний. Психолог прийшов у школу надовго, назавжди, і відразу слід сформувавши в педагогічного колективу установку на те, що психолог — не чарівник, не все відразу може вирішити. А такі психологічні процеси, як корекція, розвиток, узагалі тривалі за часом. Та й з'ясування причин психологічної проблеми вимагає кожного разу різного часу — від декількох хвилин до декількох місяців.

З досвіду роботи шкільних психологів, такий адаптаційний період може займати від трьох місяців до року.

Отже, навіщо ж приходять у школу практичний психолог? Дорослі люди, що працюють у школі, разом вирішують одну загальну задачу — забезпечують навчання й виховання підростаючого покоління. При цьому кожен з них займає своє певне місце в навчально-виховному процесі, має свої конкретні завдання, цілі й методи. Наприклад, конкретні завдання й методи роботи вчителя історії відрізняються від завдань і методів роботи вчителя біології, математики, фізичної культури, праці. У свою чергу завдання й методи діяльності всіх учителів-предметників змінюються, коли вони виступають у ролі класних керівників.

Отже, у кожного педагога школи є певний обсяг функціональних обов'язків, заснованих на професійній спеціалізації. А як же практичний психолог? Можливо, мають рацію в школі ті, хто сприймає його або як «швидку допомогу» для вчителя, або як «няньку» для учнів, тобто як людини корисної, навіть і чимось цікавої але без певних, чітко визначених обов'язків — його добре мати, але можна без нього й обійтись? Звичайно, це абсолютно не відповідає сенсу його діяльності.

Практичний психолог приходять у школу теж як фахівець — фахівець в області дитячої, педагогічної й соціальної психології. У своїй роботі він спирається на професійні знання про вікові закономірності й індивідуальну своєрідність психічного розвитку, про витоки психічної діяльності й мотиви поведінки людини, про психологічні умови становлення індивіда в онтогенезі. Психолог — рівноправний член шкільного колективу й відповідає за ту сторону педагогічного процесу, яку, окрім нього, ніхто професійно забезпечити не може, а саме — контролює психічний розвиток учнів і максимально сприяє цьому розвитку.

Ефективність роботи шкільного психолога визначається перш за все тим, наскільки він може забезпечити основні психологічні умови, які сприяють розвитку учнів. Як основні умови можна назвати такі.

1. Максимальне врахування в роботі педагогічного колективу з учнями вікових можливостей і резервів розвитку (психокорекцій того або того вікового періоду, «зони найближчого розвитку» тощо).

**ВІД ЧОГО
ЗАЛЕЖИТЬ
ЕФЕКТИВНІСТЬ
РОБОТИ
ПСИХОЛОГА?**

2. Практичний психолог повинен сприяти тому, щоб не просто враховувалися вікові особливості (до цих слів у школі вже звикли), але ці особливості (або новоутворення) активно формувались і служили основою подальшого розвитку можливостей школярів.

Так, у молодшому шкільному віці починається цілеспрямоване навчання й виховання дитини. Основним видом його діяльності стає навчальна діяльність, яка відіграє важливу роль у формуванні й розвитку всіх психічних властивостей і якостей. Саме цей вік для розвитку таких психологічних новоутворень, як довільність психічних процесів, внутрішній план дії, рефлексія способів своєї поведінки, потреба в активній розумовій діяльності або схильність до пізнавальної діяльності, оволодіння навчальними вміннями й навичками. Іншими словами, до кінця молодшого шкільного віку дитина повинна вміти вчитися, хотіти вчитися й вірити у свої можливості.

Для підліткового віку характерні такі психологічні новоутворення як свідомо регуляція своїх вчинків, вміння враховувати відчуття, інтереси, бажання й характер інших людей і орієнтуватись на них при організації своєї поведінки. Але ці новоутворення не виникають самі по собі, вони є результатом досвіду дитини, отриманої нею на попередніх вікових етапах: чи ставилися навколишні з розумінням до його переживань, чи бачив він своїми очима співпереживання людей один одному, чи був він у ситуаціях, коли від нього була потрібна допомога, підтримка тощо.

Старший шкільний вік сприятливий для формування психологічної готовності до особистісного, професійного й життєвого самовизначення внутрішньо пов'язаний з побудовою життєвих планів, з визначенням подальшого шляху. У наступних розділах детально розглянемо напрямки діяльності, форми роботи працівників психологічної служби.

Важливим є спеціалізація практичного психолога. Спеціалізація – це певна сукупність технологій роботи, які забезпечують діяльність фахівця в певному напрямі (сімейне консультування в школі, конфліктологія (управління), діагностика й корекція взаємин у підрозділі тощо). Психолог-практик працює, як правило, за двома напрямками, які обирає, враховуючи запити навчального закладу, свої професійні можливості, індивідуальні особливості, повноваження, компетентність. Психолог повідомляє педколектив про обрані напрямки роботи.

Підвищення кваліфікації практичного психолога може полягати у вдосконаленні своєї спеціалізації або опануванні іншою спеціалізацією. У першому випадку зміст, форми й методи підвищення кваліфікації зумовлюються тими прийомами, техніками, технологіями, якими володіє спеціаліст. У другому організація та зміст удосконалення залежить від того, наскільки близькими є спеціалізація, якою він володіє, і

спеціалізація, котру хоче здобути. У разі, коли фахівець змінює спеціалізацію, він має спочатку опанувати її в повному обсязі, пройти так званий клієнтський тренінг, а вже потім підвищувати свою майстерність.

3. Основні види діяльності та функції соціально-психологічної служби

3.1. Просвітницька діяльність

Одним із найважливіших напрямів діяльності соціально-психологічної служби в навчальному закладі є просвітницька робота серед часників навчально-виховного процесу. На перших порах діяльності новопризначених працівників та за умови, якщо психолог працює за сумісництвом, такий вид роботи є пріоритетним.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 № 864 (додаток 6 до наказу) із розрахунку восьмигодинного робочого дня при плануванні та звітності на проведення просвітницької роботи відводиться фактично використаний час (таблиця 1).

Зауважимо, що підготовка до проведення ділових ігор, виступів, тренінгів при плануванні та звітності заноситься до організаційно-методичної роботи.

Таблиця 1

Розрахунки витрати часу на просвітницьку діяльність практичним психологом, соціальним педагогом

<i>Найменування видів робіт</i>	<i>Одиниця виміру обсягу роботи</i>	<i>Нормативи часу</i>
<i>Психологічна просвіта</i>		
1. Виступи перед учнями (дітьми), батьками в установах та організаціях тощо	Один виступ	Фактично використаний час

Психологічна просвіта – це залучення дорослих, вчителів, батьків, учнів до психологічних знань.

У педагогічних колективах, як і в сім'ях, часто стаються конфлікти через психологічну глухоту дорослих людей, невміння та небажання прислухатися один до одного, зрозуміти, пробачити, поступитися, поспівчувати.

Нагальна необхідність такої роботи зумовлена тим, що домінуючий в нас протягом десятиліть ідеологічний підхід до пояснення й розв'язання соціальних проблем значною мірою стримував розвиток і поширення психологічного знання взагалі й такої важливої його галузі, як психологічна допомога людині зокрема. Якщо на Заході ця галузь давно

освоєна суспільством, то для нашого широкого загалу самі поняття «психолог», «психологічна служба», «психологічна допомога» мало зрозумілі. Найчастіше психолог уявляється як «людина в білому халаті», але насправді психолог — зовсім не лікар, і психологічна допомога суттєво відрізняється від медичної. Отже, просвітницька робота необхідна передусім для того, щоб люди поступово усвідомлювали цілі, завдання й можливості соціально-психологічної служби, дізнавались, які проблеми можуть розв'язати за допомогою психолога чи соціального працівника.

Наступним важливим завданням просвітницької роботи є підвищення психологічної компетентності людей (як шляхом масового навчання, так і індивідуальної роботи) з метою розширення їхніх можливостей самостійно розв'язувати проблеми й конфлікти, що виникають в особистому житті та професійній діяльності. У зв'язку з цим наголосимо, що, на думку багатьох учених, у наступному столітті психологічна грамотність людини буде вважатися такою ж важливою й необхідною, як загальна й комп'ютерна.

Ще одним невідкладним завданням просвітницької роботи є підвищення психологічної культури суспільства в цілому, оскільки розв'язання багатьох шкільних проблем неможливе без знання й урахування психологічних чинників оточення, яке разом із школою вирішує складнощі (державні та громадські установи, організації).

ЗАВДАННЯ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ

Чіткі уявлення про психологію людини й суспільства, про зміни у свідомості людей на кожному з етапів нашого розвитку допоможуть вести плідний діалог з населенням, віднаходити адекватні методи управління, що особливо актуально в умовах кризового суспільства.

Про просвітницьку роботу можна говорити в широкому й вузькому значеннях. Широке полягає в тому, що будь-яка діяльність служби (діагностика й моніторинг умов та рівнів розвитку особистості, консультативно-методична допомога, корекційна чи психотерапевтична робота, реабілітаційні заходи тощо) спрямована на психологічну просвіту людей, оскільки певною мірою знайомить їх з особливостями роботи психологів, можливостями психології, її методами. Вузьке ж значення просвітницької роботи проявляється в цілеспрямованих діях психологів, пов'язаних із поширенням психологічних знань. Типовими формами такої роботи є виступи по радіо, ТВ, лекції, «круглі столи», семінари, виставки літератури, індивідуальні та групові консультації тощо. Важливими умовами ефективності цих заходів є доступність викладу матеріалу, а також орієнтація на актуальні й усвідомлені конкретні проблеми, що цікавлять аудиторію.

Загальні завдання та форми здійснення просвітницької роботи доповнюються, уточнюються й конкретизуються в кожному з напрямів соціально-психологічної служби залежно від його конкретних функцій.

Для прикладу розглянемо основні аспекти просвітницької роботи соціально-психологічної служби в системі освіти.

Шкільна психологічна служба дбає про психологічну просвіту педагогів, учнів, батьків. Конкретно шкільний психолог повинен:

знайомити вчителів та батьків з основами дитячої, педагогічної та соціальної психології, а учнів — з основами самовиховання;

популяризувати й роз'яснювати результати найновіших психологічних досліджень;

формувати потребу в психологічних знаннях, бажання використовувати їх у роботі з дитиною або в інтересах власного розвитку.

Зважаючи на те, що серйозною проблемою сучасної школи є проблема відхилень у психофізичному розвитку й поведінці дітей, до вказаних завдань слід додати такі:

проведення просвітницької роботи серед педагогів і батьків (особливо в початкових класах) щодо причин, проявів і корекції аномалій психофізичного розвитку дітей, здійснення заходів, спрямованих на соціально-трудова адаптацію таких дітей;

просвіта педагогів і батьків щодо причин появи важковиховуваних підлітків і особливостей психологічно-педагогічної роботи з ними.

Типовими формами просвітницької роботи шкільного психолога є виступи на батьківських зборах, педрадах, лекції, семінари, бесіди й консультації для вчителів, батьків, учнів. Шкільний психолог організує також зустрічі в школі з юристами, дефектологами та іншими фахівцями.

Зручними формами пропаганди психологічних знань убачаються лекції та психолого-методичні семінари для адміністрації та викладачів, виступи у внутрішній пресі, бесіди й консультації для учнів, психолого-педагогічні консилиуми, методичні листи та рекомендації для батьків, учителів, правоохоронних органів тощо.

Що стосується форм роботи, то вони мають вибиратися з урахуванням специфіки віку й будуватися на механізмах, що полегшують спілкування. Це означає, що перевагу слід надавати не лекційно-семінарським формам, а бесідам, дискусіям, диспутам, соціально-психологічним тренінгам, індивідуальним і груповим консультаціям. Просвіта має здійснюватися також через виступи психологів по радіо, ТБ, у молодіжній пресі.

Отже, як бачимо, конкретна просвітницька робота соціально-психологічної служби будується на декількох важливих моментах:

- пропаганді діяльності самої служби;
- ознайомленні певного контингенту із психологічними знаннями,

які відповідають його актуальним проблемам і запитам;

- виборі таких форм просвіти, які полегшують сприймання психологічної інформації, викликають інтерес до психологічних знань, формують потребу користуватися ними в житті.

Із власне просвітницькою функцією найтіснішим чином пов'язана її профілактична функція. Можна навіть сказати, що соціально-психологічна профілактика — це одне з найважливіших завдань просвітницької роботи. Однак у межах психологічної просвіти профілактика здійснюється, так би мовити, побічно, стихійно — тоді як вона передбачає спеціальні цілі та цілеспрямовані дії. Виходячи з останнього, вбачається доцільним її окремий розгляд.

Соціально-психологічна профілактика являє собою систему заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я; запобігання

ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У РАМКАХ ПРОСВІТИ

неблагополуччю в розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку. Із наведеного визначення зрозуміло, що така

профілактика починається тоді, коли ще немає особливих складнощів у поведінці дитини, житті людини чи групи. Разом із тим психологи на підставі проведення моніторингу особливостей індивідуального розвитку особистості, соціально-психологічних змін у житті суспільства прогнозують можливість появи тих чи тих ускладнень і проводять попереджувальну роботу. Отже, психопрофілактична робота є тим аспектом діяльності СПС, який спрямований не стільки на розв'язання сьогоденних проблем, скільки на перспективу.

Найважливішими напрямками психопрофілактичної роботи в наших умовах є:

- профілактика стресових і постстресових станів, пов'язаних із природними та технічними катастрофами;

- запобігання виникненню надмірної психологічної напруги в навчальному закладі;

- психологічна підтримка найбільш вразливих учасників навчально-виховного процесу;

- робота із запобігання розпаду сімей, сімейних дисгармоній, відхилень у психічному розвитку дітей, пов'язаних із сімейними проблемами;

- профілактика порушень у психічному та особистісному розвитку вихованців дитячих садків та будинків, учнів шкіл та інтернатів;

- профілактика девіантної поведінки молоді (правопорушення, пияцтво, наркоманія, токсикоманія тощо).

Указані напрями забезпечуються роботою всієї сукупності

підрозділів загальнонаціональної соціально-психологічної служби, хоча очевидна переважна роль, наприклад, шкільної психологічної служби — у заходах стосовно учнів шкіл та інтернатів; служби сім'ї — у профілактичній роботі із сім'єю; служби профорієнтації та працевлаштування — у роботі з безробітними. Розглянемо детальніше психопрофілактичну роботу саме в цих сферах.

Профілактична робота шкільного психолога загалом націлена на створення в школі таких умов навчання й виховання, які б сприяли гармонійному психічному та особистісному розвитку учнів. Такими умовами є:

особлива увага до перших кроків дитини в школі та до кожного з наступних перехідних етапів у її шкільному житті (перші, п'яті, дев'яті й випускні класи). Насамперед психолог контролює період вступу дитини до школи, допомагаючи вчителю та батькам успішно адаптувати її до нового життя з його вимогами й складнощами. Психолог стежить і за іншими віковими етапами в житті школяра, заздалегідь знайомлячи педагогів з особливостями кожного з них, акцентуючи увагу на важливих аспектах навчання й виховання;

диференціація та індивідуалізація навчання, спрямування на інтереси й схильності кожної дитини, розвиток її здібностей, творчих можливостей. Ця робота передбачає також виявлення, з одного боку, обдарованих дітей, з іншого — дітей із затримками психічного розвитку та іншими аномаліями. Психолог допомагає педагогам визначити для кожної дитини тип школи, класу, навчання; дає поради щодо створення оптимальних умов для роботи з кожною групою учнів; бере участь у складанні програм для обдарованих дітей; визначає характер допомоги дітям із затримками психічного розвитку та іншими аномаліями;

рання профілактика педагогічної занедбаності дітей і підлітків. Психолог допомагає вчителям розпізнавати ранні вияви педагогічної занедбаності учнів, з'ясувати її причини, розробляти й здійснювати попереджувальні заходи. До цієї роботи психолог і вчитель залучають батьків, допомагаючи їм зрозуміти зміст профілактичної роботи, усвідомити свої функції в її здійсненні;

сприятливий психологічний клімат у школі взагалі й у кожному класі зокрема. Психолог надзвичайно уважно ставиться до проблеми взаємостосунків у школі, оптимізуючи форми спілкування в педагогічному середовищі, колективі класу, педагогів з учнями, батьків із дітьми. Він допомагає розв'язувати конфлікти й суперечки, сприяє адаптації педагогів і учнів, котрі з якихось причин перебувають в ізоляції у своїх колективах.

Отже, психопрофілактична робота в школі охоплює як дітей (окремих учнів, цілі класи, групи), так і дорослих (учителів, вихователів,

батьків). Шляхи здійснення цієї роботи включають як добре відомі заходи: лекції, бесіди, семінари, психодіагностику, консультації тощо, так і ще не зовсім звичні для нашої школи форми: соціально-психологічні тренінги різного профілю для дітей, педагогів, батьків, телефони довіри, арттерапію, сімейну терапію тощо.

Однією з важливих форм психопрофілактичної роботи в школі є психологічно-педагогічний консилиум — колективний метод вивчення учнів, основними завданнями якого є виявлення характеру й причин відхилень у навчанні й поведінці учнів (як негативного, так і позитивного плану); розробки програми виховних заходів, спрямованих на корекцію відхилень чи на подальший розвиток здібностей, талантів; обговорення й прийняття рішень з приводу конфліктних ситуацій.

ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНСИЛІУМ

Залежно від мети консилиуму його склад може бути різним, як правило, до нього входять шкільний лікар, педагоги, психолог, члени батьківського комітету.

Як зазначає І. В. Дубровіна, завдання психолога в ході консилиуму — допомогти вчителям з різних сторін підійти до оцінки інтелектуального розвитку учня, основних якостей його особистості, показати складність і неоднозначність проявів його поведінки, ставлень, розкрити проблеми самооцінки, мотивації, особливостей пізнавальних та інших інтересів, емоційного настрою, а головне — забезпечити підхід до дитини з оптимістичною гіпотезою відносно перспектив її подальшого розвитку і визначити реальну програму роботи з нею.

Таким чином, можна зробити висновок, що конкретна психопрофілактична робота в тій чи тій сфері будується на:

- прогнозуванні можливих ускладнень у житті чи розвитку певного контингенту, який є основним об'єктом діяльності служби;
- визначенні соціально-психологічних умов, за яких ці ускладнення можуть бути попереджені або їхнє переживання пом'якшене;
- розробці системи заходів, які б забезпечували ці умови, із залученням до їх здійснення всіх зацікавлених сторін.

Важливо, щоб зміст просвітницької роботи не містив абстрактно-теоретичних знань, а мав предметом свого обговорення конкретні проблеми навчального закладу, наочно показував би, що психологічні знання мають безпосереднє відношення до вирішення конкретних проблем навчання та виховання дітей.

Ефективність просвітницького заходу вища, якщо психологічні знання давати як засіб вирішення конкретних проблем навчання й виховання. Як приклад оберемо конкретну проблему: як навчити педагогів та батьків спілкуватися з дітьми?

3.1.1. Психотехнології просвітницької діяльності

Джерело: Навчання в дії: як організувати підготовку вчителів до застосування інтеракт. технологій навчання: Метод. посіб. / А. Панченко, О. Пометун, Т. Ремех. – К.: АПН, 2003. – 72с.

Незважаючи на те що школа останнім часом демонструє готовність до прийняття психолога у свої лави, сформовані неадекватні очікування відносно результатів роботи психолога визначають завдання психологічного інформування та популяризації психолого-педагогічних знань.

Кому? При підготовці просвітницького заходу необхідно дати відповідь на ключові питання, які передбачають його ефективність.

**КОМУ? КОЛИ?
ЩО? ДЕ?**

При організації психологічної лекції бажано, щоб аудиторія слухачів була однорідною та цікавилась спільними проблемами.

Коли? Необхідно обирати час, зручний для більшості слухачів. Тривалість психологічної лекції коливається від 15 до 20 хвилин.

Не рекомендується проводити психологічні просвітницькі заходи в кабінеті директора чи учительській.

Що? При змістовному наповненні програми, психолог має врахувати дві основні умови: склад аудиторії та її інтереси..

ПАМ'ЯТКА ПСИХОЛОГА-ЛЕКТОРА

— Будьте підготовленими. Оцініть, чи доцільно подавати матеріал саме для цієї аудиторії; проаналізуйте, чи знаєте ви зміст достатньою мірою, щоб бути впевненим, енергійним. Уточніть, скільки часу забирає певна вправа.

— Будьте готовими «розбавляти» ваші ключові моменти заняття історіями з життя, аналогіями, посиланнями на досвід аудиторії, наочними матеріалами. Перегляньте, чи простими й чіткими є матеріали, які ви підготували.

— Звертайте увагу на подання матеріалу. Ви могли вже подавати подібний матеріал на іншому занятті перед іншою аудиторією, однак із цією групою ви працюєте вперше. Будьте енергійним, поширюйте ваш ентузіазм за допомогою голосу, відповідних жестів, ефективного логічного наголосу та гумору.

— Залучайте учасників та учасниць із перших хвилин заняття. Не втрачайте їхньої уваги ще до того, як почнете, установіть контакт з аудиторією ще до початку заняття.

— Розпочніть лекцію короткими статистичними даними, бажано

продемонструвати їх діаграмами. Наведіть наукові факти щодо певної тематики. Перед просвітницьким заходом психологу варто провести попереднє тематичне дослідження серед учасників, це дозволить зацікавити аудиторію. Можна розпочати заняття, поставивши до аудиторії певне питання, яке викликало б інтерес, наприклад: «Яка хвороба небезпечніша: СНІД чи гепатит?».

— Змусьте учасників та учасниць думати, працювати й поділяти ваше захоплення та азарт. Почніть з очікуваних результатів заняття, представлення учасників та учасниць, інтерактивних видів діяльності, «криголамів», якими з перших хвилин захопитесь ваша аудиторія.

— Нейтралізуйте особисті недоліки. Якщо ви щоразу вставляєте «ну-у-у» чи «знаєте», ковтаєте закінчення слів, працюйте над недоліками. Попросіть друга чи подругу розповісти вам про ваші погані звички, манери, що відволікають увагу від того, що ви хочете сказати. Попрацюйте над подоланням цих недоліків.

Психотехнології просвітницької діяльності передбачають:

1. З'ясування реальних психологічних проблем у житті особистості, групи чи організації, для якої буде направлена просвітницька робота.
2. Постановка мети, що відповідає виявленим проблемам.
3. Формулювання завдань просвітницької роботи (розширити коло знань, спонукати, переконати, розвинути уміння тощо).
4. Вибір просвітницьких засобів, зважаючи на мету, завдання, об'єкт, предмет, на обмеження часу та інших ресурсів.
5. Створення деталізованого сценарію: можливе попереднє проведення діагностичного обстеження, збору інформації, обробки результатів, підготовка рекомендацій тощо.
6. Передбачення типових помилок психолога-лектора та робота над ними.
7. Саморегуляція психолога-лектора, вибір ефективної психологічної ролі лектора.
8. Написання анотованого чи розширеного звіту про проведену просвітницьку роботу.

Учительська аудиторія потребує особливо чуйного, толерантного, виваженого підходу. Психолог навряд чи має право на помилку: важко бути «зіркою», коли навколо не менш яскраві «зірки». З іншого боку, передача своїх знань, інформації, технологій колегам — найліпший спосіб власного професійного зростання. Не кожному дано бути вчителем учителів. Ця людина повинна розуміти суть технологій, любити роботу з людьми, комфортно почуватися перед аудиторією, розуміти принципи

фасилітації.

Основним принципом фасилітації є надання учасникам можливості використання наявного досвіду для відповіді на поставлені запитання, а також створення умов для взаємного та самостійного навчання.

Фасилітатор не повинен говорити лише сам. Дехто приділяє більше уваги зовнішній стороні семінару, а не змістовній. У такому разі всі види активності виявляються просто грою без особливої освітньої цінності.

Надзвичайно важливими для викладача є гнучкість мислення, відкритість для нових ідей, здатність швидко пристосовуватися до несподіваностей на занятті, працювати в команді, гармонійно співпрацювати з іншими учасниками й учасницями заняття. В одних аудиторіях слід намагатися говорити найпростішими словами й висловами, бо інакше наші намагання будуть мало зрозумілими; в інших — від викладача або викладачки чекають демонстрації високого інтелектуального розвитку. І в обох — треба почуватися природно, бо штучність дуже швидко відчувається групою.

Навчальний семінар (тренінг) — одна з найефективніших форм навчання дорослих нових технологій і нових знань. Ваше завдання — дати заряд успішності своїм колегам.

Почніть з мотивації та підтримуйте ентузіазм протягом усього заняття. Частіше уточнюйте, чи правильно вас розуміють учасники, надавайте їм можливість у ході заняття почути відповіді на запитання, які в них виникають. Не нехуйте контактами у вигляді консультацій після закінчення заняття — учителі теж комплексують.

Пам'ятайте, що вчителі залюбки вчаться у своїх колег, тому надавайте їм таку можливість — запропонуйте найдосвідченішим у групі провести якусь нескладну вправу, «повертайте» запитання, які виникають в учасників та учасниць, — у коло, пропонуючи дати відповідь на запитання самим учасникам.

За умов опанування вчителями психологічними аспектами ефективного навчання дітей, важливо зорієнтувати педагогів сприймати заняття, вправу з позиції учнів; «занурте» їх у цей вік — нехай вони пригадають, що найцікавіше сталося з ними, коли вони були тринадцятирічними, п'ятнадцятирічними (залежно від вікової спрямованості уроку).

Не менш важливим є згодом обговорення уроку з точки зору вчителів. Не забудьте перед цим «вивести» учасників та учасниць з ролі учнів, а лиш потім розпочинайте обговорення. Користуйтеся заздалегідь підготовленим переліком запитань для обговорення, уникайте переключення обговорення з технологій на особистість тих, хто проводив цю вправу чи урок.

Для того щоб з присутніми можна було працювати і як з учителями,

і як з учнями, заняття треба ретельно організувати, включаючи інтерактивний компонент та обговорення. На обговорення слід виділяти не менше часу, ніж на саме заняття.

Зазвичай це так зване подвійне обговорення, тому що після опитування про вид діяльності з точки зору учнів викладач або викладачка повинен/повинна звернути особливу увагу саме на діяльність учителя та використані технології. Можливі такі позиції для опитування вчителів:

- що змусило урок спрацювати?
- які цінні знання, уміння, навички отримані учнями на уроці?
- з якими складнощами ви можете зустрітись, застосовуючи таку технологію, що може не вдатися?
- як ви можете уникнути чи виправити ці проблеми?
- які базові навички та знання повинні бути в учнів перед тим, як урок із застосуванням такої технології буде проведений?

Ключем до ефективного обговорення у великій групі є те, як психолог ставить запитання. Уникайте закритих запитань, тобто таких на які можна відповісти коротко «так» або «ні». Уживайте відкриті запитання, які починаються зі слів «як», «чому», «який». Заохочуйте всіх учасників до висловлювання своїх ідей. Те, як психолог реагує на запитання й коментарі, є вирішальним у створенні доброзичливої атмосфери. Демонструйте увагу до всіх, дякуючи кожному й кожній за висловлювання чи коментар. Усе що пропонують учасники має бути прийняте й обговорене. Не слід казати їм, що це правильна чи неправильна відповідь, варто допомагати присутнім опанувати інформацію й приймати її.

Психолог, який використовує активні методи навчання, має бути готовим того, що йому свідомо чи несвідомо будуть заважати.

Не слід, однак, дозволяти виводити себе з рівноваги. Не варто застосовувати такі вербальні формули: «Якщо ви думаєте мене перебити» (хтось вигукне «Я вже перебив», і пролунає сміх); «Ваше зауваження недоречне»; «Спочатку подумайте, потім кричіть»; «Не заважайте»; «Я вас попереджаю». Пам'ятайте: агресія породжує агресію. Не слід реагувати на кожне зауваження. Однак, якщо їх багато, реагуйте, користуючись такими порадами:

— запитання завжди можна повернути групі й отримати відповідь від неї, група завжди мудра;

— можна попросити запам'ятати своє запитання до моменту, коли слушно буде до нього повернутися — в інший час на іншому емоційному

тлі це запитання видаватиметься недоречним уже самому учасникові чи учасниці;

- повторіть запитання або негативне зауваження, начебто подаючи його слухачам для оцінки, дайте можливість відповісти на нього тому чи тій, з ким у вас установлений зоровий контакт і є впевненість, що він або вона стане на ваш бік;
- спробуйте виграти час для відповіді: нехай той, хто кинув уїдливе зауваження, назве себе, своє місце роботи тощо;
- при відповіді використовуйте метод «так, але...», причому слово «так» бажано замінити близьким формулюванням, наприклад, «згоден з Вами, але водночас необхідно врахувати, що...»;
- можна нейтралізувати провокаційні зауваження, говорячи: «Я передбачав (передбачала) таке запитання, однак в інтересах групи краще, якщо я продовжу. Ми обов'язково обговоримо це питання на перерві»;
- звертайтеся до шляхетності присутніх, якщо зауваження неетичне. Слід запитати: «А як би ви поводитися в подібній ситуації». Цей прийом добре подіє не стільки на того, хто кинув запитання, як на інших присутніх;
- спробуйте поставити того, хто запитує, у «глухий кут», «зрізати», якщо зауваження злостиве, сказавши: «Щиро дякую», продовжуйте далі;
- попросіть повторити зауваження, однак не все, а лише окремі формулювання. Результат буде різочий, оскільки важко повторити зауваження швидко й точно.

3.1.2. Типові помилки психолога-лектора

Гарні манери складаються з дрібних самопожертв

Р.Емерсон

Типові помилки психолога-лектора складають бар'єри в установленні психологічного контакту з аудиторією, що, у свою чергу, впливає на сприятливий психологічний клімат.

Багато психологів-практиків переносять манеру читання лекцій із наукової чи студентської сфери в практичну, не враховуючи особистісних, професійних і вікових особливостей.

Використовуючи невиправдано велику кількість термінів, психолог ризикує збільшити тривалість лекцій, зробити її громіздкою та незрозумілою слухачам. Структура лекції стає обтяженою, утрачає необхідну для неї прозорість, а в результаті втрачається логічна нитка не лише слухачами, а й самим психологом.

Професійність психолога полягає в умінні передати психологічні ідеї простою, доступною мовою, зрозумілою як для дорослих слухачів, так і для учнів.

Демонстрування на лекції манер ученого-психолога, демонстрація менторської позиції характерна головним чином для новопризначених працівників психологічної служби. Проте розповідь “як треба робити” є малоефективною. Багато психологів продовжують викладати лекції в описовій формі. Після такої лекції слухачі засвоюють деякі знання та інформацію, але не отримують головного – керівництва до дії, тобто технологій. Наприклад, психолог розповідає про емоційну сферу дитини, особливості її формування, але протягом лекції ані слова не звучить про те, як у критичній ситуації заспокоїти дитину або які є способи оберегти себе від стресової ситуації.

Крім того, слід пам’ятати, що психологія – складна, трудомістка наука. Вона не повинна всім подобатися. Можна передбачити, що психологія не всім може бути потрібна, це нормально. Пропонуємо скористатися порадами, що підкажуть, як діяти в разі опору чи виклику:

— реагуйте на коментарі чи виклики спокійно, говоріть діловим тоном, не коментуйте реплік, не подавайте відповіді на них, не демонструйте власної зверхності та не посміхайтесь саркастично;

ЯК ПОВОДИТИСЯ В РАЗІ ПРОТИДІ ЧИ КОНФЛІКТУ

— визнайте, що частково опір викликаний недовірою до викладача. Погодьтеся, не існує підстав, за якими учасники від початку заняття повинні довіряти вам. Сподівайтесь, що учасники зміняться в ході заняття. Не надавайте жодного шансу засумніватися у вашій професійній компетентності;

— буде помилково «застрягати» на тому, що це саме до вас таке ставлення. Вас можуть протягом певного періоду перевіряти; це ставлення часто не як процес «проти когось», а як «за» – себе, свою незахищеність, своє незнання тощо;

— визнайте, що людина має право на свою думку; подаючи твердження, наголосіть на цьому;

— солідаризуйтеся з тими, хто чинить опір, щоб допомогти зруйнувати можливий розкол на кшталт «ми – вони» : ми – це ті, хто знає, чутливі оборонці змін, а вони – спокійні, наївні, старомодні гальмівники змін. Розраховуйте на те, що вони можуть змінитися в результаті цього досвіду.

3.1.3. Професійні та науково-методичні заходи у профілактичній роботі психологів, соціальних педагогів із дитячою і підлітковою злочинністю.

Джерело: Моргун В. Ф., Седых К. В. Делинквентный подросток. Учебное пособие по психопрофилактике, диагностике и коррекции отклоняющегося поведения подростков для социальных педагогов, студентов педагогических, психологических, юридических специальностей, интернов-психиатров. – Полтава, 1995. – 161 с.

Як і психологічна корекція, профілактика делінквентно-соціальної поведінки підлітків і злочинів повинна ґрунтуватися на сформованих принципах, які знайшли своє віддзеркалення й у практично-дослідницькій роботі вітчизняних авторів (Єгоров В. В., Зайцев А. А., Гульман Б. Л.). Перш за все вона повинна мати етіологічну спрямованість, тобто впливати на медико-біологічні, психологічні й соціальні чинники, що є причиною здійснення підлітками правопорушень.

Зміст, інтенсивність, глибина й об'єм профілактичних заходів повинні бути суворо відібрані стосовно різних демографічних груп, не тільки за віком, але й за соціальним статусом (школярі, учні ПТНЗ, працююча молодь, особи, які ведуть паразитичний спосіб життя). Крім того, вони повинні враховувати аномалії психічного розвитку, що є в підлітків. У той же час система профілактичних заходів повинна обов'язково мати комплексний характер. Позитивний результат може бути досягнутий тільки за скоординованої й узгодженої роботи різних соціальних структур і інститутів: навчальних закладів, правоохоронних органів, органів охорони здоров'я, преси, громадських і молодіжних організацій і, звичайно, сім'ї, де перш за все закладаються основи формування особи й починається виховання дитини.

Первинна профілактика підліткової злочинності спрямована на правильне виховання й правову освіту, які є складовою частиною загального виховання дитини й підлітка. Її найважливіші завдання – нормалізація психологічного, психосексуального розвитку, статевої поведінки, формування гармонійної особистості.

Первинна профілактика поведінки підлітків, що відхиляється, повинна включати три основні напрями:

- 1) удосконалення соціального життя людей;
- 2) усунення соціальних чинників, які сприяють формуванню й вияву порушень поведінки;
- 3) виховання соціально позитивно орієнтованої особи.

Під вдосконаленням соціального життя людей у першу чергу мається

на увазі нормалізація суспільних відносин, організація такої форми суспільного співіснування, за якої будь-які антигромадські прояви були б неможливі.

Загальновідомий факт сплесків підліткової злочинності в періоди соціальних катаклізмів. У нашій країні створилося особливо серйозне становище, оскільки в умовах глибоких суспільних змін формування нової державності відбулося повне руйнування колишньої системи виховання підростаючого покоління (піонерської організації, комсомолу), яка хоч і була надмірно заідеологізованою й зовсім не сприяла гармонійному розвитку особистості, проте виконувала свої виховні функції. У той же час, оскільки нові суспільні структури ще не працюють, реальної альтернативної виховної системи поки що не існує. Певний вакуум, що утворився, в області ідеалів і життєвих устремлінь породжує в сьогodнішньої молоді стан бездуховності, етичного ризику, безумовно, може служити сприятливим підґрунтям нігілізму, неприйняттю етичних норм, отже, і формуванню неправильної соціальної поведінки.

Нам уявляється, що профілактика дитячої й підліткової злочинності повинна проводитися в напрямках морального, правового, статевого та антиалкогольного виховання, причому об'єктами виховної роботи мають бути не лише підлітки, але й дорослі. До профілактичних заходів мають залучатися сім'я, вихователі, педагоги, керівники, члени формальних та неформальних молодіжних об'єднань.

Формування морально-етичних норм майбутнього повноправного члена суспільства повинне починатися якомога раніше й проводитися паралельно послідовному пізнанню дитиною навколишнього світу. Саме на перших етапах психічного розвитку повинне бути закладене правильне засвоєння понять добра і зла, визначені соціально позитивні моральні засади. Провідна роль тут належить сім'ї. Любов і дбайливе ставлення до своєї матері в ранньому дитинстві стане основою для правильного ставлення до жінки взагалі в подальших міжособистісних відносинах. У міру дорослішання, розширення соціальних зв'язків підлітка зростає роль вихователів і педагогів. У школі повинне відбуватися закріплення вже набутих морально-етичних принципів і установок. При цьому, крім регламентованої навчальної програми, потрібно використовувати важливий арсенал засобів педагогічної дії – від знайомства з шедеврами, що не ввійшли до офіційного переліку світової літератури й мистецтва, до неформальних дискусій з приводу сучасних подій культурного й етичного життя суспільства.

Правове виховання повинне базуватися на вже вироблених морально-етичних і етичних установках підлітка. Воно починається в сім'ї й у початкових класах школи, де дитина засвоює перші правила дисципліни, поведінки в колективі, де вона має в абсолютно доступній

формі отримати уявлення про те, «що таке добре і що таке погано» з точки зору суспільних поведінкових норм. У подальшому педагоги в курсі суспільствознавства або представники відповідних підрозділів правоохоронних органів (інспекції в справах неповнолітніх, кримінальної міліції, в справах неповнолітніх, дитячих притулків) у циклі популярних лекцій повинні знайомити дітей, що вчать, з основами чинного законодавства, наголошуючи на необхідності неухильного дотримання законів і правил.

Ефективність правових профілактичних заходів значно зростає, коли до цієї роботи залучаються досвідчені професійні працівники слідчих органів міліції, прокуратури й оперативної служби МВС. Оточені в очах підлітка ореолом професійної таємниці, такої привабливої для юного віку, вони на конкретних і живих прикладах легко можуть донести до слухачів необхідну правову інформацію, чітко позначаючи при цьому грані законотворчої поведінки. Відомо проте, що тільки знання правових норм і законів не дає гарантії бездоганної соціальної поведінки й не виключає здійснення антигромадських вчинків. Воно стає дієвим тільки тоді, коли реалізується в житті підлітка, стає переконанням і мотиваційною основою його поведінки.

Гармонійне виховання й правова освіта є, на нашу думку, найбільш слабкою ланкою у виховній роботі з підлітками. Незважаючи на визнання важливості цієї проблеми, скільки-небудь ефективної системи гармонійного виховання підростаючого покоління на даний час не існує.

Невідкладним завданням є створення науково обґрунтованої державної системи виховання підростаючого покоління. До розробки цієї системи з урахуванням вітчизняного й світового досвіду повинні бути залучені фахівці різного профілю: лікарі, педагоги, юристи, психологи, працівники засобів масової інформації, соціальні працівники, державні та громадські організації й установи.

Зважаючи на ту обставину, що переважна більшість підліткових злочинів здійснюються в стані сп'яніння, слід відвести важливу роль у системі заходів їхньої первинної профілактики протиалкогольному вихованню підлітків, що включає й санітарно-освітні заходи щодо запобігання наркоманії. При розробці виховних заходів у цьому напрямку повинні бути враховані останні наукові досягнення в області підліткової наркології, залежності та співзалежності.

Зміст та форми роботи з підлітками, які дозволяють сформувати позицію щодо здорового способу життя, складаються з двох компонентів:

- 1) наявність необхідних знань, сформованість переконань та цінностей, спрямованості мотивації щодо здорового способу життя;
- 2) володіння уміннями й навичками, необхідними для реалізації цих знань, переконань, та цінностей. Здатність діяти навіть усупереч тиску

навколишнього середовища для захисту власних цінностей і переконань.

Формування орієнтації на здоровий спосіб життя, що широко проводиться, повинне орієнтуватися на підвищення цінності здоров'я, розширення кола інформації про самореалізацію та задоволення потреб дітей та підлітків, які зустрічаються на тому чи тому віковому періоді розвитку, на позбавлення привабливості для підлітка самого процесу вживання спиртних напоїв, руйнування в його очах образу алкоголю як обов'язкового атрибуту мужності, природного вияву маскулинної поведінки. На цій основі необхідно провести поступове витіснення, а потім і повне виключення вживання алкоголю з сфери переважних форм поведінки дозвілля підлітків, заміщаючи його соціально прийнятними формами (спорт, культурно-масові заходи, різного роду суспільно-позитивні хобі). І лише після цього слід проводити освітню роботу, що вже конкретно розкриває шкоду алкоголю й інших одурманюючих речовин для фізичного й духовного здоров'я.

Запровадження такої системи і її ефективність неможливі без суворого дотримання системи суспільних заборон і покарань: заборони продажу спиртних напоїв особам, які не досягли 21 року; контролю за лікарським призначенням і відпуском в аптечній мережі речовин, що можуть викликати стан наркотичного сп'яніння; покарання в адміністративному й кримінальному порядку осіб, що займаються пропагандою алкогольних, наркотичних речовин.

Вище ми говорили про необхідність психотерапевтичної корекції поведінки не тільки підлітків, що зробили протиправні дії, але і тих, хто мав яке-небудь відношення до нього, – друзі, члени однієї неформальної молодіжної групи тощо. Це стосується й профілактичних заходів.

Як ми переконалися при психологічному обстеженні й вивченні правопорушень підлітків, дуже багато з них мають досвід «озлобленості», переживання «зламаної долі».

Існує необхідність профілактики також і сексуальних злочинів підлітків. У основу профілактичної роботи дослідники ставлять такі принципи:

- 1) суворе дотримання закону про сепаратне утримання правопорушників у приймальниках та розподільниках різних вікових категорій;
- 2) послідовний розвиток емпатії підлітків; сприяння формуванню почуття відповідальності за власний вчинок;
- 3) сексуальна освіта підлітків (мета – руйнування дезінформації про взаємостосунки статей) та максимально можливе відсторонення їх від «тюремного» аналогу;
- 4) вироблення в підлітків гетеросексуальних установок відповідно до загальноприйнятих морально-етичних норм.

По суті, цілями запобігання сексуальним злочинам можуть служити методи інформаційної й поведінкової психотерапевтичної корекції девіантної соціальної поведінки підлітків, розглянуті нами вище.

У притулках-розподільниках цю роботу можуть проводити вихователі, медики й психологи. Важливою умовою соціальної реабілітації підлітків є також їхнє правильне працевлаштування. Найважливішою умовою профілактики делінквентної поведінки підлітків є створення «шкіл-господарств», які запропонував А. С. Макаренко, розвивав В. А. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко, А. А. Захаренко. Саме в такого роду школах удається подолати відчуження (сегрегацію) дітей від сім'ї, школи, суспільства. У Захаренка, наприклад, навіть оцінки за поведінку виставляє не тільки вчитель, але й сама дитина, члени правління господарства, однокласники, батьки учня.

На закінчення наведемо вислів Гете (цитуювання за Франклом), який чудово відображає основну ідею психокорекції й психопрофілактики делінквентних підлітків: «Приймаючи людину такою, якою вона є, ми робимо її гіршою, приймаючи її ж такою, якою вона має бути, ми примушуємо її бути такою, якою вона може стати».

3.2. Психодіагностична робота

У статті 182 «Порушення недоторканності приватного життя» Кримінального кодексу України говориться, що незаконне зберігання, збирання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення інформації в публічному виступі, творі, що публічно демонструється, карається Законом. Розпочинаючи свою діяльність у навчальному закладі, практичний психолог, соціальний педагог має донести до батьківської громадськості інформацію про особливості своєї діяльності та отримати згоду (можливо, письмову) на дозвіл соціально-психологічного супроводу (зокрема це стосується психодіагностики) їхніх дітей протягом навчання в школі.

Завдання психодіагностики – дати інформацію про індивідуально-психологічні особливості дітей, яка була б корисною їм самим та дорослим, які з ними працюють.

Психодіагностика в закладах освіти має свою специфіку та принципові відмінності. Слід розрізняти науково-дослідну (завдання: установити психічні закономірності розвитку) та науково-практичну (завдання: відповісти на конкретне запитання, виявити причину певного психічного явища) психодіагностику. При цьому діагностика причин – не самоціль для практичного психолога, вона завжди підпорядкована головній задачі: розробці рекомендацій щодо розвитку тих чи тих здібностей дитини, подоланні труднощів та порушень у розвитку.

Науково-практична психодіагностика орієнтується на різні завдання суспільної практики, у нашому випадку – на завдання психічного розвитку та зміцнення психологічного здоров'я учнівської молоді.

У наказі МОН України від 28.12.2006 № 864 визначено нормативи часу на проведення психодіагностичної роботи практичним психологом, соціальним педагогом (таблиця 2). Слід зазначити, що передбачені норми, зокрема 16,5 год. для групової психодіагностики, є орієнтовними. Практикою доведено, що при груповому діагностуванні деяких аспектів готовності дітей до шкільного навчання 16,5 год. – забагато, тоді як при роботі з допрофільним самовизначенням учнівської молоді може бути доцільним використання саме такого обсягу часу.

Таблиця 2

**Розрахунки витрати часу на психодіагностичну роботу
практичного психолога, соціального педагога**

<i>Найменування видів робіт</i>	<i>Одиниця виміру обсягу роботи</i>	<i>Норма часу</i>
<i>Психодіагностична робота</i>		
1. Індивідуальна психодіагностика (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один учень (дитина)	6,0
2. Групова психодіагностика (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один клас (група дітей), група батьків	16,5

Результати діагностичної роботи заносяться до індивідуальних карток психолого-педагогічного діагностування, форма яких визначена в листі Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 № 1/9-352 (додаток до наказу 9). Індивідуальні картки зберігаються в практичного психолога та є конфіденційною інформацією. Дані, які заносяться до індивідуальної картки учня, мають містити професійну термінологію та відповідати науковим досягненням практичної психології (таблиця 3). Доступ до даних матеріалів має методист, що відповідає за психологічну службу, працівники центрів практичної психології й соціальної роботи або інші фахівці в галузі практичної психології (обов'язкова умова – наявність спеціальної освіти).

Індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування

учня _____ класу
(дітей _____ групи)

(назва навчального закладу)

№ з/п	Дата	Назва методики	Короткий результат. Висновки та рекомендації
	15.12.2006	Методика «Графічний диктант» (Д. Б. Ельконіна).	Середній рівень умінь точно виконувати завдання, пропонувані в усній формі. Самостійно виконує завдання за зразком. Рекомендації: пропонувати дитині попередньо проговорити завдання перед тим, як приступати до виконання. Розвивати просторову орієнтацію.

Результати діагностичної роботи мають бути обов'язково доведені до цільових груп (батьків, дітей, учителів – в узагальненому вигляді та в ході індивідуальних консультацій).

Психодіагностична робота проводиться практичним психологом за такими напрямками:

- визначення готовності дитини до систематичного навчання у школі;
- дослідження психологічної адаптації до умов навчання у школі;
- дослідження психологічної адаптації до умов навчання у середній ланці;
- дослідження пізнавальної сфери;
- дослідження особистісної сфери;
- дослідження мотивації;
- дослідження емоційно-вольової сфери;
- дослідження міжособистісних стосунків;
- дослідження професійних здібностей, нахилів учнів;
- дослідження особливостей навчально-виховного процесу.

Надзвичайно часто до практичного психолога надходять запити щодо визначення рівня інтелектуального розвитку дитини. Оскільки словники не фіксують окремого терміну «інтелектуальний розвиток», тому, очевидно, ідеться про розвиток інтелекту.

Термін інтелект може означати:

1) загальну здібність до пізнання й вирішення проблем, що визначає успішність будь-якої діяльності;

2) систему всіх пізнавальних (когнітивних) здібностей: відчуття, сприйняття, пам'ять, уявлення, мислення, уява;

3) здатність до вирішення проблем без спроб і помилок (інсайт).

Поняття інтелекту як загальної розумової здібності застосовується як узагальнені поведінкові характеристики, пов'язані з успішністю адаптації до нових поведінкових завдань.

Виокремлюють такі види інтелекту:

- вербальний;
- невербальний;
- практичний;
- соціальний;
- репродуктивний;
- продуктивний;
- креативний.

Загалом, попри всі спроби виділити конкретні елементарні інтелектуальні здібності, цього зробити не вдається, і більшість дослідників погоджується з думкою, що інтелект є універсальною психічною здатністю. На практиці психологи користуються тестами інтелекту, які (з огляду на поставлені психологом завдання) передбачають вивчення більшої чи меншої кількості елементарних інтелектуальних здібностей. Звичайно, чим коротший, мобільніший тест, тим меншу кількість здібностей він перевіряє.

ПСИХОДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУ

Навіть тести *IQ* показують актуальний рівень сформованості вербального та невербального інтелекту дитини відносно загальної популяції дітей такого самого віку. Для того щоб провести обстеження з отриманням *IQ*, слід витратити 2 – 5 годин і зазвичай такий тест із маленькими дітьми проводять упродовж кількох днів. Порівняно швидкісний тест «Матриці Равена» (звичайно, якщо обмежитись тільки його невербальною частиною) відповідно до «General overview» 1991 року (Оксфордське видання) передбачає для проведення з дітьми 5—6-річного віку часу в півтори години, при цьому перша серія має бути суто навчальною й кожне виконання має пояснюватися дитині.

Як ми бачимо, просто неможливо за 30 хв. визначити інтелектуальний (а тим паче загальний інтелектуальний) розвиток. Тому практичному психологу слід звертати увагу на етичні аспекти при встановленні діагнозу та заповненні індивідуальних психодіагностичних

карток. Зупинимось детальніше на професійних, етичних акцентах при оформленні психодіагностичної документації.

Найбільш типовими помилками при заповненні індивідуальних психодіагностичних карток є:

- невідповідність часових рамок із встановленим діагнозом, нереальність проведення психодіагностичних методик протягом визначеного періоду;
- не вказано в картці повної назви, автора використаної методики (тесту, опитувальника);
- відсутність напрямку роботи;
- зашифровані дані (наприклад, ++, --, +- тощо);
- використання непрофесійної термінології.

Часто психологи на підставі *одного тесту* роблять висновок про *стійкість, розподіл і сформованість уваги* (узагалі, про що йдеться, коли говориться в такому широкому контексті), що зробити в даному випадку просто неможливо. Принаймні непрофесійно на підставі індивідуальних особливостей поведінкових реакцій робити висновки.

Розвиток логічного мислення. Перше — найпростіші, орієнтовні методики потребують для проведення 10—20 хв., більш-менш достовірні — від 30 хв. до 1,5 години. Як правило, користуються методикою «Завершення логічного ряду». *Друге* — завершення простої матриці — усі матричні тести потребують попереднього навчання дитини, без такого навчання вони недостовірні, а тому швидкісних матричних тестів не буває. *Третє* — складання розповіді за розрізними картинками — хороша методика, але теж потребує попереднього навчання, яке в найкращому разі займає до 15 хв. Причому з дітьми до 8 років навчання починається не з самого складання історії, а з тренування в розумінні цілісності сюжету. Коли передбачається не тільки складання, а й розповідь за малюнком, то необхідне додаткове пояснення й тренування, оскільки дитині слід дати схему розповіді.

Наступний тест — «Виключення зайвого». Стара, традиційна, дуже хороша методика. Слід фіксувати висновки з кожного завдання (бо перші три завдання є навчальними й у разі невдачі потребують додаткового пояснення дитині).

Після ознайомлення із змістом індивідуальних карток буває зрозумілим, що все проведене обстеження й написаний протокол — **абсолютна фікція**. Школа вирішує свої достатньо далекі від психології проблеми. Та прикриваючи авторитетом науки звичайну сегрегацію дітей (бо диференціація та відбір за здібностями передбачає глибоке вивчення вступників, а не профанацію цього вивчення), ми забуваємо, що вже колись подібне було й закінчилось постановою про педологічні спотворення в системі Наркомосів, моральним знищенням психодіагностики. То чому ж ми знову наступаємо на ті самі граблі?

**ЗНОВУ НА ТІ
САМІ ГРАБЛІ?**

Невже нічого не навчилися? Тоді, сто років тому, коли на початку минулого століття психодіагностика сміливо рушила в школу з надією принести користь як дітям, так і вчителям, її адепти хоча б щиро вірили, що відкривають нову сторінку в розвитку людства. А ми? *Чому ми знову робимо те, що робити категорично заборонено? Чому шкільні психологи поводяться як самогубці, псуючи авторитет своєї професії?*

Не слід забувати, що саме через профанацію тестування психодіагностика пройшла свій шлях від розквіту, загального захоплення до зневаги й розгрому.

Психодіагностика в навчальному закладі має бути тісно пов'язана з педагогічною проблематикою.

Основними завданнями психодіагностики в навчальному закладі вважаються:

- контроль динаміки розвитку дітей, корекція розвитку з метою сприяння оптимальних можливостей та умовам розвитку;
- порівняльний аналіз розвиваючого ефекту різних систем виховання та навчання з метою вироблення різних рекомендацій для підвищення розвиваючої функції.

За трактуванням класика дитячої психології Д. Б. Ельконіна, у центрі психодіагностики «стоїть насамперед окрема дитина – рівень її розвитку, труднощі, прогноз та корекційно-методичні заходи». Здійснюючи психодіагностування, фахівець вивчає індивідуальні особливості дитини, рівень її розвитку, її актуальні та потенційні можливості, потреби та життєві орієнтації. У результаті він отримує знання, підпорядковане за своєю суттю цілям створення можливостей та умов для оптимального розвитку дитини.

Д. Б. Ельконін уважав, що для діагностики психічного розвитку в перехідні періоди діагностична схема має включати як діагностику новоутворень вікового періоду, який закінчився, так і початкових форм діяльності наступного періоду, а також появу та рівень розвитку симптомів, які характеризують початок нового періоду. У випадку переходу від дошкільного до шкільного віку, з одного боку, мають діагностуватися сформованість ігрової діяльності – її основні структурні компоненти (використання переносного значення з одного предмета на інший, співвідношення ролей та правил, рівень підкорення встановленому правилу гри), рівень розвитку наочно-образного мислення, загальних пізнавальних мотивів, співвідношення зорового та змістовного поля, використання символічних засобів, рівень розвитку загальних уявлень, з іншого боку – утрата безпосередності в соціальних відносинах, узагальнення переживань, пов'язаних з оцінкою, розвиток самоконтролю. Д. Б. Ельконін наголошує, що предметом такої

діагностики є не окремі психічні процеси або функції (сприйняття, пам'ять, увага), а операційні одиниці діяльності. З його точки зору, це передбачає значно більшу конкретність діагностики й дає можливість на її підставі визначити необхідну корекцію при виявленні тих чи тих сторін психічного розвитку.

Психодіагностика в такому її розумінні належить до основних видів діяльності шкільного психолога. Вона є базовим компонентом психологічного супроводу розвитку учнів і в школі першого ступеня підпорядкована цілям профілактичної роботи, а також спрямована на надання максимально можливої психологічної допомоги дітям у період їхнього навчання. За логікою професійної діяльності поєднання цих взаємозалежних підходів очевидне. Проте на практиці домінує інший підхід – психолог фактично працює лише «за запитом», і корекційні дії, які він виконує, часто виявляються малоуспішними через «занедбаність» проблеми. Тому це питання вимагає особливої уваги.

**ВАЖЛИВО ВЧАСНО
ВИЯВИТИ ЗА
ДОПОМОГОЮ
ПСИХОДІАГНОСТИКИ
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ДІТЕЙ, ЯКІ НЕ ЗАВЖИ Є
ОЧЕВИДНИМИ**

У шкільному житті часто трапляється так, що певні індивідуально-психологічні особливості дітей, які не завжди очевидні й часто виявляються тільки завдяки спеціальній діагностиці, за відсутності профілактики вже на початку навчання породжують проблеми. До таких особливостей розвитку належать:

- знижений рівень інтелекту дитини (субнорма), який характеризується відсутністю початків понятійного мислення;
- різка дисгармонійність інтелекту дитини з недостатнім розвитком її вербальних структур;
- дисгармонія розвитку з різким переважанням креативних здібностей;
- дисгармонія розвитку, яка виражається в наявності сильної пам'яті поряд з відносно нерозвиненим мисленням;
- наявність відхилень у емоційному та особистісному розвитку (елементи нейротизму, аутизму тощо);
- невралгічні ускладнення, легка органіка, функціональні порушення в роботі головного мозку;
- недоліки психомоторного розвитку та зорово-моторної координації;

Мама Оксани, учениці 2-го класу, наприкінці навчального року звернулася до психолога зі скаргою на те, що дівчинка прийшла до школи добре підготовленою, і в першому класі все було добре, а тепер з нею щось трапилося: проблеми з математикою, важко заучує вірші, стала дратівливою й просто «згасла». Учителька підтвердила слова мами. З її пояснень причин погіршення успішності дівчинки випливало, що «добра

підготовка до школи» була простим заучуванням, дівчинка повільно мислить, лінується, досі не засвоїла таблиці множення.

Під час ретельного психологічного обстеження Оксани виявилось, що їй важко засвоювати не тільки таблицю множення, а й будь-який інший матеріал, де потрібна ґрунтовна опора на візуальні образи. Із підвищенням вимог до пізнавальної діяльності слабкий розвиток структурного візуального мислення в дівчинки почав становити серйозну перепону для засвоєння знань. Можливо, саме це й було причиною низького оцінювання дівчинкою себе як учениці й відбилося на її емоційному тонусі.

Користуючись рекомендаціями психолога, мати виконувала з дівчинкою вправи, що сприяли розвитку візуального мислення, на матеріалі продуктивних видів діяльності та ігрових завдань. Під час виконання домашніх завдань учитель (на уроці) і мати (удомі) спонукали дівчинку до мисленнєвого уявлення почутого або прочитаного нею. Використовувалися схематичні замальовки сюжету, виконувалися вправи на усний рахунок, які допомагають формувати «внутрішнє мисленнєве» уявлення числового поля, вправи на переведення інформації з однієї модальності в іншу. Поступово дівчинка набула впевненості у своїх силах, стала спокійнішою, доброзичливішою в стосунках з однолітками.

У цьому разі позитивного результату досягнуто. Але, оскільки можливість найбільш дієвого індивідуального підходу було втрачено, для цього потрібно було значно більше зусиль та часу й самої дитини, і дорослих, які їй допомагали.

Трапляється, що різні за своєю природою труднощі дитини в засвоєнні знань учитель неправомірно пов'язує виключно з медичним діагнозом, який фактично проявляється в підвищеній стомлюваності. У результаті потреба звернення до психолога не виникає.

Періодичне масове комплексне вивчення психічного розвитку учнів дасть змогу запобігти появі проблем або послабить їхній вплив на розвиток дітей. Масове планове тестування в цій системі потрібне й для оптимізації гармонійного психічного розвитку дітей.

Ідея психологічного моніторингу школярів здавна підтримувалася провідними психологами та педагогами. Сьогодні вона розробляється в контексті реалізації стратегічного напрямку освіти, базовою цінністю якого є особистість школяра, унікальність його психічної індивідуальності. Психодіагностика розглядається в структурно-компонентному складі особистісно зорієнтованого підходу до навчання: «...необхідним методичним компонентом особистісного підходу має бути спеціальний психодіагностичний інструментарій, який дозволяє

ПСИХОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

здійснювати всебічне пізнання особистості конкретного учня». Водночас у широких колах суспільства існує упередження проти масового обстеження школярів. Причина цього явища полягає в тому, що в процесі пошуків форм диференційованого навчання дітей відбулося невиправдане зміщення цілей психодіагностики з переважаючим орієнтуванням на розподіл дітей по групах відповідно до рівня інтелектуального розвитку. Тому цілком природно, що мода на експрес-діагностування дітей, котрі йдуть до школи, поширена наприкінці 80-х – на початку 90-х років, доволі швидко змінилася стриманим, а в деяких випадках – негативним ставленням. Бездумне поширення різних варіантів разових або періодичних обстежень із подальшою селекцією дітей фактично повторювало відкинута світовою практикою шлях виявлення обдарованих дітей і нагадувало відомий сумний досвід педології. Це призвело до низки негативних випадків, наслідком чого стала офіційна заборона на таку діяльність у загальноосвітній школі на рівні Міністерства освіти і науки України. Важливо підкреслити, що ця заборона не поширюється на масову психодіагностику школярів у процесі їхнього навчання з метою психологічного супроводу.

Як показує досвід, чим більше психолог займається просвітницькою діяльністю, тим частіше до нього звертаються з приводу психологічних проблем і краще їх формулюють.

У ході психолого-педагогічного діагностування значне місце відводиться спостереженню за дитиною в умовах навчання.

У рамках психологічної служби в закладі освіти не може йтися окремо про діагностику, окремо про розвиток чи корекцію. Тут має існувати діагностико-корекційний, діагностико-виховний або розвиваючий напрямок, єдиний за своєю суттю.

Існує певна послідовність діагностико-розвиваючої, діагностико-корекційної роботи:

- вивчення практичного запиту;
- формулювання психологічної проблеми;
- висунення гіпотез про причини явищ, які спостерігаються;
- вибір методу дослідження;
- використання методу;
- формулювання психологічного діагнозу, який має в обов'язковому порядку містити прогноз у двох напрямках: за умови психокорекційного впливу та за умови його відсутності;
- розробка рекомендацій, програми психокорекційної або розвиваючої роботи;
- здійснення цієї програми, контроль за її виконанням.

Непрофесійні, неетичні дії спеціалістів соціальних служб у розвинених країнах можуть мати значні наслідки, оскільки дуже часто

вони підпадають під такі моральні та юридичні поняття, як «завдання моральних збитків», «замах на гідність громадянина», «розголошення професійної таємниці», «психологічний тероризм», «порушення особистісного суверенітету» тощо. Такі дії можуть каратися не тільки великими штрафами, а й позбавленням волі. Практично в усіх випадках грубого порушення етичних норм спеціаліст позбавляється (назавжди або тимчасово) права на професію. Здійснюється це або відповідними державними органами, або професійними асоціаціями, яким законодавчо надано це право.

Конфіденційність у роботі психосоціальних служб — чи не найпоширеніший з моральних принципів. Разом із тим він не може бути абсолютним. Крайні тлумачення цього принципу видаються однаково непрофесійними. Але в практичній роботі довкола цього виникає багато проблем. З одного боку, психолог має прагнути максимальної відкритості у своїй роботі, з іншого — повинен забезпечити непоширення інформації, яка може зашкодити клієнтові або його найближчому оточенню. Якщо виникають спірні етичні питання, вони, як правило, вирішуються на користь клієнта. Винятки з цього правила становлять випадки, коли існує реальна загроза іншим людям або самому клієнтові.

ЯК ПРЕДСТАВИТИ РЕЗУЛЬТАТИ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

Умова, що тісно пов'язана з попередньою, стосується адекватного представлення результатів тестувань та іншої психологічної інформації. Тут спеціалісти з деонтології називають кілька вимог. Першою є обов'язковість для психолога повідомляти клієнта або його близьких про результати та можливі наслідки діагностично-корекційної роботи. Друга: ця інформація має бути адекватною рівневі психологічної та загальної культури споживачів. Третя полягає в тому, щоб усвідомлення власних проблем та особистісних характеристик поступово впливало на поведінку людини, тому подання інформації має не травмувати клієнта, а спонукати до соціально схвалюваного розвитку його особистості.

У разі, коли інформація надається третім особам, слід урахувати можливість її несанкціонованого поширення та некомпетентних з огляду практичної психології дій цих осіб. Психолог має враховувати й соціально-психологічні наслідки діагностичної роботи з клієнтом. Адже сам факт участі останнього в цій роботі може негативно позначитися на його психологічному комфорті.

Суворе додержання моральних принципів у роботі не виключає ймовірності виникнення складних моральних і професійних ситуацій. Так, іноді додержання одного морального принципу заходить у протиріччя з іншими. Досвідчені психологи керуються в таких випадках передусім інтересами клієнта та громадської безпеки.

Поки що єдиним документом, який регламентує діяльність психологічних служб, є Етичний кодекс психолога (додаток)

У нашій країні законодавче регулювання діяльності у сфері соціального й психологічного захисту громадян та надання їм психологічних послуг ще практично не розроблене. На національному рівні відсутні професійні асоціації в галузі практичної психології. Поки що не існує жодної служби соціальної або психологічної допомоги, у складі якої була б комісія з етики. До того ж в Україні практично немає наукових досліджень у галузі психологічної деонтології. Усі ці обставини призводять до непрофесійного застосування психологічних методів, до того, що психологічну допомогу населенню намагаються надавати непрофесіонали й шарлатани. Тому нині особливої ваги набуває неухильне дотримання норм професійної етики всіма психологами, педагогами, соціальними працівниками тощо.

3.3 Консультаційна робота

Джерело: Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.

Задача консультанта – допомогти клієнтові виявити своє істинне «Я» й знайти в собі мужність стати цим «Я».
Р. Мей

Консультативна діяльність за своїми завданнями стоїть близько до просвітницької та профілактичної. Консультування — це специфічний вид практичної роботи психолога, що характеризується особливими формальними й змістовими ознаками. Консультаційна робота є окремим напрямком діяльності психологічної служби, визначено нормативи часу на цей вид роботи з окремими категоріями учасників навчально-виховного процесу (таблиця 4).

Таблиця 4

Нормативи часу для проведення консультаційної роботи практичним психологом, соціальним педагогом

<i>Найменування видів робіт</i>	<i>Одиниця виміру обсягу роботи</i>	<i>Норма часу</i>
<i>Консультаційна робота</i>		
1. Індивідуальне консультування:	Одна бесіда	
а) учнів (дітей), зокрема:		
дошкільного віку;	Одна бесіда	1,0
початкових класів;	Одна бесіда	1,0

середніх класів;	Одна бесіда	1,5
старших класів;	Одна бесіда	2,0
б) педагогів	Одна бесіда	1,5
в) батьків	Одна бесіда	2,0
Профконсультації з учнями (зокрема бесіди з батьками, педагогами) без проведення психодіагностичної роботи, також:		
	середніх класів;	Один учень 3,0
старших класів	Один учень	5,0

Результати індивідуальних консультацій психолог фіксує в протоколі індивідуальних консультацій (таблиця 5). Цей документ є конфіденційною інформацією та надається лише з дозволу директора районного (міського) центру практичної психології й соціальної роботи або методиста. Кількість звернень та їхня тематика фіксується в статистичному звіті в узагальненому вигляді.

Таблиця 5

Протокол індивідуального консультування (зразок)

Криськівська ЗОШ			
№ з/п	Дата проведення	Проблема звернення	Короткий запис змісту консультацій
1.	17.04.2005	Син обманює, хитрує (мама Андрія Д., 5 клас)	Хлопчика взяли із дитячого будинку. Побойовання, чи не проявляється спадковість. Обманює й хитрує хлопчик, коли йдеться про школу. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) – авторитарна гіперсоціалізація.
...			

Поняття «психологічне консультування» є чи не найбільш уживаним в літературі, присвяченій питанням психологічної допомоги і на перший погляд видається цілком чітким і зрозумілим. Проте в його трактуванні різними авторами існують певні розбіжності. Можна сказати, що у вітчизняній психології загальноприйнятим є розуміння психологічного консультування як психологічної допомоги здоровим людям у складній життєвій ситуації. Однак при цьому в деяких працях термін «психологічне консультування» вживається як синонім понять «психотерапія» й

«психологічна корекція», оскільки вказані поняття, на думку авторів, то-тожні як за змістом (використання групової динаміки, особливостей контакту консультанта й клієнта, спеціальних технік), так і за кінцевою метою — створення сприятливих умов для повноцінного особистісного розвитку, спілкування, життя в цілому тих, хто звертається за допомогою.

Інші автори, не заперечуючи близькості за змістом понять «психологічне консультування» й «психотерапія», вважають за доцільне усе ж таки закріпити поняття «психологічне консультування» за сферою допомоги здоровим людям, залишивши поняття «психотерапія» сфері допомоги психічно хворим, оскільки, по-перше, консультативна робота із здоровими людьми не є терапією (лікуванням) у точному значенні цього слова, по-друге, професійні дії психолога-консультанта й психотерапевта в цих різних сферах допомоги людям мають суттєві відмінності, що зумовлюються передусім мірою відповідальності спеціаліста за стан клієнта.

Існує позиція, згідно з якою консультування зорієнтоване переважно на допомогу клієнтові в реорганізації його міжособистісних стосунків, у той час як психотерапевтичний вплив спрямований насамперед на розв'язання глибинних особистісних проблем людини, що лежать в основі більшості життєвих труднощів і конфліктів (Ю. Альошина). Отже, розмежування понять «психологічне консультування» й «психотерапія» тут здійснюється на основі розведення змісту роботи, яку виконують психолог-консультант і психотерапевт, що зумовлює різні вимоги до ступеня їхньої психологічної підготовки.

Інколи до числа завдань психологічного консультування включають не лише діагностичні та рекомендаційні, а й корекційні (О. Карабанова, О. Лідере).

Поняття «психологічне консультування» вживають і в тих випадках, коли йдеться про інформування психологом різних спеціалістів (лікарів, юристів, політиків і т. д.) з тих чи тих питань, що потребують його компетенції. Нарешті, говорячи про психологічне консультування, нерідко мають на увазі будь-яку послугу або комплекс послуг, що надаються в процесі консультації.

Як бачимо, у вітчизняній психології поняття «психологічне консультування» вживається то в більш, то в менш широкому значенні. При цьому кожний з цих аспектів у різних авторів представлений неоднаковим змістом. Справа ускладнюється ще й тим, що в теорії та практиці психологічної допомоги в нашій країні широко застосовуються праці представників західної психології, котра має свої традиції щодо тлумачення понять «психологічна допомога», «психологічне консультування», «психотерапія» тощо, які не завжди збігаються з вітчизняними.

Оволодіння практикою роботи в галузі психологічної допомоги неможливе без подолання плутанини у вживанні понять, без чіткого представлення окремих видів діяльності практичного психолога. У зв'язку з цим доцільно дотримуватися позиції розмежування понять «психологічне консультування» й «психокорекція», «психотерапія». Аналіз різних поглядів показує, що найсуттєвішою ознакою, за якою проводиться це розмежування, є характер завдань, котрі стоять перед спеціалістом, що надає допомогу: у разі психологічного консультування ця допомога не передбачає глибинних змін в особистості людини, у той час як психокорекція ті психотерапія орієнтовані саме на такі зміни.

Розмежування названих понять не означає, звичайно, їхньої віддаленості одне від одного. Насправді вони й ті реальності, що стоять за ними, близькі між собою: психологічне консультування майже завжди містить у собі психотерапевтичні елементи, часто передбачає подальшу психокорекцію чи психотерапію; у свою чергу психокорекція й психотерапія не обходяться без епізодів психологічного консультування. Важливо однак наголосити на тій обставині, що у світовому психологічному співтоваристві психокорекція й психотерапія вважаються більш глибоким рівнем психологічної допомоги й, отже, вимагають від спеціаліста, що їх здійснює, більш глибоких знань і більшої майстерності. Різні вимоги до системи підготовки психолога-консультанта й психотерапевта визначають як різні рівні їхньої професійної компетентності, так і різні галузі практики психологічної допомоги.

Визначившись відносно понять, перейдемо до розгляду основних характеристик психологічного консультування.

ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

Конкретні цілі й завдання психологічного консультування визначаються залежно від напрямку діяльності соціально-психологічної служби, але існують загальні цілі й завдання, які характерні для будь-якого процесу психологічного консультування й саме які визначають його специфіку.

Основною метою психолога, що проводить консультацію, є допомога клієнтові в усвідомленні його проблеми та в пошуку шляхів і способів її якнайшвидшого розв'язання. Ця мета реалізується через виконання таких завдань.

По-перше, психолог має уважно вислухати клієнта. Важливість цього аспекту діяльності консультанта відзначається в усіх відомих працях із психологічного консультування. Максимально терпляче, з використанням спеціальних прийомів вислуховування клієнта не лише близько знайомить психолога з ним та його проблемою, а й допомагає клієнтові краще усвідомити свою ситуацію, приносить йому полегшення й у результаті

великою мірою визначає ефективність консультативної роботи.

По-друге, у процесі консультування психолог працює над розширенням уявлень клієнта про себе, свою конкретну життєву ситуацію, про навколишню дійсність. Саме таким чином здійснюється корекційний вплив психолога на клієнта, унаслідок чого останній починає по-новому бачити й оцінювати свою ситуацію, формулює альтернативні варіанти поведінки.

По-третє, психолог проводить консультування, маючи на увазі, що клієнт – здорова людина, яка відповідає за себе й свої стосунки з оточуючими людьми. Але досягти того, щоб клієнт взяв на себе відповідальність за те, що з ним відбувається, – нелегке завдання, оскільки клієнти, як правило, звинувачують у своїх життєвих труднощах когось іншого.

Принципи психологічного консультування:

- принцип добровільності;
- принцип доброзичливого й безоціночного ставлення до клієнта;
- забезпечення конфіденційності;
- принцип професійної вмотивованості (психолог захищає інтереси клієнта, а не інших осіб);
- відмова від порад і рецептів, оскільки жодна людина не може брати на себе відповідальність за життя іншого. Основне завдання консультанта – посилення відповідальності клієнта за те, що з ним відбувається;
- не вступати з клієнтом у будь-які особисті стосунки.

Види психологічного консультування за:

- а) тривалістю роботи (разова консультація, короткострокове консультування, тривале);
- б) орієнтованістю допомоги (на дорослого, дитину, сім'ю, батьків, учителів тощо);
- в) характером допомоги (просвітницько-рекомендаційна, діагностична, власне психологічна).

У реальній практиці перелічені видові ознаки тісно пов'язані між собою: тривалість роботи, її зорієнтованість дуже часто залежать від характеру допомоги, який у свою чергу визначається особливостями проблеми клієнта. Тому опис видів психологічного консультування доцільно здійснювати, узявши за основу якусь одну з ознак. У цьому випадку такою ознакою виступить тривалість роботи.

Розгляд видів психологічного консультування за тривалістю роботи розпочнемо з такої довідки: за нашими даними, із загального числа звернень приблизно 35 % припадають на консультації, які включають одну-дві зустрічі, 40 % — на такі, що включають три — сім зустрічей, і лише в 10 % випадків зустрічі тривають протягом року. Як бачимо, досить значну частину випадків психологічної допомоги становить разове та

короткострокове консультування. Це пояснюється не стільки професійними потребами, скільки особливостями клієнтів, котрі не мають культуральних стереотипів, які б спонукали їх до тривалої регулярної роботи з психологом, спрямованої на глибоку перебудову їхнього внутрішнього світу. Отож наші фахівці мають бути готовими до проведення консультативної роботи в досить стислі строки.

Разова консультація проводиться у випадках, коли більш тривала робота з людиною з якихось причин виявляється недоцільною або неможливою. Тривалість консультації — 45—60 хвилин.

РАЗОВА КОНСУЛЬТАЦІЯ

Така консультація відбувається, по-перше, тоді, коли клієнт звернувся до психологічної служби помилково, оскільки йому насправді потрібна медична, юридична чи соціальна допомога. Наприклад, у межах шкільної психологічної служби подібні ситуації виникають, коли психолог самостійно або в результаті звернення вчителя, батьків виявляє в дитини наявність інтелектуального зниження, відхилень у мовленні чи поведінці, що можуть бути зумовлені нервовими або психічними розладами. Після докладної бесіди й, у разі необхідності, обстеження клієнта психолог направляє його до відповідного спеціаліста (дефектолога, психіатра, юриста), роз'яснивши йому чи його близьким характер необхідної допомоги.

По-друге, разова консультація проводиться у випадках, коли психолог інформує клієнта з тих чи тих питань, що належать до його компетенції (наприклад, знайомить учителів або батьків з віковими особливостями дітей, з індивідуальними особливостями конкретного учня; консультує підлітків та юнаків (після відповідної діагностики) з питань, пов'язаних із самовизначенням, професійною орієнтацією). Такі консультації можуть бути як індивідуальними, так і груповими.

По-третє, разова консультація може мати місце тоді, коли клієнт звертається до психолога за підтримкою рішення, яке він збирається прийняти з приводу певної життєвої ситуації.

Нарешті, по-четверте, єдина зустріч з клієнтом відбувається у випадках, коли він з якихось причин (віддаленість району, мешкання в іншому місті тощо) не може прийти до психолога повторно, хоча за характером його проблеми така зустріч була б бажаною.

На останніх двох випадках слід зупинитися більш докладно, оскільки вони, на відміну від попередніх, потребують не стільки просвітницько-рекомендаційної, скільки власне психокорекційної роботи, а консультант діє в умовах дефіциту інформації та часу. Що ж має встигнути зробити психолог у таких ситуаціях? У літературі найчастіше описується такий алгоритм дій:

установлення контакту з клієнтом шляхом створення відповідного

психологічного клімату;

визначення справжньої проблеми клієнта, його орієнтації в ній, спільне чітке її формулювання;

визначення мети клієнта, його можливостей у її досягненні, обговорення позитивних способів дій;

вироблення альтернативних варіантів поведінки;

узагальнення психологом результатів взаємодії з клієнтом, мотивування його на втілення прийнятого рішення в життя.

Зрозуміло, що, проводячи разову зустріч, психолог має керуватися вказаними завданнями психологічного консультування: уважно вислухати клієнта, розширити його уявлення про себе й свою життєву ситуацію, допомогти йому усвідомити власну відповідальність за те, що з ним відбувається.

Узагалі слід сказати, що разова консультація — дуже відповідальний вид психологічної допомоги. Психолог мусить працювати, не знаючи докладно ні обставин життя клієнта, ні справжньої його мотивації стосовно тих чи тих дій, ні значення цих дій для нього та його оточення.

КОРОТКОСТРОКОВЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ

Таким чином, проведення разової консультації вимагає від психолога надзвичайної спостережливості, проникливості, обережності, узагалі

високого професіоналізму.

Короткострокове консультування здійснюється протягом трьох-чотирьох зустрічей, кожна з яких триває приблизно годину.

Типовим варіантом такої роботи є випадки, коли клієнт потребує консультації просвітницько-рекомендаційного або діагностичного характеру. Досвід показує, що такі консультації проводяться переважно для молодих людей, що збираються брати шлюб; молодих сімей, які переживають перші труднощі в подружньому житті; батьків, котрі відчувають безпорадність у вихованні дітей; для підлітків та юнаків, які бажають краще пізнати себе, визначитися професійно. В усіх цих випадках консультування будується на основі психодіагностичного обстеження клієнта, а інколи й оточуючих його осіб. Так, коли йдеться про консультування з приводу труднощів у сімейному житті, бажано обстежити не лише чоловіка або жінку, що звернулися до консультації, а й іншого члена подружжя; у разі консультування батьківсько-дитячих стосунків обстежують дитину, батьків, а подекуди й інших членів сім'ї.

Розглянемо послідовність дій психолога в ході такого роду консультування.

1. Короткий контакт із клієнтом під час запису.

Інколи шкільні психологи використовують попередній запис на

прийом до психолога, коли йдеться про стаціонарну психологічну консультацію. Тоді вже в ході запису в консультанта й клієнта складається певне враження один про одного, починають установлюватися певні взаємовідносини. Дуже важливо, щоб уже на цьому етапі клієнт відчував довіру й прихильність до психолога, зміцнив свою мотивацію стосовно консультації. Під час запису інколи буває необхідно також роз'яснити клієнтові характер психологічного консультування, його завдання й можливості. Нарешті, у деяких випадках запис на консультацію використовують для опитування клієнтів, вручення їм спеціальних анкет, заповнення яких удома допомагає краще підготуватися до зустрічі з консультантом.

2. Перша зустріч із клієнтом.

У ході першої зустрічі відбувається вже ґрунтовне знайомство з клієнтом. Він викладає свої скарги, причини звернення до консультації, свої очікування стосовно неї. Завданнями консультанта є, по-перше, установлення психологічного контакту з клієнтом, по-друге, первинна діагностика, тобто складання враження про клієнта на підставі аналізу його вербальної та невербальної поведінки й характеру спілкування з консультантом. Унаслідок діагностичного орієнтування психолог здійснює диференціацію клієнтів (визначає, чи зможе він сам надати допомогу конкретному клієнтові, чи його слід направити до іншого спеціаліста і якого саме), а також будує перші гіпотези щодо характеру проблеми клієнта й вибирає напрям подальшої діагностичної роботи.

3. Психодіагностичне обстеження клієнта.

Результати первинної діагностики можуть висунути перед психологом завдання подальшої спеціальної діагностики особистості клієнта (або діагностики членів його сім'ї, їхніх міжособистісних взаємин, спілкування, взаємодії). З великого й різноманітного кола методичних засобів, що є в розпорядженні сучасної психології, консультант має вибрати ті, що найбільше відповідають специфічним завданням обстеження конкретного клієнта. При цьому консультант повинен урахувати, що: недоцільно застосовувати великий набір методик, оскільки це утруднює усвідомлення та узагальнення отриманої інформації; небажано застосовувати громіздкі за обсягом і часом проведення методики, оскільки це може викликати в клієнта лише втому й роздратування.

4. Завершальна зустріч.

Під час такої зустрічі проводиться бесіда за результатами обстеження, у ході якої обговорюються загальний психічний стан клієнта, виявлені труднощі та їхні причини, прогнозуються варіанти подальшого розвитку особистості клієнта, його стосунків з оточуючими, розкриваються умови, за яких цей розвиток може набути оптимальних форм. Іншими словами, предметом бесіди є психологічний діагноз, що

відображає рівень актуального розвитку клієнта й прогнозування цього розвитку.

Завдання психолога на завершальній зустрічі такі:

підтримка психологічного контакту з клієнтом, довірливих, відвертих взаємостосунків;

залучення клієнта до співпраці, активності в обговоренні його проблем, їхніх причин, альтернативних варіантів розвитку його особистості та взаємостосунків з оточуючими;

спільне вироблення програми дій, виконання якої сприятиме як профілактиці, так і подоланню негативних тенденцій і труднощів у розвитку. Просвітницька інформація та рекомендації психолога мають органічно влітатися в контекст спільного обговорення системи заходів;

мотивування клієнта на виконання розробленої програми, підтримка його віри в себе, в успіх своїх зусиль.

Наведемо типовий приклад психологічного консультування просвітницько-рекомендаційного характеру.

До консультації звернулася мати 8-річного Максима Н. Основним моментом її запиту було прохання допомогти розібратися, чому син із деяких пір почав її обманювати, хитрувати. Мати вважала, що слід якомога раніше покласти край таким діям, оскільки надалі це може стати згубною звичкою.

У ході першої зустрічі була проведена детальна розмова з матір'ю. З'ясувалося, що Максим був узятий батьками з дитячого будинку у віці одного року. Спочатку він був дуже нервовий, хворобливий, майже до трьох років не розмовляв. У дошкільному віці став спокійніший, у дитсадок ходив з п'яти років, з дітьми контактував добре. Ідучи в школу, умів трошки читати, але не писав. Зараз учитесь непогано. Батько, за словами матері, піклується про сина, але буває з ним мало, оскільки багато працює. Мати теж працює, причому на відповідальній посаді. Отже, хлопчик найчастіше буває вдома сам, найбільше любить дивитися телевизор, нічим іншим особливо не захоплюється. Батьки ставляться до Максима вимогливо, особливо не пестять. Обманює й хитрує Максим в основному тоді, коли йдеться про школу, його стосунки з учителями, однокласниками. У розмові мати неодноразово поверталася до обставин, за яких вона взяла хлопчика з дитячого будинку, висловлювала занепокоєння, чи не виявляється в його поведінці погана спадковість.

На наступній зустрічі було проведено психологічне обстеження хлопчика. Бесіда з матір'ю дала психологові підстави сумніватися, чи все так добре в Максима з навчанням, як вважають батьки. Крім того, виникло припущення, що в хлопчика можуть бути переживання, пов'язані із сім'єю, своїм місцем у ній, стосунками з матір'ю й батьком. Тому для діагностичного обстеження були вибрані методика диференційованої

діагностики інтелектуального розвитку дітей (Н. Стадненко), а також методика «Малюнок сім'ї». Хлопчик почав виконувати завдання, коли з ним уже був установлений контакт, і досить непогано при звичайся до нової обстановки, але при тому помітно виявляв невпевненість і головне — дуже швидко втомлювався. У Максима виявилися труднощі з узагальненнями, просторовою орієнтацією, запасом лексики, що свідчило про серйозні проблеми, з якими він, очевидно, стикається в навчанні.

Результати виконання «Малюнка сім'ї» засвідчили явну незадоволеність основних психологічних потреб у сім'ї, зокрема потреби в близьких емоційних контактах.

Певне обстеження пройшла й мати, зокрема їй був запропонований тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін). Виявилося, що її батьківська позиція близька до авторитарної гіперсоціалізації, коли від дитини вимагають беззаперечної слухняності, дисципліни, високих успіхів, суворо карають за будь-яку провину.

На завершальній зустрічі, яка проводилася з матір'ю (батько не зміг прийти), були обговорені результати обстеження. Для матері було цілковито несподіванкою дізнатися, що інтелектуальний розвиток сина зовсім не такий високий, як їй здавалося, і що він, напевно, відчуває труднощі в навчанні. Такою ж несподіванкою було для неї почути, що хлопчикові вдома бракує любові, ласки, що він відчуває себе відчуженим, невключеним у сім'ю. Психолог пояснив матері, що хитрощі й обмани хлопчика можуть бути викликані тим, що, з одного боку, він дорожить батьками, любить їх, хоче, щоб вони його теж любили, при цьому знає, що вдома його найбільше хвалять за успіхи в школі, а з іншого — йому стає дедалі важче вчитися на «5» і «4». Отже, щоб мати не сердилася, її краще обдурити (заховати щоденник, не сказати про батьківські збори й т. д.) Обговорювалися з матір'ю й причини труднощів у навчанні Максима, і її батьківська позиція. Урешті-решт дійшли висновку: якщо ситуація не зміниться, то труднощі хлопчика як у навчанні, так і в стосунках з батьками будуть зростати.

Матері було рекомендовано, по-перше, змінити свою тактику стосовно навчання Максима: менше вимагати, більше допомагати, змінити режим праці й відпочинку, не допускати надмірної втоми, не форсувати його успіхів. При цьому має бути постійний контакт з учителями, аби допомога хлопчикові надходила з різних боків. По-друге, і мати, і батько повинні більше бути з хлопчиком, дати йому відчувати їхню любов, упевнити його, що вони люблять його таким, яким він є, а не за якісь особливі успіхи.

У ході короткострокового консультування може здійснюватися також допомога людям у нормалізації їхніх міжособистісних стосунків. Таке консультування може бути зорієнтоване на батьків, що переживають

труднощі у взаєминах з дітьми, особливо підлітками та юнаками; на підлітків і юнаків, що відчувають складнощі в контактах з дорослими та однолітками; на дорослу людину, яка має проблеми в спілкуванні; на подружню пару, що переживає різного роду конфлікти, складнощі в спілкуванні, проблеми, пов'язані зі зрадою, розлученням тощо.

Усі ці випадки потребують допомоги, яка має власне психологічний характер, тобто пов'язана з корекцією установок, ставлень, поведінки клієнта й здійснюється через певним чином структурований процес спілкування між клієнтом і консультантом.

На відміну від разової консультації, під час короткострокового консультування психолог має можливість більш докладно зупинитися на кожному з етапів роботи, зустрітися з іншими учасниками конфлікту, застосувати ширший репертуар засобів психологічного впливу. До останнього належать зокрема тестування клієнта з метою виявити ресурси його особистості, сфокусувати увагу на його можливостях; використання чітко спланованих і зорієнтованих на проблему клієнта домашніх завдань; організація дискусій з приводу проблеми відповідальності клієнта, його розуміння себе й власної поведінки, здійснення ним конкретних дій для зміни ситуації; застосування спеціальних технік, запозичених з арсеналу психотерапії й спрямованих на поглиблення процесу консультування («Експериментальний діалог», «Скульптура сім'ї» тощо).

Послідовність дій психолога в ході такого роду консультування може мати такий схематичний вигляд.

1. Первинний прийом

Характеризуючи консультування просвітницько-рекомендаційного характеру, ми говорили про завдання психолога під час контакту з клієнтом у ході запису й першої зустрічі. Фактично ці завдання залишаються актуальними й для консультування власне психологічного характеру. Однак тепер психолог орієнтується не на діагностичне обстеження клієнта (хоча й це може відбуватися в ході консультування), а на більш повне осмислення його труднощів та їх подолання через включення самого клієнта в активну роботу із самопізнання й побудови конструктивних висновків. Конкретно це може мати такий вигляд: здійснивши протягом годинної роботи з клієнтом необхідний обсяг дій (вислуховування клієнта, визначення проблеми, здійснення певного психокорекційного впливу й т. п.) і пересвідчившись, що клієнт бажає продовжити зустрічі з приводу обговорюваної ситуації, психолог разом з клієнтом визначається стосовно цілей і завдань подальшої роботи й пропонує клієнтові до наступної зустрічі виконати домашнє завдання, зміст якого відповідає його проблемі.

2. Подальша робота з клієнтом

У ході наступних зустрічей (їх може бути дві-три, а в разі сімейного

консультування — до п'яти-шести) розглядаються виконані домашні завдання з тим, аби краще зрозуміти, що саме робить клієнт для існування своїх труднощів; застосовуються спеціальні вправи й завдання, спрямовані на прояснення почуттів і переживань клієнта, а отже, на більш глибоке розуміння ним себе й власної поведінки; обговорюються й програються можливі альтернативні варіанти поведінки клієнта в стосунках з оточуючими людьми.

Усі ці та інші засоби впливу, які може використовувати на повторних зустрічах психолог-консультант у відповідності з проблемою клієнта та особливостями його особистості, мають на меті, по-перше, якомога повнішу реалізацію загальних завдань психологічного консультування (вислуховування клієнта й надання йому емоційної підтримки; орієнтація його на прийняття відповідальності за свою життєву ситуацію; розширення його уявлень про себе і оточуючих людей); по-друге, через реалізацію цих завдань — підвищення готовності клієнта до змін своєї поведінки; по-третє, ґрунтовну підготовку його до цих змін через планування не лише стратегічних шляхів, а й негайних конкретних кроків.

3. Завершення роботи

Завершальний етап роботи з клієнтом може організовуватись або як окремий епізод однієї з робочих зустрічей, або як спеціальна окрема зустріч. У будь-якому разі завершальний етап має містити в собі два моменти: а) психолог підбиває загальний підсумок усієї роботи з клієнтом, акцентуючи увагу на її основних аспектах, прийнятих рішеннях, досягненнях клієнта (якщо такі є), мотивує його на подальші дії.

СЕРЕДНЬОТРИВАЛЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ

Цей вид психологічної допомоги включає 10—15 зустрічей. Як правило, продовження зустрічей з клієнтом і перехід від короткострокового консультування до середньотривалого й далі означають, що розпочинається більш глибока психокорекційна чи психотерапевтична робота з людиною (групою).

3.4. Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота

Корекція — сукупність педагогічних та лікувальних засобів, спрямованих на поліпшення та виправлення процесу розвитку особи. Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота вимагає певної кваліфікації та досвіду роботи. Тому новопризначені молоді спеціалісти, як правило, не обирають пріоритетним саме цей напрямок роботи. Серйозність та відповідальність цієї роботи відображають нормативи часу, визначені для проведення корекції й розвитку (таблиця 6).

Висновок про ефективність впливу на людину є досить складним для будь-якої сфери діяльності, тим більше для психологічної чи

психотерапевтичної практики. Нема жодного психотерапевтичного напрямку, який би не звертався до питань оцінки власної результативності.

Таблиця 6

Нормативи часу для проведення корекційно-розвивальної роботи практичним психологом, соціальним педагогом

<i>Найменування видів робіт</i>	<i>Одиниця виміру обсягу роботи</i>	<i>Нормативи часу</i>
<i>Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота</i>		
1. Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота з учнями (дітьми), зокрема а) індивідуальна б) групова	Один учень (дитина)	30,0
	Один клас (група)	40,0
	2. Проведення ділових ігор, тренінгів для медпрацівників, батьків	Одна група

Корекційно відновлювальна та розвивальна робота фіксується в журналі корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи практичним психологом, соціальним педагогом (таблиця 7).

Корекційна робота є продовженням психодіагностичної. Лише після встановлення відхилення в розвитку чи невідповідності психічного розвитку віковим нормам, практичний психолог укладає відповідну програму, забезпечує її експертну оцінку та приступає до корекції.

Таблиця 7

Журнал проведення корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи практичним психологом (соціальним педагогом)

(назва навчального закладу)					
№ з/п	Форма роботи		Тематика роботи	Методи роботи	Дата проведення. Облік відвідування
	Індив.	Групова			

*Примітка: невід'ємною частиною журналу є затверджені експертною комісією програми корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи з певними категоріями учнів (дітей).

На етапі професійного становлення психолог може використовувати стандартні програми. Водночас вони не враховують індивідуальних особливостей контингенту, з яким працює психолог, специфіку конкретного випадку, здібності й, зрештою, особистісні характеристики психолога.

У психологічній та психолого-педагогічній практиці терміни «психотерапія» та «психологічна корекція» часто вживаються як синоніми. Там, де психолог працює не з аномальними особистостями, а з такими, чий онтогенетичний розвиток перебуває в межах норми, котрі потребують допомоги не в інтелектуальному, а в особистісному розвитку, розділення психотерапії та корекції значно ускладнюється. Цілі та методи психологічної допомоги – ось два принципові моменти. Мета психотерапії – створення умов для повноцінного становлення особистості; мета психологічної корекції – усунення недоліків у розвитку особистості. Завдання психологічної корекції можуть підпорядковуватись психотерапевтичній меті як більш загальній. Що ж до методів, то психологічна корекція, на відміну від психотерапії, не має своїх спеціальних методик, а користується залежно від потреб методами психотерапії, педагогіки, медицини.

Психологічна корекція й психотерапія (поряд із психологічним консультуванням) є видами психологічної допомоги. Корекція передбачає більш активний і цілеспрямований вплив на особистісний, поведінковий та інтелектуальний рівні функціонування людини й, як правило, потребують більшого часу для здійснення.

ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ І ПСИХОТЕРАПІЯ

Психологічна корекція являє собою тактовне втручання в процеси психічного й особистісного розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих процесах і часто справляє вплив не лише на особистість, але й на її оточення, організацію життєдіяльності. Психотерапія спрямована на глибинне проникнення в особистість і здійснення прогресивних зрушень у її взаємодії зі світом через зміну само- й світосприйняття.

Під психологічною корекцією розуміють діяльність психолога щодо виправлення особливостей психічного розвитку, які не відповідають оптимальній моделі.

Важливими ознаками психологічної корекції є дискретність і орієнтація на вікові норми. Дискретність означає вплив психолога на відносно незалежні конкретні складові внутрішнього світу людини. Вплив здійснюється на основі теоретичних уявлень про норми перебігу пізнавальних та емоційних процесів, про норми цілеутворення в тому чи тому віковому періоді. Орієнтація на вікові норми визначає контингент корекційного впливу та використання психодіагностичних методик.

Корекція характеризується як сукупність психолого-педагогічних впливів, спрямованих на виправлення чи на профілактику недоліків та відхилень розвитку дитини. Таким чином можна виділити дві взаємопов'язані форми корекційної роботи: *симптоматичну*, спрямовану на окремі відхилення в розвитку, та *етіологічну*, спрямовану на джерела та причини цих відхилень.

Слід відрізнити корекцію *нормального* і *аномального* розвитку. Перша здійснюється психологом, друга – патопсихологом, дефектологом, психіатром чи психоневрологом. Психолог здійснює корекцію

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА
ПРОВЕДЕННЯ
КОРЕКЦІЙНО-
РОЗВИВАЛЬНОЇ
РОБОТИ**

нормального розвитку у випадках тимчасової затримки, соціально-педагогічної занедбаності та інших девіацій, викликаних соціально-психологічними та педагогічними причинами. Психолог, який займається корекцією, працює за такою схемою: що є; що повинне бути; що треба зробити, щоб було так, як треба. Щоб відповісти на ці питання, практичний психолог повинен визначити норму психічного розвитку. Виокремлюють три види аналізу цієї категорії: *нейропсихологічний, загальнопсихологічний та віковий психологічний*.

На нейропсихологічному рівні аналізу психолог робить висновок відносно мозкової організації явища, яке досліджується. Такий висновок йому допоможуть зробити знання про функціональну організацію головного мозку, про основні принципи локалізації психічних функцій та локальних вражень мозку.

Загальнопсихологічний аналіз включає зміст норми психічного розвитку й передбачає використання даних про основні закономірності й механізми функціонування психіки.

Віковий рівень аналізу дозволяє конкретизувати отриману інформацію щодо віку та індивідуалізувати її відносно конкретної особистості.

Коли визначені норми явища, яке аналізується, психолог може вирішувати питання корекції (наприклад, пам'яті) виходячи з норми розвитку чи з індивідуальних особливостей дитини.

Вибір стратегії здійснення корекції визначається трьома основними принципами: принципом нормативності розвитку, принципом "зверху вниз" і принципом системного розвитку психічної діяльності.

**ПРИНЦИПИ
КОРЕКЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Принцип нормативності розвитку проголошує існування певної "вікової норми" розвитку, своєрідного еталону розвитку;

Принцип "зверху вниз" вимагає поставити в центр уваги психолога "завтрашній день розвитку" дитини й змістом корекційної роботи вважати створення зони найближчого розвитку

особистості. Виходячи з цього, корекція повинна здійснюватись як цілеспрямоване формування психологічних новоутворень, які є сутнісною характеристикою віку й мати випереджальний характер.

Принцип системного розвитку психічної діяльності обумовлює необхідність урахувати складність системного характеру психічного розвитку в онтогенезі й передбачає здійснення корекційної роботи через організацію відповідної діяльності дитини, яка у свою чергу передбачає зміну соціальної ситуації.

Корекційна робота будується не як тренування окремих умінь та навичок, не як окремі вправи з удосконалення психічної діяльності, але як цілісна осмислена діяльність дитини, яка органічно вписується в систему повсякденних життєвих стосунків. Тобто психолог створює чи відтворює умови, у яких нові можливості, бажані психологічні навички чи процеси можуть сформуватися й стати необхідними для дитини, значимими для відбудови адекватних стосунків із світом та іншими людьми.

За класифікацією С. Коробко, О. Коробко виділяються 6 основних принципів корекційно-розвивальної роботи:

1. Принцип ґрунтування корекційно-розвивальної роботи на результатах психодіагностики. Психодіагностика:

- передує психологічному впливові;
- слугує засобом контролю за змінами, що відбуваються під впливом психологічних дій;
- є інструментом оцінювання ефективності психологічного впливу.

2. Принцип «нормативності». Відповідно до цього принципу при визначенні стратегії корекційно-розвивальної роботи, виборі її цілей необхідно виходити із зіставлення «еталонів» нормального в даному віці розвитку та конкретних особливостей індивідуального варіанту розвитку, унікальності кожного вікового етапу, його можливостей та ресурсів, а також враховувати його самоцінність.

3. Принцип роботи в «зоні найближчого розвитку» дитини.

4. Принцип урахування індивідуально-психологічних та особистісних відмінностей дитини. Мають бути враховані потреби й інтереси дитини, особливості пізнавальних здібностей, емоційно-вольової сфери, соціальних установок і навичок, міра стомлюваності. Реалізація цього принципу пов'язана з творчим процесом і вимагає від психолога високого професіоналізму.

ЗМІСТ ТА МЕТОДИ КОРЕКЦІЙНО- РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ

5. Принцип системності. Zobov'язує до врахування складного системного характеру психічного розвитку в онтогенезі, нерівномірності та різночасовості дозрівання різних психічних функцій. Психологічний вплив спрямовується на актуалізацію сильних сторін розвитку дитини й з

опорою на них – розвиток функцій, що перебувають у сенситивному періоді.

6. Принцип діяльності. Види діяльності підбираються так, щоб у поєднанні вони

– могли підтримувати інтерес дитини, створюючи мотиваційний аспект психокорекції;

– були спроможні задіяти всю гаму психологічних функцій. До таких видів діяльності відносять навчальну діяльність, гру, конструювання, образотворчу діяльність та специфічну форму діяльності – спілкування.

Основними етапами психокорекційної роботи є діагноз, прогноз, створення психолого-педагогічної корекційної програми, її виконання та аналіз її ефективності. У діагнозі (на підставі психологічної діагностики з використанням тестів) фіксуються показники психічного розвитку, їхня відповідність нормам, формулюється гіпотеза щодо причин відхилень. Психологічний діагноз також включає формулювання прогнозу. Прогноз є передбаченням подальшого розвитку особистості за умови своєчасної корекції та за її відсутності.

Вибір методів психокорекційної роботи обумовлюється станом об'єкта корекції та станом предмету корекції.

Об'єкт корекції – це окремі сфери особистості, предмет корекції – та психічна реальність, на яку спрямовується корекційний вплив. Умовно можна виділити такі групи методів:

за характером та спрямованістю впливу:

розвиваючі
активізуючі
мобілізуючі
седативні

за кількістю учасників:

групові (до 12 дітей, міні-група – до 4 дітей)
індивідуальні

за принципом впливу:

гетерогенні (на інших)
гомогенні (на себе)

За даними Г. В. Бурменської О. А. Кабанової й А. Г. Лідерса максимальна кількість звернень до психолога припадає на дошкільний і молодший шкільний вік (80%). Зміст корекційної роботи пов'язується з найбільш типовими труднощами дітей, серед яких можна виділити:

- 1) невідповідність рівня психічного (розумового) розвитку дитини віковій нормі;
- 2) неготовність до шкільного навчання; невстигання; низка пізнавальна та навчальна мотивація;
- 3) негативні тенденції особистісного розвитку; комунікативні проблеми;

- 4) неорганізованість поведінки, низький рівень довільної регуляції;
- 5) емоційні порушення поведінки;
- 6) дезадаптація в дитячому садку, школі, сім'ї.

Відповідно до визначених ускладнень пропонуються такі шляхи корекції.

Корекція розумового розвитку:

- розвиток сенсорних здібностей;
- розвиток наочно-образного (наочно-дійового) мислення;
- розвиток функцій довільної уваги й пам'яті;
- розвиток мовлення;
- розвиток пізнавальної мотивації.

Корекція готовності дитини до систематичного навчання в школі:

- корекція «внутрішньої позиції» дитини;
- формування загальної успішності (позитивна мотивація, пізнавальні процеси, самоконтроль, самооцінка);
- корекція дрібної моторики та просторової орієнтації;
- корекція читання;
- корекція уявлень про кількість, розмір тощо.

Корекція поведінки:

Блок 1. Мотиваційний: невміння виділити, усвідомити та витримати мету дії.

Блок 2. Операційно-регуляторний: невміння планувати шляхи досягнення мети як за змістом, так і за часом; невміння контролювати дії й вносити корективи в ході їх виконання.

Корекція особистісного розвитку

1. Комунікативні проблеми:

- 1) в сім'ї: з батьками, родиною та поза сім'єю;
- 2) з однолітками, вихователями, учителями.

У першому випадку:

роз'яснювальна корекційна робота з батьками й педагогами, спрямована на зміну виховних установок та стереотипів виховання;

батьківський тренінг (підвищення психологічної батьківської компетентності);

тренінг педагогічного спілкування (підвищення педагогічної компетентності);

корекційні ігри психолога з дитиною (розвиток партнерських стосунків);

організація ігор дитини з батьками (проба на спільну діяльність).

У другому випадку:
колективні ігри (справедливий розподіл ролей та регуляція стосунків);
ігрова корекція поведінки (від реагування та вихід агресивного заряду);
статусна психотерапія (вікові переміщення дітей з неадекватною самооцінкою);
соціальна терапія (зміна ставлення групи до дитини завдяки стійкій високій оцінці значимого дорослого).

2. Проблеми самооцінки, тривожності, завищеного емоційного напруження, пасивності, конформізму:

- психогімнастика;
- арттерапія;
- психодрама та інші форми десенсибілізації.

3. Проблема дезадаптації дитини (комплексна):

- комунікативні проблеми;
- порушення емоційної регуляції;
- дезорганізація поведінки, затримки, порушення розумового розвитку;
- порушення особистісної поведінки;
- неготовність до навчання.

Психокорекційна робота у випадках дезадаптації може мати як комплексний характер, так і симптоматичний, спрямований на певні напрямки розвитку поведінки та спілкування дитини.

У підлітковому та юнацькому віці змістовна проблематика, яка потребує зусиль психолога, представлена таким чином:

Ускладнення підліткового і юнацького віку:

акцентуації характеру; емоційно-особистісні; психофізіологічний інфантилізм.

Відповідно до проблематики визначається зміст психокорекції. Для підліткового віку більш прийнятними є групові форми корекційної роботи. У випадках вирішення емоційно особистісних проблем використовуються її індивідуальні форми.

3.4.1. Структура корекційної програми

I. Мета.

Мета – це результат, якого ми хочемо досягти. Тому слід дотримуватися коректності формулювань для того, щоб згодом можна було оцінити, чи змогли ми її досягти. Зважаючи на мету, ми надалі оцінюватимемо ефективність корекційного впливу.

Приклади мети:

розвиток упевненості в собі в дітей 7–9 років;
інтелектуальний розвиток дошкільнят;
розвиток наочно-образного мислення.

II. Завдання.

Завдання – це конкретизація мети, розподіл її на складові частини.

Приклади завдань:

подолання страхів;
розвиток самостійності;
формування вміння відстоювати свою позицію;
розвиток довільної пам'яті;
розвиток довільної уваги ;
розвиток логічного мислення.

III. Критерії добору в корекційну групу.

Це ознаки, наявність яких є показником для відвідування тієї чи тієї корекційної програми. Це своєрідна настановча діагностика. Критерії можуть бути виділені таким чином, щоб по закінченні занять можна було провести повторну діагностику й оцінити ефективність корекційного впливу.

Ці ознаки можуть бути виділені:

за допомогою діагностичних методів (наприклад, для програми інтелектуального розвитку – вимір рівня розвитку пам'яті, мислення, тощо);

під час спостереження за дитиною (для цього слід визначити параметри спостереження, наприклад, для програми розвитку впевненості в собі: пасивність дитини на уроці і на перервах, участь в загальних іграх тощо;

за допомогою експертного оцінювання особливостей дитини, що дають батьки та педагоги (наприклад, дорослі в балах оцінюють пам'ять, мислення, увагу дитини).

IV. Напрямки корекційної роботи, етапи програми.

Слід продумати загальний напрям роботи, логіку досягнення мети. Наприклад, корекцію інтелектуального розвитку доцільно починати з розвитку сприйняття й лише потім переходити до розвитку мислення. А під час формування впевненості в собі – спочатку зняти актуальні страхи, а потім формувати стосунки з оточуючими. Варто зазначити переходи з одного етапу до іншого.

V. Організація занять.

Тут варто продумати такі моменти, як кількість і вік учасників, регулярність і тривалість занять, вимоги до приміщення й обладнання. Бажаною є інтенсивна форма занять (10–15 занять протягом 4–5 тижнів, тривалість занять і кількість учасників залежить від віку дітей).

VI. Структура занять.

Включає такі елементи:

Ритуал привітання - прощання (дозволяє згуртувати дітей, створює атмосферу довіри, прийняття).

Розминка (засіб впливу на емоційну сферу, рівень їхньої активності виконує функцію налаштування на продуктивну групову діяльність).

Основний зміст занять (сукупність психотехнічних вправ, спрямованих на вирішення завдань даної розвиваючої програми, їхня послідовність передбачає чергування рухових і спокійних, інтелектуальних і реактивних технік).

Рефлексія заняття (оцінка заняття в емоційному й змістовному аспектах надання зворотного зв'язку).

VII. Перелік ігор та вправ, що використовуються на кожному етапі.

Це варіативна частина програми. Перелік можна доповнювати, змінювати. Головне, щоб вони відповідали цілям і завданням програми.

VIII. Критерії ефективності програми.

На цьому етапі використовується повторна діагностика. Краще, якщо вона проводиться за допомогою тих самих методів, що й на початку корекційних занять. Слід продумати, який рівень розвитку є достатнім, а який – потребує повторного проходження програми.

Корекційні програми – це завжди самостійна аналітична робота психолога. Вона включає такі етапи:

1. Чітке формулювання загальних цілей корекційно-розвивальної програми в цілому та кожної її стадії.
2. Визначення кола завдань.
3. Розроблення та опис основних змістових структур.
4. Чітке визначення форм роботи.
5. Визначення режиму проведення корекційно-розвивального курсу.
6. Планування вивчення динаміки ходу корекційно-розвивального впливу.
7. Підготовка необхідного матеріалу та обладнання.
8. Планування форми участі інших осіб у роботі (батьків, педагогів).
9. Внесення можливих змін і доповнень до програми.

Наведемо приклад короткого запису етапів можливої психокорекційної роботи з важковиховуваним підлітком, що відстає в навчанні.

Діагноз: шкільна дезадаптація з вираженим відхиленням у розвитку мотиваційно-вольових процесів у навчанні та поведінці в цілому. Рівень самоконтролю, імпульсивність поведінки відповідають нормам старшого дошкільного віку. Можливі причини – загострення індивідуальних

особливостей характеру та регрес у самоконтролі у зв'язку з кризою підліткового віку й психотравмуючими обставинами в сім'ї.

Прогноз: без спеціального втручання й допомоги хлопець через один-два роки вийде з-під впливу сім'ї та навчально-виховного закладу. За умови здійснення психокорекційної роботи підліток може відчутно підвищити рівень самоорганізації навчання протягом року.

Корекційна програма складається з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей клієнта, його соціально-психологічної ситуації вдома й у школі. Основна мета – виправлення такої вади характеру, як лінощі, посилення мотивації до навчання, допомога в соціальній адаптації в цілому. У програмі вирішуються завдання трьох рівнів: задача-максимум – повернення хлопчика до школи, мінімум – продовження навчання в домашніх умовах, а також проміжний варіант – відвідування приватних навчальних закладів. Указуються етапи, відповідні терміни, завдання та напрямки роботи, ті, хто відповідає за ці види робіт (психолог, батьки, учителі, соціальний педагог). Поетапно визначається ефективність психокорекційної програми.

3.4.2. Корекція проблем навчання

Джерело: Корекційна робота психолога / Упорядник О. Главник. – К.: Шкільний світ, 2002. – 112 с. (Психолог. бібліотека. Вип.3) С.102-109.

Дослідженнями вчених Інституту фізіології дітей і підлітків АПН був підтверджений зв'язок мовної й пальцевої моторики: рівень розвитку мови дітей залежить від ступеню сформованості тонких рухів рук.

Прийоми роботи з розвитку дрібної моторики в дітей із затримкою мовного розвитку, з моторною алалією, із заїкуватістю часто зустрічаються в літературі. Автори підтверджують той факт, що тренування тонких рухів пальців рук є стимулятором для загального розвитку дитини й особливо для розвитку мовлення. Систематичні вправи з тренування рухів пальців поряд зі стимулюючим впливом на розвиток мови є, на думку М. Кольцової, «могутнім засобом підвищення працездатності головного мозку». Формування словесного мовлення дитини починається, коли рухи пальців рук досягають достатньої точності. Розвиток пальцевої моторики є підґрунтям для наступного формування мовлення. Оскільки є тісний взаємозв'язок і взаємозалежність мовної й моторної діяльності, то за наявності мовного дефекту в дитини особливу увагу слід приділити тренуванню її пальців. Результати дослідження Л. Антакової-Фоміної свідчать, що рівень

розвитку мовлення в дітей залежить від ступеню розвитку тонких рухів пальців рук, але з рівнем розвитку загальної моторики збігається не завжди. Недосконалість тонкої рухової координації кисті й пальців рук утруднює оволодіння письмом та іншими навчальними й трудовими навичками. Нині кількість дітей з мінімальними мозковими дисфункціями зростає, що виявляється в порушеннях мовлення, мислення, змінами якостей психіки. Значну роль у їхньому виникненні відіграють порушення функціональної асиметрії кори великих півкуль головного мозку й міжпівкульової взаємодії.

Морфологічною основою недостатності інтелекту можна вважати недорозвинення лобових часток мозку. При порушенні онтогенезу за типом стійкого недорозвинення більше страждають системи, філогенетично найбільш молоді й онтогенетично найменш зрілі. До таких систем належать лобові й тім'яні частки, недорозвинення яких при розумовій відсталості підтверджують клінічні й нейрофізіологічні дослідження. У розумово відсталих школярів знижується активність лівої півкулі. Чим значнішою є патологія, тим більша недостатність лівокульових взаємодій і тим більше зростає функціональна активність правої півкулі. Гіперфункція правої півкулі й особливе включення в синхронну діяльність симетричних центрів рухового аналізатора й асоціативних зон забезпечують в умовах дефіциту лівокульових функцій компенсаторні можливості мозку в процесі пізнання, засвоєння знань та інших видах діяльності дитини з проблемами розвитку. У дітей з відхиленнями в розумовому розвитку часто відзначається розбіжність біологічного й календарного віку. Функціональний стан кори головного мозку, розвиток глибинних, підкіркових структур і їх взаємозв'язку з корою характерні для більш ранніх етапів розвитку. Крім нездатності засвоювати новий матеріал, у дітей спостерігаються й інші порушення: невміння адекватно читати й писати, перестановка слів, ознак, знаків, явищ. Іноді вони бувають «сліпі» до цілих фраз. Описаний стан одержав назву «дислексія», що в перекладі з грецької означає «заперечення слова». Порушення міжкульових взаємодій мозку можуть бути причиною цих мовних розладів. Дислексія, алалія й афазія в дітей виникають лише в правопівкульних, однак завдяки високій пластичності дитячого мозку може відбутися відновлення мовної функції.

Дислексія не обмежує життєвих здібностей людини. Більшість людей, що страждають на дислексію, не намагаються визначити її причину й задовольняються констатацією факту, що «чогось не вміють» (недостатньо добре читають, не знають математики тощо). Психологи вважають цей ефект заміщення в механізмі психологічного захисту позитивним для збереження «образу Я». У результаті багато людей бажають швидше змиритися зі своїми проблемами, ніж привселюдно

визнати їх і одержати професійну допомогу.

Автори практичної кінезіології вважають, що однією з причин такого стану є так звана «координаційна нездатність» до навчання, що може бути усунута через оволодіння специфічними руховими вправами. У зв'язку з поліпшенням інтегративної функції мозку в багатьох дітей при цьому спостерігається значний прогрес у плані здібностей до навчання, а також керуванні своїми емоціями.

Сучасні кінезіологи розглядають причину порушень функцій навчання в нездатності правої й лівої півкуль до інтеграції.

Для дітей зі специфічними порушеннями письма й читання характерна виражена нерівномірність розвитку окремих сенсомоторних та інтелектуальних функцій. Труднощі в навчанні таких дітей виникають у зв'язку з незрілістю визначених функцій, дисгармонійного дозрівання головного мозку, порушенням міжкульових взаємодій.

При дислексії страждає здатність до вербалізації просторових уявлень, виявляється незрілість зображувально-графічних навичок, слабкість вербально-логічного мислення й дефіцит суцесивних функцій. Перераховані розлади частіше спостерігаються при ураженнях у дітей лівої півкулі. Завдання, найбільш важкі для дітей з ураженням правої півкулі (конструктивні, орієнтування в схематичному зображенні просторових відносин), виконуються більшістю дітей з дислексією на рівні здорових однолітків.

У старших дошкільнят і в першокласників на початку року відзначається функціональна перевага правої півкулі над лівою. Наприкінці першого року навчання домінуючою півкулею стає ліва. У цьому випадку засвоєння читання відбувається без ускладнень. У дітей, що починають навчання в школі з лівою домінуючою півкулею, виникає дислексія. При цьому темп читання різко уповільнений, але помилок допускається мало. Те саме відбувається з тими учнями, що починають навчання з правою активною півкулею, але зміни в активності півкуль під кінець року не відбувається. У цьому випадку темп читання відносно високий, але помилок багато. У нормі зміна домінантної півкулі повинна відбуватися з правої на ліву протягом року. Необхідність подібної реверсії міжкульового балансу пов'язана з тим, що на початковому етапі освоєння грамоти, графічної символіки функціонально найбільше навантаження припадає на системи мозку, відповідальні за перцептивну обробку зорово-просторової інформації (засвоєння графем). До кінця першого року навчання ці проблеми стають менш актуальні: на перший план виступають мовні операції, необхідні для кодування словосполучень і фраз. У цьому випадку необхідна диференційована корекція дислексії через вибіркочу стимуляцію лівої чи правої півкулі.

Спроби зробити психологічний чи дисциплінарний вплив на учня з

дислексією дають тільки негативні наслідки. Неприятливо позначаються спроби форсувати темпи оволодіння читанням: практично завжди це утруднює читання. Чим пізніше почата корекційна робота, тим виразніше виявляються вторинні розлади: реакції протесту, прогули уроків, девіантні форми поведінки, тривожність, неврозподібна симптоматика тощо. Нерідко дислексію супроводжує й дисграфія.

Внесок соціальних середовищних чинників у формування дислексії дуже великий. До них належать обсяг і рівень вимог, поставлених суспільством до дитини щодо грамотності, вік початку навчання грамоти, методи й темпи навчання. У більшості дітей дислексії можна було б запобігти, обравши оптимальний для них метод (аналітико-синтетичний чи зоровий) і темп навчання. Розбіжність індивідуального когнітивного стилю дитини, функціональної асиметрії півкуль і пропонованого методу засвоєння навичок є маловивченою ланкою у формуванні дислексії й дисграфії.

Кінезіологічні вправи поліпшують увагу й пам'ять, формують просторові уявлення. Заняття, спрямовані на подолання патологічних синкінезій, усувають дезадаптацію під час навчання, гармонізують роботу головного мозку. Усі вправи психолог має виконувати разом із дітьми, поступово від заняття до заняття збільшуючи час і складність.

КОМПЛЕКС № 1

1. Постукайте по столу розслабленою кистю правої, а потім лівої руки.
2. Поверніть праву руку на ребро, зігніть пальці в кулак, випрямте, покладіть руку на долоню. Зробіть те саме лівою рукою. Спираючись на стіл долонями, зігніть руки в ліктях, але не до кінця. Струшуйте по черзі кистями.

«Будиночок». З'єднайте кінцеві фаланги випрямлених пальців рук. Пальцями правої руки натисніть на пальці лівої, потім навпаки. Проробіть ці рухи для кожної пари пальців окремо.

3. Постукайте кожним пальцем правої руки по столу під рахунок «1—1—2, 1—2—3 тощо».

6. Зафіксуйте передпліччя правої руки на столі. Вказівним і середнім пальцями візьміть олівець зі столу, підніміть і опустіть його. Зробіть те саме лівою рукою.

7. Розкачайте на дошці невелику грудочку пластиліну пальцями правої руки, потім лівої.

8. Обертайте олівець спочатку між пальцями правої руки, потім лівої (між великим і вказівним; вказівним і середнім; середнім і безіменним; безіменним і мізинцем; потім у зворотний бік).

9. Зафіксуйте передпліччя на столі. Беріть пальцями правої руки сірники з коробочки на столі й складайте поруч, не зрушуючи руку з місця. Потім складіть їх назад у коробку. Зробіть те саме лівою рукою.

КОМПЛЕКС № 2

1. Сядьте на підлогу «по-турецьки», покладіть руки на діафрагму. Піднімаючи руки вгору, зробіть вдих, опускаючи руки — видих.
2. «Сніговик». Стоячи, уявіть собі, що ви тільки-но зліплений сніговик. Тіло повинне бути напружене, як замерзлий сніг. Настала весна, пригріло сонце, і сніговик почав танути. Спочатку тоне й висне голова, потім опускаються плечі, розслаблюються руки тощо. Наприкінці вправи м'яко впадуть на підлогу й лежать, як калюжа води.
3. Сидячи, зігніть руки в ліктях, стискайте й розтискайте кисті рук, поступово збільшуючи темп. Виконуйте вправу до максимальної втоми кисті. Потім розслабте руки й струсіть їх.
4. Вільні рухи очей з боку в бік, обертання.
5. «Гримаси». Виконуйте різні мімічні рухи: надувайте щоки, висовуйте язик, витягайте губи трубочкою, широко відкривайте рота.
6. Прогладжування обличчя: прикладіть долоні до чола, на видиху проведіть ними з легким натиском униз до підборіддя. На вдиху проведіть руками з чола через тім'я на потилицю, з потилиці на шию.
7. Витягніть руки перед собою, згинайте кисті вгору й униз. Потім обертайте обома кистями за й проти годинникової стрілки, зводьте й розводьте пальці обох рук. Спробуйте з рухами рук одночасно широко відкривати й закривати рот.
8. Зробіть повільні нахили голови до плечей і киваючі рухи вперед-назад. Потім зробіть кругові рухи головою в один бік, потім в інший.
9. Зробіть кругові рухи плечима вперед-назад і вгору-вниз.
10. Візьміть у руки м'яч чи іграшку. За командою ведучого підніміть його вгору, праворуч, ліворуч, униз.

КОМПЛЕКС № 3

1. Затамуйте подих. Зробіть глибокий вдих і затамуйте подих наскільки можете. Можна ввести елемент змагання в групі.
«Дерево». Сидячи навпочіпки, сховайте голову в коліна, коліна обхопіть руками. Це насіннячко, що поступово проростає й перетворюється на дерево. Повільно піднімайтеся на ноги, потім розпрямляйте тулуб, витягайте руки вгору. Напружте тіло й витягніть його вгору. Подув вітер — розгойдуйте тіло, імітуючи дерево.
«Зовні — усередині». Лежачи на спині, заплющте очі, прислухайтеся до звуків навколо себе (шум транспорту за вікном, подих інших тощо). Перенесіть увагу на своє тіло й прислухайтеся до нього (власний подих, серцебиття тощо). Переключіть увагу на зовнішні шуми й внутрішні відчуття кілька разів.
2. Стежите очима за контуром уявленої фігури (коло, трикутник,

квадрат) чи цифри.

3. Робіть рухи щелепою в різних напрямках.
4. Самомасаж вушних раковин: затисніть мочку вуха великим і вказівним пальцями, розминайте раковину знизу вгору й у зворотному напрямку. Потягніть вушні раковини вниз, убік і вгору.
5. Спробуйте перекочувати горіхи чи кульки спочатку в кожній долоні, а потім між пальцями.
6. Вправа в парах: станьте один навпроти одного, доторкніться долонями. Робіть рухи, аналогічні велосипеду.
7. Стоячи на руках і ногах, імітуйте потягування кішки: на вдиху прогинайте спину, піднімаючи голову вгору; на видиху вигинайте спину, опускаючи голову.
8. Стрибайте за командою ведучого вперед, назад, праворуч, ліворуч визначену кількість разів.

КОМПЛЕКС № 4

1. Стоячи, опустіть руки, зробіть швидкий вдих, притягуючи руки до пахв долонями вгору, потім, повільно видихаючи, опустіть руки вздовж тіла долонями вниз.
2. «Поле» (рекомендовано проводити на уроках фізкультури). Стоячи, зробіть кілька сильних змахів руками, розводячи їх у боки. Заплющте очі, уявіть собі, що ви летите, розмахуючи крилами. Бігаючи по кімнаті, розмахуйте руками й голосно кричіть. За командою зупиніться й розслабтеся. Можна виконувати, сидячи чи лежачи на підлозі, розмахуючи руками й ногами.
3. Лежачи на спині, на відстані витягнутої руки перед очима хаотично рухайте який-небудь яскравий предмет. Стежте за предметом очима, не рухаючи головою.
4. Відтворіть такі звуки, як клацання, цокіт, посвистування. Потім виконайте послідовність: два клацання, два цокання, два посвистування тощо.
6. Правою рукою масажуйте ліву руку від ліктя до зап'ястя й назад. Потім від плеча до ліктя й назад. Той самий рух проробіть з іншою рукою.
7. Притисніть долоню до поверхні столу. Спочатку по порядку, а потім хаотично піднімайте пальці по одному й називайте їх.
8. Станьте на руки й ноги й повзійте, не зачіпаючи розставлених на підлозі предметів. Руки ставте навхрест. З рухами рук сполучайте рухи язика: спочатку язик рухається за рукою, потім у протилежний бік.
9. Сидячи на підлозі, витягніть ноги перед собою. Робіть рухи пальцями обох ніг, повільно згинаючи й випрямляючи їх спочатку разом, потім по черзі. Додайте синхронні рухи кистями рук.

10. «Скарб». У кімнаті схована іграшка чи цукерка. Знайдіть її, орієнтуючись на команди ведучого, наприклад: «Зроби два кроки вперед, один праворуч тощо».

КОМПЛЕКС № 5

1. Дихайте тільки через одну ніздрю (спочатку ліву, потім праву).
2. «Яйце». Сядьте на підлогу, підтягніть коліна до живота, обхопіть їх руками, голову сховайте в коліна. Розгойдуйтеся з одного боку в інший, намагаючись розслабитися.
3. «Човник». Ляжте на спину, витягніть руки. За командою одночасно підніміть прямі ноги, руки й голову. Тримайте позу максимально довго. Потім виконайте цю вправу, лежачи на животі.
4. Спільні рухи очей і язика. Очима й висунутим язиком робіть спільні рухи з боку в бік, обертаючи їх по колу, по траєкторії лежачої вісімки. Спочатку відпрацьовуються односпрямовані рухи, потім – різноспрямовані.
5. Гімнастика для язика: рухи в різні сторони, вигинання язика, згортання в трубочку.
6. Поплескайте кілька разів у долоні, потім виконайте удари кулаками, орієнтованими тильною поверхнею спочатку вгору, а потім униз.
7. Заплющте очі. Спробуйте розпізнати невеликий предмет, який дадуть вам у руку (ключ, гудзик, скріпку тощо). Іншою рукою «намалюйте» його в просторі.
8. Лежачи на підлозі, доторкніться ліктем (кистю руки) до коліна, злегка піднімаючи плечі й згинаючи ногу. Виконуйте спочатку однобічні, потім перехресні рухи.
9. Лежачи на спині, підніміть разом ноги й «пишіть» ними в повітрі візерунки, цифри, букви.
10. Вправи в парах: станьте обличчям один до одного. Один із партнерів виконує рух руками чи ногами, інший має їх дзеркально відобразити.

Самомасаж рук є одним із видів пасивної гімнастики. Масаж робить загальнозміцнювальну дію на м'язову систему, підвищує тонус, еластичність і скорочувальну здатність м'язів. Працездатність стомленого м'яза під впливом масажу відновлюється швидше, ніж при повному спокої. При систематичному проведенні масажу поліпшуються функції рецепторів, провідних шляхів, підсилюються рефлекторні зв'язки кори головного мозку з м'язами й судинами. Під впливом масажу в рецепторах шкіри й м'язах виникають імпульси, що, досягаючи кори головного мозку, впливають на центральну нервову систему, унаслідок чого підвищується її регулювальна роль щодо всіх систем і органів.

Існують такі прийоми самомасажу: прогладжування, розтирання, розминання, натискання, активні й пасивні рухи. Добру результативність має використання масажерів для рук.

У комплекс входять вправи трьох видів: самомасаж тильної сторони кисті рук, самомасаж долонь, самомасаж пальців рук.

1. Подушечки чотирьох пальців правої руки поставте в основу пальців лівої руки з тильної сторони долоні. Пунктирними рухами зміщайте шкіру на 1 см назад, поступово просуваючи до променезап'ястного суглоба («пунктирний» рух). Проробіть те саме для іншої руки.

2. Кисть і передпліччя лівої руки розмістіть на столі. Ребром долоні правої руки імітуйте «пиляння» в усіх напрямках тильного боку лівої долоні («прямолінійний» рух). Проробіть те саме для іншої руки.

3. Кисть і передпліччя лівої руки розмістіть на столі. Правою рукою зробіть масаж тильного боку долоні лівої руки. Проробіть те саме для правої руки.

4. Практичний досвід паралельної роботи соціального педагога та психолога в закладі освіти

Соціальний педагог — хто він такий? У більшості закордонних країн це дуже шанована посада. Її займають фахівці, що мають належний рівень підготовки з педагогіки, психології, соціальної роботи. В Україні лише останні три-чотири роки почали готувати соціальних педагогів.

СУПРОВІД РОДИНИ

Сфера діяльності соціального педагога — соціум як найближче оточення особистості, людські відносини, соціокультурні умови розвитку. Який соціум ми маємо? За останній десяток років особливо гостро постали такі соціальні проблеми, як нестатки й бідність, алкоголізм і наркоманія, безробіття, безпритульність і соціальне сирітство, злочинність і жорстоке поводження.

При цьому не все визначається матеріальним благополуччям. Вагомішу роль тут відіграє втрата ціннісних орієнтацій. Середовище схиляє конформних її представників швидко вирішити свої проблеми різними асоціальними, часом просто злочинними методами. На «соціальне дно» потрапляють цілі верстви населення: інваліди, матері-одиначки, біженці, безробітні, багатодітні. Родина в цілому в цей час переживає кризу, але ж ціннісні норми й правила, любов, турбота, співчуття, відповідальність вирощуються саме в родині. Робота з

проблемною родиною — пріоритетний напрямок у діяльності соціального педагога.

Відомо, що концепція боротьби зі злочинністю в США протягом багатьох років будувалася на гіпотезі, що злочинність — породження бідності. Значна частина федерального й місцевого бюджетів приділялася на боротьбу з бідністю. Але це не призвело до зниження злочинності. Більше того, її рівень зріс.

Сьогодні нова стратегія боротьби зі злочинністю в США — це робота з родиною. Підготовлено цілу армію соціальних працівників, що вміють проводити профілактичні й екстрені заходи сімейної допомоги. Комплексна програма штатів містить у собі підготовку молоді до сімейного життя, спільну діяльність родини й школи. Ефективність психолого-педагогічної підтримки залежить від грамотно побудованої роботи з родиною групи ризику. Як правило, така родина має запущені проблеми, що важко піддаються психологічному втручанням ззовні. Тому широко поширена профілактична робота у вигляді батьківських лекторіїв, інформації на інтерактивних сайтах, у пресі. Психолого-педагогічна, виховна й психокорекційна допомога, що нейтралізує негативні фактори, які впливають на розвиток дитини, починається, тільки-но дитині здійсниться 2–3 роки. Супровід родини проблемної дитини дозволяє знизити рівень соціальної й шкільної дезадаптації, що призводить до девіантної поведінки.

У той же час у світі, в основному в країнах, що розвиваються, не скрізь знайдені делікатні, реальні й конструктивні підходи до роботи з родиною. Про це говорить і зростання кількості фактів жорстокого ставлення до дитини в родині. Суспільство теж гостро відчуває потребу у фахівцях соціального профілю, які професійно допоможуть зняти напругу, пов'язану з різким розширенням населення за соціальними, духовними, національними і релігійними ознаками, але (парадокс!) престиж соціальних професій у нас дотепер низький, у тому числі й через оплату праці. Тому на таких посадах і виявляються випадкові люди.

ЦІЛІ ТА НАПРЯМКИ

Цілі діяльності соціального педагога — сприяння саморозвитку особистості, організація профілактичної роботи й захист прав дитини. Ставки соціальних педагогів у навчальні заклади вводяться відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 15.08.2007 р. № 1/9-479 (таблиця 8).

Нормативи чисельності соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів

Місто		Село (селище)	
Чисельність учнів	Норматив чисельності	Чисельність учнів	Норматив чисельності
300 й більше	0,5	50 і більше	0,25
500 і більше	0,75	100 й більше	0,5
700 і більше	1,0	200 й більше	0,75
900 і більше	1,25	300 й більше	1,0
1100 й більше	1,5		
1300 й більше	1,75		
1500 і більше	2,0		

Посади соціальних педагогів уводяться в штати загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (незалежно від посад практичних психологів) за умов наявності спеціалістів з фаховою освітою за нормативами чисельності соціальних педагогів закладів та установ освіти (додаток 3 до листа МОН від 15.08.2007 № 1/9-479) у межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат.

Чисельність соціальних педагогів дошкільних навчальних закладів (дитячих будинків) інтернатного типу та центрів розвитку дитини — одна ставка на навчальний заклад.

Чисельність соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування; шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання; професійно-технічних навчальних закладів; вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації, позашкільних навчальних закладів — одна ставка на навчальний заклад.

Ставка заробітної плати практичних психологів та соціальних педагогів у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах), навчально-реабілітаційних центрах для дітей, які

потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, виплачується за 18 годин педагогічної роботи на тиждень.

Тривалість робочого тижня соціального педагога становить 40 годин. Основні напрямки соціально-педагогічної роботи в освітній установі визначаються проблемами, що виникають у процесі навчання й виховання дітей:

- діагностична;
- прогностична;
- консультативна;
- захисна;
- профілактична;
- соціально-перетворювальна;
- організаційна.

Соціальний педагог повинен бути головним посередником між дитиною й тими, хто її оточує: учителями, класним керівником, адміністрацією, представниками міліції, суду, інших відомств, а іноді й батьками або опікунами.

Основні напрямки діяльності соціального педагога: постановка соціального діагнозу, визначення соціокультурної ситуації, соціальних і особистісних проблем дітей і дорослих, що потрапляють у сферу впливу соціального педагога. Інформація може бути з різних джерел (педагогічна, батьківська, психологічна, медична, інша). Виявлення запитів, потреб дітей і визначення видів допомоги конкретному учневі із залученням фахівців з відповідних установ і організацій.

Основні функції соціального педагога:

- допомога родині в проблемах, пов'язаних з навчанням, вихованням, доглядом за дитиною. Посередництво між різними фахівцями й організаціями (установою освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури тощо);
- допомога дитині в подоланні причин, які негативно впливають на її успішність та відвідування школи. Розпізнавання та діагностика, сприяння подальшому вирішенню проблем, важких життєвих ситуацій, які стосуються інтересів дитини. Запобігання серйозним та складним ситуаціям, які впливають на розвиток дитини;
- профілактика правопорушень, девіантної поведінки дітей, у тому числі алкоголізму, наркоманії, куріння, ранніх статевих стосунків. Пропаганда здорового способу життя. Залучення дітей, батьків та громадськості до організації та проведення педагогічних заходів, акцій. Організація соціально значимої діяльності дітей у соціумі (дозвілля, відпочинок, заходи). Включення в процес творчості, підтримка соціальної ініціативи;
- індивідуальне та групове консультування дітей та дорослих,

батьків, педагогів та адміністрації з питань розв'язання конфліктів та проблемних ситуацій виховання дітей у сім'ї;

- організація дітей і дорослих, сприяння налагодженню нормальних міжособистісних взаємовідносин у сім'ї, дитячих та дорослих колективах. Допомога педагогам у вирішенні конфліктів з дітьми;

- пропаганда та роз'яснення прав дітей та учнівської молоді. Особливою функцією може бути визначений захист прав дитини на підставі Конвенції про права дитини та інших правових документів.

Соціальний педагог має право бути представником установ освіти в суді, у конфліктних ситуаціях, де вирішується доля дитини. Важливо, щоб були охоплені всі напрямки соціально-педагогічної діяльності, незалежно від ставок спеціалістів. Але у зв'язку із широким колом діяльності для більш високої результативності доцільно мати в закладі освіти кількох соціальних педагогів та розподіляти педагогів і їхні обов'язки за профілями діяльності: охорона здоров'я й гігієна, профілактика шкільної й соціальної дезадаптації, культурна діяльність і дозвілля, педагогічна освіта й робота з батьками, опіка й піклування тощо. Або поділ обов'язків може визначатися по класах, групах, паралелях залежно від кількості учнів, це — так звана кураторська система.

Школа накладає певний відбиток на діяльність соціального педагога — він насамперед педагог, а потім уже соціальний працівник. Тому для нього актуальні традиційні педагогічні й виховні методи роботи: переконання, роз'яснення, порада, опора на позитивний приклад, використання громадської думки, соціуму, національних традицій, а також таких потужних соціально-педагогічних інструментів виховання, як праця, спорт, гра, добродійна діяльність, культурна освіта.

У той же час, з огляду на особливості його діяльності, він повинен бути компетентним з широкого кола питань.

Насамперед цьому працівникові необхідно бути добре «підкованим» в галузі юриспруденції й права. Не тільки цивільні судові справи, у тому числі й кримінальні, у яких фігурують діти й підлітки, вимагають таких знань і навичок. Профілактична робота з батьками й дітьми групи ризику також допускає правову освіту.

Діагностичний інструментарій соціального педагога містить у собі безліч анкет для виявлення різних соціальних позицій. Виходить, йому необхідно знати основи соціології, що дозволяють грамотно скласти, обробити, проаналізувати результати анкетування й на їхній підставі зуміти прогнозувати ситуацію. Щодо цього діяльність цих працівників має спільне з діяльністю практичних психологів. У багатьох освітніх установах причинами утворення та виявленням соціальної або соціально-

психологічної ситуації займається саме практичний психолог. Але ефективніше було б перерозподілити ці обов'язки. Виявлення соціальних проблем, наприклад, таких як ступінь задоволеності школярів і батьків навчально-виховним процесом, взаємини учнів один з одним (соціометрія), виділення «групи ризику» тощо, варто залишити соціальному педагогові, що, утім, не виключає його взаємодії з психологом.

Окрема сторона діяльності соціального педагога — вивчення психолого-медико-педагогічних особливостей особистості учнів «групи ризику», їхнього соціального мікросередовища, умов життя. У процесі індивідуального обстеження проблемної дитини соціальний педагог може одержати інформацію про взаємини в родині, з однолітками, учителями. Тут йому знадобиться знання конфліктології й проблем міжособистісного спілкування, а також основ вікової й спеціальної психології. Таким чином, взаємодія із психологом школи стає ще актуальнішою. Поєднує цих фахівців ще й той факт, що обидва повинні дотримуватися Етичного кодексу, тому що їхня інформація є суворо конфіденційною.

Соціальний педагог оформляє накопичувальні вклади, вирішує питання використання майна дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків. Виступає їхнім представником у суді. Соціальному педагогові необхідно не тільки знати закони, але й уміти дуже добре розбиратися в сімейній ситуації, розуміти глибинні проблеми родини, щоб не нашкодити дитині в тих випадках, коли йдеться про позбавлення батьківських прав або постає проблема, з ким залишиться дитина після розлучення батьків. Тут також неоціненна допомога психолога. Вона може бути зроблена як родині або дитині, так і самому соціальному педагогові (у вигляді консультації).

Принципова відмінність професійної діяльності соціальних педагогів від роботи психолога полягає в активній позиції першого стосовно дитини, яка опинилася в складній життєвій ситуації.

Психолог допомагає дитині або родині, як правило, тоді, коли до нього звернулися. Нав'язувати допомогу, втручатися у внутрішній світ без запрошення він не може, тому що в психологічній роботі це ще й неефективно. Соціальний педагог не тільки має права, але й зобов'язаний втручатися в ситуацію. Це робиться у випадках, коли піддаються небезпеці життя й здоров'я дитини. Наприклад, при жорстокому із застосуванням фізичного й психічного насильства в родині або при байдужому ставленні до дитини. У таких ситуаціях соціальний педагог відвідує дитину вдома, обстежує умови її життя. Робить він це як офіційна особа — разом із класним керівником і дільничним міліціонером. Далі він зв'язується з різними інстанціями: соціальний захист, медичні установи, притулки, суди тощо. Порівняльна

характеристика соціального педагога та практичного психолога подається в таблиці 9.

Таблиця 9

Практичний психолог та соціальний педагог: спільні та відмінні позиції

ПРАКТИЧНИЙ ПСИХОЛОГ	СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ
<i>ДОКУМЕНТАЦІЯ</i>	
План роботи на рік	План роботи на рік
План роботи на місяць	План роботи на місяць
Тижневий графік роботи	Графік роботи
Журнал психологічного аналізу уроків	Журнал реєстрації звернень учнів, батьків, учителів
Журнал щоденного обліку роботи	Журнал щоденного обліку роботи
Індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування	Акти обстеження матеріально-побутових умов проживання дитини
Протоколи індивідуальних консультацій	Облікові картки дітей, щодо яких здійснюється соціальний супровід
Журнали проведення корекційно-розвивальної та розвивальної роботи	Соціальний паспорт класу
<i>ЗМІСТ РОБОТИ</i>	
Психодіагностична робота	Діагностична
Консультаційна робота	Прогностична
Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота	Консультативна
Психологічна просвіта	Захисна
Навчальна діяльність	Профілактична
Організаційно-методична робота	Соціально-перетворювальна
Зв'язки з громадськістю	Організаційна

Зазначена відмінність у діяльності психолога й соціального педагога наочно демонструє, що сполучати ці посади одній людині недоцільно, вони вимагають різних ділових і особистісних якостей. Для більшої результативності при роботі з дітьми «групи ризику» необхідно грамотно розподілити обов'язки психолога школи й соціального педагога. Дитині або підліткові, що має спотворені уявлення про світ дорослих, бажано не ототожнювати в одній особі вольову й рішучу вчительку, іменовану «соціальним педагогом», що, можливо, на його очах досить різко розмовляла з батьками-дебоширами, і іншу вчительку, іменовану

«психолог», що спілкується з ним зовсім іншим, заспокійливим тоном. Другій — «добрій учительці» — у нього буде більше бажання довіритися.

Дитина неусвідомлено схильна вважати, що «сувора вчителька», раз вона покарала старших, «більш сильних», здатна карати й інших, а також його самого. А покарання він у цей момент бажає найменше, йому потрібні підтримка й розуміння, незважаючи на те що лаяти, як завжди, є за що. Лають або дорікають його в чомусь і батьки, і вчителі, і директор школи, і інші люди.

Через надзвичайну вразливість психіки підлітка «групи ризику» можливі неадекватні реакції, дуже важливо, щоб різні соціальні ролі асоціювалися в нього з різними людьми. Асоціація буде більш стійкою у відповідній обстановці. Складно розраховувати на швидкий результат, якщо, наприклад, психолог намагається проводити довірчу бесіду в канцелярії, кабінеті директора, лікаря. Дитина перебуває в напруженому стані, подібному до того, що він випробовує при зустрічі з людьми цих професій. Важливо враховувати будь-які дрібниці в роботі з дітьми «групи ризику».

Незважаючи на те що професійні позиції соціального педагога й психолога стосовно дитини різні, ці фахівці мають єдину мету — допомогти дитині, що опинилась у складній ситуації. Спробуємо більш детально виділити точки дотику цих фахівців у позначеному вище напрямку їхньої діяльності. Для цього варто згадати деякі особливості, що відрізняють дітей «групи ризику». Це наявність несприятливих соціальних умов, медичні проблеми, що збільшують фізичний і психічний стан дитини, яка, як наслідок, відхиляється від норм поведінки й має труднощі з навчанням. Діти «групи ризику» — це та категорія, що в силу певних обставин свого життя більше за інших піддається негативним зовнішнім впливам. Доти, поки життєва ситуація терпима, дитина нічим особливим не відрізняється, вона себе не видає. Але вибух, що має незворотні наслідки, може статися в будь-який момент, тоді працювати буде набагато сутужніше, тому що будемо мати справу вже з наслідком, а не з причиною.

Алгоритм роботи з дітьми «групи ризику» може бути такий:

1. Виділення дітей «групи ризику». Його можна проводити методом «просвічування», або соціального анкетування. Фахівцем заповнюється матриця за певними параметрами на всіх дітей установи. Відбувається це при інтерв'юванні вчителів, вихователів, батьків. Для зручності виділяються чотири основні групи критеріїв: соціальні, медичні, навчальні, поведінкові. У результаті визначаються діти, які мають несприятливі показники в сукупності. Вони й становлять «групу ризику». Таку роботу може провести соціальний педагог.

2. Соціальний педагог збирає відомості про взаємовідносини таких

дітей у школі, класі, родині, ведучи спостереження на уроках, перервах, обстежуючи домашні умови.

3. Психолог проводить поглиблену індивідуальну діагностику за параметрами особистісного, інтелектуального розвитку.

4. Психолог і соціальний педагог разом ведуть картотеку, заносючи в індивідуальну карту дитини «групи ризику» різні відомості соціально-психологічного характеру. При необхідності організують психолого-медико-педагогічні консилиуми для визначення маршруту навчання й виховання дитини.

5. На підставі отриманих відомостей будується корекційно-розвиваюча робота.

Психологічною основою цієї роботи є розвиток у дітей адекватного позитивного бачення своїх можливостей, поява віри в духовний ріст, задоволення базових потреб у любові й самоповазі. Відбуватися це може у формі тренінгів, індивідуальних консультацій, за допомогою включення в активну навчальну й позанавчальну діяльність. Дорослому треба постаратися переконати дитину, що вона сама впорається зі своїми труднощами.

Умовою реалізації потенційних можливостей дітей є створення сприятливої соціально-психологічної обстановки довіри. При цьому важливе формування ціннісних орієнтацій не тільки в дитини, але й у оточуючих його дорослих. Соціальний педагог відслідковує динаміку формування соціального середовища (родини, групи однолітків). Тренінги особистісного росту або індивідуальне консультування за психологічними проблемами проводить, звичайно, практичний психолог. А соціальний педагог веде роботу із залучення проблемної дитини до тих видів діяльності, які сприяли б її самореалізації: спортивних секцій, гуртків, туристичних походів. Якщо необхідно, підключає медичну й соціальну допомогу.

5. Конкретні методи соціально-психологічної роботи з батьками:

«Тренінг взаємодії в родинному колі»

С. В. Лукова, практичний психолог
навчально-виховного об'єднання № 14 м.
Полтави

I заняття. Тема 1 «Будьмо знайомі»

1.1 «Давайте познайомимось» (1 год. 40 хв.)

1. Презентація тренінг-курсу

Метою тренінг-курсу є створення позитивного психологічного клімату в сім'ях, запобігання негативним соціальним явищам у молодіжному середовищі.

Завдання:

- 1) підготовка педагогів до впровадження активних форм роботи з батьками;
- 2) проведення педагогами циклу занять з батьками;
- 3) надання методичної допомоги педагогам у реалізації соціальної програми.

Сьогодні в нас відбудеться I заняття з циклу занять для батьків – «Давайте познайомимось»

Час: 5 хв.

2. Знайомство:

«Любительське фото – сімейний альбом»

Робота в парах. Поділити учасників на “день–ніч”. Потім об'єднати в пари таким чином, щоб партнером був будь-який учасник, але не сусід поруч.

Учасники в парах проводять інтерв'ю за запитаннями:

- прізвище, ім'я;
- склад сім'ї;
- хобі;
- цікавий випадок з дитинства.

Робота в парах триває 10 хв. По закінченні роботи кожний учасник представляє групі свого співрозмовника.

До уваги ведучого!

Розповідь про цікавий випадок з дитинства має бути стислою. Учасників групи слід підтримувати посмішкою, дякувати кожному.

Ресурси: Папір формату А – 4Х18, ручки

Час: 30 хв.

3. Правила групи «Сімейний статут»

– У кожній сім'ї є свої неписані правила. Давайте створимо правила чи статут нашої групи.

До уваги ведучого!

Бажано зазначити такі правила:

- говоримо від себе (від І особи);
- поважаємо думку іншого;
- зберігаємо таємницю групи;
- говоримо по черзі;
- бути щирим.

Ресурси: плакат «Правила групи».

Час: 10 хв.

4. Очікування

Кожному з учасників пропонується на окремому стикері (липкому аркуші) записати свої очікування від цієї зустрічі.

Потім кожен має їх зачитати, після чого всім пропонується розмістити свої стикери на відповідному плакаті «Наші очікування».

Ресурси: стикери, плакат «Наші очікування».

Час: 10 хв.

5. Вправа “Гаряча картопля”

Ведучий пропонує учасникам пригадати дитинство, літні табори та бесіди навколо вогнища, де розмови велися про різні таємниці, загадкові або страшні історії та ін. А коли вогнище згасало, можна було пекти картоплю у вугіллі.

В одному з дитячих таборів існував такий звичай: перед тим як витягти першу картоплю, ставилося питання, на яке мала відповісти кожна дитина. Треба було по черзі давати відповідь на нього, передаючи картоплю з рук у руки. Слід було розповідати тільки правду. Уважалося, що картопля пече руки найбільше тому, хто каже неправду.

– Уявіть, що цю картоплю ми щойно витягли з жару. (Ведучий підкидає картоплю на долонях, удаючи, що вона пече руки.) Поки ще вона гаряча, ми маємо передавати її сусіду праворуч, продовжуючи фразу: «Моя дитина сказала б про мене...»

До уваги ведучого!

Можуть прозвучати різні відповіді, у будь-якому разі слід утриматися від коментарів та порад.

Ресурси: картопля.

Час: 15 хв.

6. Бінго

Кожному учаснику дається аркуш паперу формату А-4. Необхідно скласти аркуш вертикально навпіл, а потім без ножиць або будь-яких інших ріжучих предметів тільки руками «вирізати» фігурку «Бінго» -

силует людини. Після цього кожен учасник пише на «Бінго» свою мрію, захоплення, улюблений літературний жанр, улюблену страву та місце відпочинку, розставляючи таким чином, як показано на малюнку. На цю роботу відводиться 5 хв. На наступному етапі учасники встають зі своїх місць і, підходячи один до одного, мають знайти та записати на відповідних частинах «Бінго» імена тих, з ким у них збіглася одна або кілька позицій (7 хв.).

Після цього учасники повертаються у коло. Тренер ставить питання:

- Чи є такі учасники, в яких збіглися всі позиції?
- У кого збіглися одна позиція?
- У кого збіглися декілька позицій?
- Чи є учасники, в яких не збіглися жодна з позицій?
- Про що ми можемо сказати, аналізуючи цю вправу?
- Що допомагає людям пізнавати один одного? (Спілкування).

Ресурси: папір А – 4X18. **Час:** 30 хв.

1.2. «Що таке спілкування?» (1 год. 35 хв.)

1. Вправа «Так!»

– Зараз ми всі разом будемо грати в гру з незвичайною назвою «Так!». Станьте в коло. Можемо уявити, що зараз чудовий сонячний день, у нас немає жодних обов'язків, і ми можемо хоч би раз слідувати своїм фантазіям. Пройдіться по кімнаті в усіх напрямках (1 хвилина). Зараз я запропоную виконати певну дію, і у відповідь кожен має голосно, з натхненням крикнути «Так!» Відразу після цього ми виконаємо запропоновану дію.

– Звичайно, я – не єдина людина, у якої є такі задуми. Якщо в когось виникне таке бажання внести наступну пропозицію, ми перейдемо до виконання нової дії. Зовсім не обов'язково, щоб між вашими побажаннями існував логічний зв'язок. Ви можете бути абсолютно невимушеними та жвавими. А тепер я вношу першу пропозицію: давайте плавати!

Ведучий бере активну участь у виконанні вправи. Через деякий час гравці почнуть вносити свої пропозиції.

Можливі пропозиції:

- Пограймо в бадмінтон!
- Вип'ймо кави!
- Попрасуймо сорочку!

Слід зіграти кілька раундів, щоб учасники відчули себе розкуто.

Обговорення:

- Чи відчували ви себе зняковілим?
- Чи легко вам було перехопити ініціативу?

- Як інші учасники реагували на ваші пропозиції?
- Чи знаєте ви людей, які постійно блокують чиясь ініціативу? Що може бути причиною такої поведінки?
- Які наслідки того, що ініціатива ігнорується в сімейному колі?
- Чи зникло ваше збентеження в ході гри?
- Від якої пропозиції ви отримали найбільше задоволення?

Час: 10 хв.

2. Мозковий штурм «Спілкування – це...»

До уваги ведучого!

Слід підвести учасників до розуміння того, що спілкування – це багатогранний процес і ми маємо змогу на цих заняттях оволодіти цим мистецтвом.

Ресурси: папір формату А – 4х18.

Час: 10 хв.

3. Вправа «Малюємо разом»

Учасникам треба розрахуватися на «я»–«ти» та об'єднатися в пари. Учасникам групи «ти» пропонується вийти з кімнати.

Учасники групи «я» отримують завдання: разом зі своїм партнером «ти» за 1 хвилину намалювати на аркуші А-4 дерево, маючи ручку одну на двох, тримати її теж потрібно обом і малювати одночасно.

Учасникам групи «ти» отримують таку ж інструкцію, але замість дерева їм потрібно намалювати будинок. Про різницю в завданнях учасники не знають.

Розмовляти під час малювання забороняється.

За сигналом ведучого учасники в парах малюють протягом 1 хв.

Потім учасники показують свої малюнки групі.

Обговорення:

- Чи вдалося вам намалювати потрібне зображення?
- Чому?
- Як поводить себе ваш партнер?
- Як реагували ви на дії партнера?
- Що ви відчували під час малювання? Що ви відчуваєте зараз?
- Чи існують схожі ситуації в житті?
- Як ви поводитесь у таких випадках?
- Які висновки ви зробили з «цього малювання»?
- Які можливі існують виходи з таких ситуацій?

Ресурси: папір формату А – 4Х18, ручки.

Час: 30 хв.

4. Вправа «Список якостей, важливих для спілкування».

1) Кожному учаснику індивідуально пропонується скласти список якостей, важливих для спілкування.

2) Потім кожен зачитує написане по колу. Ведучий записує вислови

учасників на аркуші А-1.

3) Об'єднати учасників у три підгрупи.

4) Кожна підгрупа визначає три найважливіші якості для спілкування з дитиною та пояснює свій вибір.

До уваги ведучого!

Тренер пропонує учасникам замислитись: «Чи володіємо ми-батьки усіма цими якостями?»

Ресурси: папір формату А – 4Х18, А – 1Х1, А – 3Х4.

Час: 30 хв.

5. Підсумки «Сповідальна свічка»

Ведучий запалює свічку і пропонує підбити підсумки заняття, відповідаючи на наступні питання:

– Що було для Вас найбільш важливим сьогодні?

– Чи змінились Ваші погляди на спілкування у сімейному колі?

Якщо так, то яким чином?

– Які ви маєте побажання щодо наступних зустрічей?

Ресурси: свічка.

Час: 15 хв.

Заняття II. «Мистецтво спілкування»

2.1. Особливості спілкування в сімейному колі (1год. 40 хв.)

1. Вправа «Коли я був маленький, я хотів, щоб мої батьки...»

Усі учасники тренінгу сідають у коло, кожен по черзі називає своє ім'я та говорить фразу, яка розпочинається зі слів: «Коли я був маленький, я хотів, щоб мої батьки...»

У ході вправи мають висловитися всі учасники.

Час: 15 хв.

2. Повторення правил групи «Сімейний статут»

Давайте пригадаємо правила чи статут нашої групи.

До уваги ведучого!

Бажано, щоб учасники пояснили зміст кожного правила.

– Чи бажаєте ви внести зміни до існуючих правил?

Ресурси: плакат «Правила групи».

Час: 5 хв.

3. Вступ

Сьогодні ми маємо можливість розглянути особливості спілкування в сімейному колі, з'ясувати роль різних засобів спілкування в буденному житті.

4. Очікування

Учасникам роздаються невеликі аркуші паперу (можна липкого).

Тренер просить написати на них, чого саме учасники чекають від сьогоднішньої зустрічі. Потім кожен має їх зачитати. Після цього аркуші

вивішуються на дошці.

Ресурси: стикері, плакат «Наші очікування».

Час: 10 хв.

5. Інформаційне повідомлення «Три сторони спілкування»

Спілкуючись один з одним, ми навіть не замислюємось над тим, скільки факторів та нюансів впливає на процес спілкування. Що ж відбувається? Ми зустрічаємо людину, сприймаємо її, спілкуємось та взаємодіємо з нею за допомогою мови, жестів. Від того, наприклад, яке перше враження справить на нас людина, як ми побудуємо сам обмін інформацією, залежатиме успіх спілкування. У психології говорять про три сторони спілкування: перцептивну — механізми сприймання й розуміння людьми один одного; комунікативну — обмін інформацією; інтерактивну — взаємодію в спілкуванні. Розглянемо основні моменти кожної зі сторін. На формування першого враження впливає особистий багаж (досвід), у якому знаходиться багато соціальних стереотипів, ситуація, у якій проходить спілкування, загальна атмосфера в ситуації спілкування (позитивна чи негативна), а також самопрезентація партнерів по спілкуванню.

Фактори формування першого враження.

1. «Фактор перевершеності».

Найчастіше ця схема спрацьовує в разі нерівності партнерів (за соціальним статусом, інтелектом). Помилки нерівності виявляються в тому, що люди схильні систематично переоцінювати різні особистісні властивості тих, хто перевершує їх за якимось значимим параметром.

2. «Фактор привабливості».

Пов'язана з цим фактором помилка привабливості полягає в тому, що якщо людина нам подобається зовні, ми схильні до переоцінки якостей.

3. «Фактор ставлення до нас».

Суть помилки, пов'язаної з цим фактором, полягає в тому, що люди, які ставляться до нас добре, оцінюються нами вище, ніж ті, що ставляться до нас гірше. Ці три фактори охоплюють так званий «ефект ореола», який проявляється в тому, що перше позитивне враження призводить до переоцінки, а негативне — до недооцінки партнерів по спілкуванню. Джерела «ореола» в кожному випадку різні, але на основі перевершеності, привабливості, ставлення до нас.

Комунікативна сторона характеризується тим, що на успіх взаємодії впливають бар'єри спілкування.

1. Бар'єр уникнення.

Уникнення від контакту з партнером, коли спілкування стає неможливим. У випадку контакту бар'єр уникнення виявляється в неувважності.

Подолання:

- привернення уваги;
- підтримка уваги;
- акцентування уваги.

2. Бар'єр авторитету.

Сутність — люди схильні беззастережливо довіряти авторитетам і тому не завжди критично сприймають інформацію від них. В основі авторитетності може лежати:

- соціальний та економічний статус;
- членство в значимій групі;
- привабливість.

Подолання:

- використання незацікавленості (чим менше співрозмовник думає, що його хочуть переконати, тим більше він довіряє);
- при навчанні краще використовувати середній авторитет, а при агітації – високий, тому що в середнього авторитета запам'ятовується хід думок, а у високого – висновки.

3. Бар'єр нерозуміння.

а). Бар'єр нерозуміння на фонетичному рівні.

Відбувається, коли говорять швидко, невиразно, з акцентом або використовують жести, що не відповідають контексту, чи занадто активно жестикулюють.

Подолання:

– уміння донести інформацію з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей (потрібно говорити повільно з дітьми, людьми похилого віку, з тими, хто погано знає мову, незнайомі з предметом обговорення або мають низький рівень освіти). Завжди потрібно спиратися на реакцію співрозмовника.

б) бар'єр нерозуміння на поняттєвому рівні.

Визначається фактом багатозначності слів.

Подолання:

– визначення значення слів в певному контексті й ситуації.

4. Бар'єр нерозуміння на логічному рівні.

Це неприйняття одним з партнерів логіки й аргументів іншого.

6. Вправа «Передача інформації».

Учасники об'єднуються у дві групи. Члени першої групи виконують роль телефоністів, що передають важливе повідомлення, члени другої групи – експерти. Телефоністи виходять за двері, їм зачитують повідомлення. Потім вони по черзі заходять у кімнату й промовляють свою версію повідомлення. Експерти оцінюють, наскільки точно кожен це робить. Після цього групи міняються ролями.

Варіант повідомлення.

Сьогодні зранку мама запропонувала поспізнати, а в мене апетиту зовсім не було. Учора приходила бабуся, приносила смажені пиріжки, можливо, не треба було бути таким жадібним. Тепер у мене погані самопочуття й настрої, голова болить, якось усе сумно та невдало. А ще в четвер у нас контрольна робота з математики, а в неділю о 10 годині ідемо на виставку котів. Вона експонується в будинку за кінотеатром «Київ». Потрібно взяти 3 гривні й не спізнитися.

Запитання для обговорення.

- Чи важко було передавати інформацію?
- Чи була інформація передана точно?
- Що заважало передавати інформацію достовірно? Чому інформація спотворювалась?
- Які фактори впливали на процес передачі інформації?
- До чого може призвести така ситуація в реальному житті?
- Чи відчували ви відповідальність за достовірність інформації, переданої вами?

Час: 15 хв.

7. Вправа «Що для мене означає активне слухання?»

Тренер пропонує сформулювати відповідь на питання: «Що для мене означає активно слухати?» Свої відповіді учасники можуть записати на стикерах та помістити на аркуші формату А-1.

Тренер читає всі відповіді учасників з аркуша А-1. Підсумовуючи відповіді, слід звернути увагу на поняття «чути» й «слухати». Чути – розрізняти, сприймати щось слухом. Слухати – спрямовувати на щось свій слух (за словником Ожегова).

Ресурси: стикери.

Час: 10 хв.

8. Інформаційне повідомлення «Активне слухання»

Слухання може бути активним (рефлексивним) і пасивним (безмовним). Безмовне слухання – мінімізація відповідних реакцій («Так, так», «Я тебе слухаю»), що підтримує вираз обличчя, кивання головою на знак згоди. Якщо дитині важливо висловитися й бути вислуханим, такого слухання може бути цілком достатньо.

Активне слухання створює відносини теплоти; батьки можуть «влізти в шкуру» дитини; полегшується розв'язання проблем дитини; у дітей з'являється бажання прислухатися до думки батьків. Активне слухання допомагає виховувати самоконтроль і відповідальність. Прийоми: переказ (повний і короткий), відображення почуттів, уточнення, резюмування (підбиття підсумків), проказування підтексту.

Переказ – виклад своїми словами того, що сказав співрозмовник, він може бути більш повним спочатку, а надалі – більш стислим, з виділенням найбільш важливого. Ключові слова: «Ти говориш...», «Як я розумію...», «Іншими словами, ти вважаєш...» Батько, що може повторити слова дитини, допомагає їй розібратися у власних почуттях і думках, звичайно при цьому зовсім не варто ставати (за влучним виразом Томаса Гордона) «батьком-папугою». Повторення повинне мати емпатійний характер, тобто використовуватися тоді, коли це необхідно, і відповідати потребам дитини. Переказ – це своєрідний зворотний зв'язок з дитиною: «Я тебе чую, слухаю й розумію». Часто саме через відсутність такої реакції з боку батьків діти по кілька разів повторюють окрему фразу або слово, ніби сподіваючись, що дорослі можуть почути їх з першого разу. Складність формування навички переказу полягає в тому, що при цьому необхідно зосередитися на чужих думках, відключившись від своїх, а слова інших зазвичай викликають у нас власні спогади, асоціації. Уміння розподіляти увагу, одночасно утримуючи внутрішній порядок своїх думок і хід міркувань іншої людини, – це ознака сформованості навичок активного слухання.

Уточнення (з'ясування) відноситься до безпосереднього змісту того, що говорить інша людина. Уточнення може бути спрямованим на конкретизацію й з'ясування чого-небудь («Ти сказав, що це відбувається давно. Як давно це відбувається?», «Ти саме в четвер не хочеш йти до школи?»). Уточнення також може відноситися до всього висловлювання іншої людини («Поясни, будь ласка, що це значить?», «Чи не повториш ще раз?», «Може, розповіси про це докладніше?»). Уточнення варто відрізнити від випитування («А навщо ти це сказав?», «Чому ти його скривдив?»). На етапі слухання випитування може зруйнувати бажання щось говорити, повідомляти що-небудь. Часто це призводить і до порушення контакту між людьми, який краще зберігати під час бесіди.

Відображення почуттів – проказування почуттів, що відчуває інша людина («Мені здається, ти скривджений», «Імовірно, ти почувашся розгубленим»). Як наслідок, діти менше бояться негативних почуттів; бачать, що батьки розуміють їх. Краще називати почуття в стверджувальній формі, тому що питання менше висловлює співчуття. Цей прийом сприяє встановленню контакту й підвищує бажання іншої людини розповідати про себе, але в тому випадку, якщо та не намагається приховати свої почуття. Батьки не повинні займатися випитуванням тих переживань, які дитина хоче залишити при собі. Відомий англійський психоаналітик Дональд Вудс Вінкот, фахівець в галузі консультування батьків, писав: «Існує багато інших конфліктів, від яких страждають і які намагаються вирішувати наші діти, і ми знаємо, що багато хто з них нездужає через те, що не може знайти прийняттого рішення. Але не

справа батьків ставати психотерапевтом».

Проказування підтексту – проказування того, про що хотів би сказати співрозмовник, подальший розвиток думок співрозмовника. Батьки часто добре розуміють, що стоїть за словами дитини, який «закадровий переклад» можна здійснити. Наприклад, у фрази «Мамо, а ти не помітила, яке прибирання я сьогодні зробив?» підтекст може бути таким: «Ти б мене похвалила» чи ще глибше: «Я хотів би, щоб ти дозволила піти мені на дискотеку». Проказування підтексту треба здійснювати для кращого взаєморозуміння й подальшого просування в бесіді, а не для того, щоб показати, наскільки добре батьки знають дитину. А якщо знання використовується для маніпуляції близькою людиною, у результаті це руйнує сприятливі взаємини.

Звичайно, проказування не повинне перетворюватися в оцінювання, що іноді дуже хочеться зробити батькам у розмові з дитиною (наприклад, «Ти міг бути й скромнішим»). Оцінювання в будь-якої людини блокує бажання розповідати про проблему.

Резюмування використовується в тривалих бесідах чи переговорах («Отже, ми домовилися з тобою, що...», «Твоїми основними ідеями є...»). Підбиття підсумків: активне слухання вимагає від того, хто слухає, уваги й уміння коротко викладати свої й чужі думки.

Час: 15 хв.

9. Вправа «Знайди пару».

Ведучий роздає картки з назвами тварин і просить прочитати ці назви подумки. Завдання кожного: знайти собі пару, але при цьому не можна говорити (можна користуватися лише характерними жестами тварин). Коли ви знайшли свою пару, лишайтесь поруч і не перемовляйтеся, поки всі інші теж не знайдуть собі пари.

Коли всі пари знайдено, ведучий запитує по черзі в кожної: «Хто ви?» Після закінчення вправи можна поділитися враженнями про те, як учасники шукали собі пару.

До уваги ведучого!

Якщо в групі непарна кількість учасників, ведучий теж бере участь у грі.

Ресурси: картки з назвами тварин.

Час: 10 хв.

10. Вправа «Вислухай – поверни»

Учасники, установлюючи контакт очима, об'єднуються в пари (партнер А та партнер Б)

Партнер А розповідає про свої труднощі й проблеми у вихованні дитини, особливу увагу приділяє тим якостям, які породжують ці труднощі, а також про свої сильні сторони в спілкуванні й про те, що допомагає йому виховувати дитину, будувати стосунки з нею (2-3 хв.).

Партнер Б слухає й після закінчення вправи повертає все, що почув, у формі переказу, говорячи: «Я почув, що ти...» Далі партнери міняються ролями (партнер Б розповідає партнеру А, а партнер А повертає почуту інформацію партнеру Б).

Запитання для обговорення:

- Які почуття у вас викликало завдання?
- Чи вистачило часу на розповідь?
- Що було легше: слухати чи відтворювати інформацію?
- Коли слухали, то що відчували? А коли переказували?
- Чи повністю була відтворена інформація?
- Що допомагало правильно зрозуміти партнера?
- Чи завжди ви так уважно слухаєте своїх дітей?

Час: 20 хв.

2.2. Роль вербальних та невербальних засобів спілкування (1 год. 55 хв.)

1. Вправа “Руки вгору”

1. Учасники по двоє стають один проти одного на відстані приблизно двох витягнутих рук, спокійно тримаючи руки вдовж тулуба. Будь-який із гравців може розпочати гру, прийнявши одну з двох позицій:

➤ Агресивний варіант: обидва вказівні пальці спрямовані на партнера, великі пальці дивляться вгору, інші притиснуті до долоні.

➤ Захисний варіант: імітує класичну позу «руки вгору» – долоні на рівні голови.

2. Другий гравець має одразу відреагувати на позу своїм контрманевром.

3. Той, хто почав гру, має досягти того, щоб партнер прийняв таку ж позу, як і він сам. Якщо це відбулося, то він отримав психологічну перемогу.

4. Після цього обидва опускають руки. Перемога не визначає того гравця, який почне першим наступний тур. У цю гру можна взагалі грати нескінченно. Для різноманітності через кілька хвилин кожний змінює партнера.

2. Інформаційне повідомлення «Вербальне та невербальне спілкування»

Поряд зі словесною комунікацією існує несловесне спілкування, тобто певна система знаків, що використовується в процесі взаємодії людей. До засобів такого спілкування належать жести, міміка, рухи тіла, контакт очей...

На жаль, донедавна значення цього виду спілкування недооцінювалось, як правило, тому, що найчастіше воно виявляється на несвідомому рівні й не всі люди можуть його правильно розтлумачити.

Водночас саме безсловесне (невербальне) спілкування надає важливу інформацію. За його допомогою передаються емоції, ставлення співрозмовників один до одного й до змісту розмови.

Вербальні й невербальні засоби спілкування можуть як підсилювати, так і послабляти взаємодію. Наприклад, співрозмовник говорить одне, а невербальні засоби засвідчують інше, можна припустити, що він щось приховує або просто говорить неправду.

3. Вправа «Невербальні етюди»

Хід вправи

Учасники об'єднуються в чотири групи. Кожна група одержує картку з темою етюду, який вона має розіграти через 10 хвилин.

Теми етюдів:

- розмова з дітьми;
- прийшли куми;
- перевірка щоденника.

Ведучий може запропонувати іншу тему етюдів.

Запитання для обговорення:

- Чи важко було виконувати вправу?
- Як ви себе почували під час виконання вправи?
- Як ви долали труднощі?

Ресурси: картки із завданнями.

Час: 30 хв.

4. Вправа «Хвилина»

Хід вправи

Тренер звертає увагу учасників на хвилину часу. Багато це чи мало? Потім учасникам пропонується за сигналом заплющити очі й розплющити їх у той момент, коли, на їхню думку, хвилина закінчилася. (Потрібно намагатися не рахувати секунди, а саме відчутти довжину хвилини).

Тренер фіксує інтервал в одну хвилину й по його закінченні повідомляє про це учасникам (подає сигнал).

Запитання для обговорення:

- Хто розплющив очі раніше сигналу?
- Хто пізніше?
- Чи важко було виконувати завдання?
- Чому важливо розвивати в собі адекватне почуття часу?

Час: 10 хв.

5. Вправа «Звернення до батьків» (або виступ на батьківських зборах)

Ведучий пропонує:

- Сформулюйте й запишіть коротке повідомлення, з яким би ви хотіли звернутися до інших батьків на одну з поданих тем:

- ✓ «Ставлення до дитини в сімейному колі»
- ✓ «Чи завжди ми їх (дітей) розуміємо?»
- У кожного з вас буде 2 хвилини для виступу зі своїм повідомленням.

Ведучий фіксує час виступу кожного учасника, записує його, а по закінченні повідомляє кожному, скільки часу тривало повідомлення.

До уваги ведучого!

Після виступів запропонуйте учасникам поділитися думками, що виникли у них після слухання ораторів.

Час: 30 хв.

6. Вправа «Дерево підсумків».

На столі лежать дві купки паперу різного кольору. Наприклад, синього і рожевого.

Ведучий пропонує:

– Ви бачите на столі аркуші. Вони знадобляться нам для підбиття підсумків заняття. На аркушах рожевого кольору напишіть свої позитивні враження від заняття, а на аркушах синього — побажання щодо поліпшення нашої роботи або те, що сьогодні вам не сподобалось і чому.

Не обов'язково брати й рожевий, і синій аркуші. Ви можете скористатися (при бажанні) тільки одним кольором. Після того як ви опишете власні враження, підійдіть, будь ласка, до малюнка дерева й наклейте свої аркуші на нього.

Ресурси: плакат «Дерево підсумків», кольоровий папір, клей (скотч), ножиці.

Час: 10 хв.

Заняття III. «Роль та місце дитини в сучасній сім'ї»

I сесія (1 год. 50 хв.)

1. Привітання

Ведучий оголошує завдання для учасників: «Упродовж 3 хвилин маєте потиснути руку та, дивлячись при цьому в очі, привітатися й відрекомендуватися максимально найбільшій кількості людей».

Час: 5 хв.

2. Правила групи

– Давайте повторимо наші правила, відтворивши їх у вигляді пісень.

Ведучий ділить групу на 3 підгрупи та пропонує підійти по одному з учасників кожної підгрупи й витягти по кілька карток.

Після представлення всіх правил тренер пропонує за необхідністю доповнити існуючі правила.

Ресурси: плакат «Правила групи», правила, виписані на окремих аркушах.

Час: 15 хв.

3. Вступ

– Сьогодні ми спробуємо з'ясувати місце дитини у сім'ї та будемо формувати власні вміння розуміти та поважати інших.

Час: 5 хв.

4. Очікування

Учасникам роздаються невеликі аркуші паперу (можна липкого). Тренер просить написати на них, чого саме учасники чекають від сьогоднішньої зустрічі. Потім кожен має їх зачитати. Після цього аркуші вивішуються на дошці.

Ресурси: стикери, плакат «Наші очікування»

Час: 10 хв.

5. Мозковий штурм «Основні функції сім'ї»

Ведучий пропонує дати відповіді на питання: «Які основні функції сім'ї?» Відповіді учасників записує на аркуші паперу формату А-1.

Обговорення:

- Чи всі функції сім'ї зазначено на плакаті?
- Що дасть дитині виконання сім'єю всіх цих функцій?

До уваги ведучого!

Після закінчення записів відповідей учасників на аркуші формату А-1 ведучий може доповнити цей список, урахувавши матеріали додатку 1.

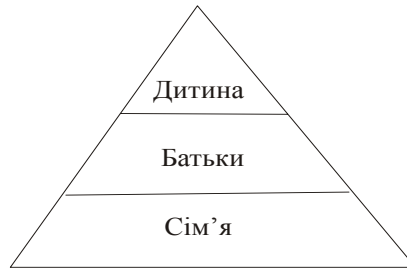
Ресурси: аркуш паперу формату А-1, маркер, можлива демонстрація плакату «Основні соціалізуючі функції сім'ї».

Час: 10 хв.

6. Вправа «Піраміда взаємозв'язку»

Учасники об'єднуються в малі групи. Кожній групі пропонується самостійно представити схематично й обґрунтувати взаємозв'язки між поняттями «дитина», «батьки», «сім'я». По закінченні роботи в групах учасники представляють схеми в спільному колі.

Наприкінці ведучий може запропонувати власну схему, у якій наочно представлена філософія тренінгу, визначені його мета й завдання, основний зміст.

До уваги ведучого!

Плакат із зображенням «Піраміди» має бути прикріплений на видному місці. Під час обговорень наступних вправ ведучий може повертатися до цієї схеми.

Ресурси: аркуш паперу формату А-3х4.

Час: 15 хв.

7. Вправа «Квітка дитинства»

Кожний учасник отримує роздатковий матеріал: жовтий кружечок та білі пелюстки (7шт.). Ведучий пропонує на жовтому кружечку записати слово «дитина», а на пелюстках кожен учасник має записати ті необхідні речі, якими кожен хоче оточити свою дитину (5 – 7 хв.) «Квітки» викладаються в коло, бажано на підлогу. Учасники розглядають всі «квітки». Потім група обговорює зміст пелюсток: визначає спільне та особливості. Спільне ведучий записує на плакат «*Чим батьки хочуть оточити свою дитину?*»

Потім ведучий пропонує учасниками пригадати своє дитинство (уявити себе дитиною), узяти блакитні пелюстки та жовту серединку. На жовтому кружечку знову написати слово «дитина», а на пелюстках написати ті речі, якими себе хоче оточити дитина (5 – 7 хв.). Ведучий знову проводить обговорення:

- Що спільного в цих «квітках»? (*Відповіді ведучий фіксує на плакаті «Чим прагнуть оточити себе діти?»*)
- Чим вони відрізняються одна від одної?
- Як ви гадаєте, чому існують такі відмінності?
- Чим ці квіти відрізняються від попередніх?
- Чому виникли ці відмінності?
- Чи можуть існувати «дитячі квіти» без батьківського піклування?
- Яким чином ми можемо змінити квіти так, щоб не порушувати гармонії в дитячих прагненнях (залишити всі їхні пелюстки) і врахувати батьківське піклування? (Можуть бути різні варіанти: батьківське піклування – це коріння, без якого неможливе життя квітки; це листя, що перетворює сонячне світло на хлорофіл, без якого теж неможливе існування квітки; це зовнішні умови: ґрунт, сонце, дощ...).

Ресурси: кольоровий папір, папір формату А-4х18, клей, магнітофон, папір формату А-1х2, маркери.

Час: 25 хв.

8. Вправа «Поїзд їде до Занзібару»

Ведучий пропонує всім членам групи стати в коло один за одним і покласти руки на плечі переднього учасника й виконувати всі рухи вслід за ведучим.

– Зараз наш потяг вирушає до Занзібару. (Усі учасники гучно тупотять ногами й промовляють: «Потяг їде до Занзібару».)

– Ми їдемо на південь, і сонечко починає світити все яскравіше і яскравіше. (Переднього учасника лагідно торкнутися за плечі, шию, волосся.)

– Ми наближаємось до екватора. Саме зараз тут починається сезон дощів. Ось і перші краплі дощу падають нам на плечі. (М'яко постукувати подушечками пальців по плечах, спині.) Злива почала стихати, але дощ ще досить сильний. (Зменшити силу й частоту постукувань.)

– Тільки маленькі крапельки нагадують нам про дощ. (М'яко постукувати подушечками пальців по плечах, спині.)

А ось і сонечко – лагідне та ніжне. (Лагідно повільно торкатися плечей, шиї, волосся.)

– Нарешті ми приїхали до Занзібару. (Потягнутися, розправити плечі, зробити кілька глибоких вдихів).

– А тепер пора повертатися додому.

(Гра повторюється у зворотному порядку)

Ресурси: кольоровий папір, папір формату А-4х18, А-1х2, клей, магнітофон, маркери.

Час: 25 хв.

II сесія (1 год. 30 хв.)

1. Вправа «Ян-кем-по»

Ця японська гра відповідає поширеній у нас грі «камінь – ножиці – папір» або «дракон – принцеса – самурай».

Кожний символ може перемогти інший:

- ✧ Дракон з'їдає принцесу
- ✧ Принцеса зачаровує самурая
- ✧ Самурай убиває дракона.

1. Учасники спочатку пробують показати за ведучим кожному із символів. Потім тренер об'єднує групу у 2 підгрупи, які стають у шеренги одна навпроти іншої. Учасники кожної команди домовляються, який із символів вони будуть показувати. За командою ведучого «Ян-кем-по!» обидві команди одночасно показують обраний символ, уважаючи, що вони переможуть.

2. Після репетиції ведучий розпочинає гру, зауважуючи, що слова «Ян-кем-по!» виголошують усі учасники й показують символ, обраний кожною групою.

3. Гра проводиться 6-7 разів. Тренер може вести рахунок.

До уваги тренера!

Ця гра дає можливість учасникам відпочити й бути готовими виконувати більш складні завдання.

Час: 10 хв.

2. Вправа «Острови»

Ведучий просить учасників підвестися й зібратися в центрі кімнати. На двох стільцях, що стоять у різних кутках кімнати, ведучий прикріплює таблички «Згода», «Незгода».

Далі він дає установку: «Зараз будуть зачитані твердження, стосовно яких вам необхідно висловити власну точку зору: чи погоджуєтесь ви з цим твердженням, чи ні. Якщо погоджуєтесь, то займіть місце на острові Згоди, якщо ні – на острові Незгоди. Між цими островами пролягає океан, на якому зараз сильний шторм, тому залишатися там небезпечно. Будьте готові обґрунтувати свій вибір щоразу».

Твердження:

1. Діти належать батькам.
2. Дітей потрібно бачити, а не чути.
3. Жінки краще виконують батьківські функції, ніж чоловіки.
4. Державі немає місця в сім'ї.
5. Застосування фізичного покарання формує характер.
6. Батьки, які люблять своїх дітей, не можуть завдавати їм болю.
7. Діти, які виховуються в неповних сім'ях, стикатимуться із труднощами у своєму житті.

До уваги ведучого!

У кінці обговорення доцільно підвести учасників до висновку, що не можна однозначно трактувати жодне з наведених запитань.

Ресурси: таблички з написами «Згода», «Незгода».

Час: 20 хв.

3. Гомеостаз

Ведучий пропонує учасникам викинути на пальцях правої руки певне число. Група має викинути однакову кількість пальців, зробивши щонайменше спроб. (Рекомендовано робити не більше 10 спроб).

Час: 10 хв.

4. Вправа «Розтулити кулак»

Учасники об'єднуються в пари (один з них А, інший – Б). Учаснику А потрібно міцно стискати кулак протягом 1 хвилини, а учаснику Б – розтулити кулак.

За сигналом тренера пари одночасно починають і закінчують роботу.

Обговорення:

- Чи всім учасникам Б вдалося розтулити кулак?
- Чому не вдалося? Як це вплинуло на ваш настрій?
- Які інші способи впливу можна було використати?
- Що відчували учасники А, стискаючи кулак?
- Чим могло закінчитися таке протистояння?
- Які існують схожі ситуації в реальному житті?
- Які наслідки може мати така ситуація за інших обставин?

Час: 15 хв.

5. Вправа «Один день із життя Маші».

Ведучий зачитує оповідання «Один день із життя Маші». Під час читання ведучий відриває частини плакату із зображенням Маші (для зручності краще завчасно зробити надрізи з обох боків плаката).

«Сьогодні Маша прокинулася від дзвінка будильника. Спочатку так кортіло ще трохи поспати, але потім вона пригадала вчорашній день: найвищий бал з математики та похвалу вчителя, Оленчині нові червоні чоботи, про твір, який писала весь вечір, і головне те, що вчора вона так і не дочекалася мами з роботи, адже вона так багато працює... А вчора в мами була зарплата, і вона зі своєю шкільною подругою, з якою, до речі, і так зустрічається дуже рідко, відзначила це за чашкою кави. Зранку мама була не в настрої, якимось дивно в неї боліла голова, та й зачіска чомусь не виходила.

«Ляп, ляп, ляп...» – пролунали легкі дитячі кроки в коридорі. «Зараз я все-все розповім мамі: і про оцінку, і про нові чоботи Оленки, і про твір, який я чудово написала, нехай мама його послухає, ото ж вона зрадіє», – із сяючою усмішкою бігла Маша до кухні, де мама робила сніданок.

«Машо! Скільки разів казати: не ходи босоніж по квартирі, невже не можеш одягти принаймні капці!», – пролунав серйозний мамин голос. (Відірвати шматок від плаката.)

Маша слухняно повернулася до кімнати й одягла капці. «Ось і добре, зараз все розповім», – подумала вона й швиденько побігла до кухні.

– Мамо, мамо, ти знаєш, учора...

– Машо, ти зуби вже почистила? (Відірвати ще частинку плаката.)

Маша мовчки попрямувала до ванної кімнати. «Ну нічого, швидко зуби почищу й одразу ж усе розповім», – не втрачаючи надії, подумала дівчинка.

– Мамо, учора на уроці математики, – не дуже радісно почала свою розповідь Маша, – коли мене Ганна Петрівна викликала до дошки...

– Машо, я так і знала! Невже так важко розв'язати задачу, адже тато тобі на вихідних, здається, усе добре пояснив! (Відірвати ще частинку плаката.)

– Я, я ... її розв'язала, – чомусь ще сумніше сказала Маша. Уже ніхто не згадував про нові Оленчині червоні чоботи та про твір з української мови.

– Машо, подивись на годинник. Ти й досі ще не з'їла сніданку.
(Відірвати ще частинку плаката.)

– Дякую. Я вже наїлась, – сказала дівчинка й зовсім сумна пішла до школи.

Та біля порогу школи вона зустріла Оленку, її червоні чоботи так гарно виблискували на сонці. «Може, увечері я розкажу про них мамі», – подумала Маша. А Оленка, радісно посміхаючись, підбігла й почала розповідати, як вони всі разом, тато, мама й сестра Іринка, ходили вчора до нового кінотеатру. Маша відразу пригадала вчорашній вечір, як вона чекала маму, як писала твір з української... «Твір. Обов'язково потрібно розповісти про нього Надії Миколаївні», – добре, що хоч пригадала.

Маша зраділа, коли побачила біля учительської свого класного керівника Надію Миколаївну.

– Надіє Миколаївно, – голосно крикнула Маша й побігла до вчителя.

– Машо, скільки разів я маю говорити, щоб ви не бігали по коридорі!
(Відірвати ще частинку плаката.)

– Та я хотіла вам розповісти про твір.

Тут пролунав дзвоник.

– Добре, Машо, зараз на уроці розкажеш.

Та на уроці було так багато різних завдань та вправ, що до творів справа не дійшла, у кінці уроку Надія Миколаївна зібрала зошити з домашнім завданням і пообіцяла перевірити учнівські твори до наступного уроку. Маша вирішила підійти після уроку до вчителя й усе ж таки розповісти про свій твір, так не терпілось почути думку вчителя сьогодні.

– Машо, невже ти не можеш швидше, наш клас спізнюється до їдальні, – почула Маша, коли підійшла до вчителя. (Відірвати ще частинку плаката.)

Після уроків Маша пішла до музичної школи, та етюди не вдавались. Учитель музики сказала: «Машо, що з тобою? Я тебе сьогодні не впізнаю». Маші стало соромно.

Увечері, коли Маша закінчила виконувати домашнє завдання, з роботи прийшла мама. Мама була в гарному настрої, їй запропонували підвищення. Вона зайшла до доньки в кімнату:

– Машуню, я так скучила за тобою. Ну розповідай, як справи? Що сьогодні нового?

Та Маші вже не хотілось ні про що розповідати».

Ресурси: 2 плакати із зображенням дівчинки.

Час: 10 хв.

6. Вправа «Згода, незгода, оцінка»

Учасники об'єднуються у 3 групи. Кожній групі дається аркуш паперу формату А-4 та картку з варіантом завдання.

1. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте *згоду*.

2. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте *незгоду*.

3. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте *оцінку дій чи вчинків іншого*.

На виконання завдання дається 5 хв. Після цього кожна група по черзі демонструє результати своєї роботи.

Після обговорення ведучий пропонує учасникам підкреслити ті вирази на плакатах, які найкраще використовувати, спілкуючись з дитиною.

До уваги ведучого!

Треба учасників підвести до висновку, що важливо вміти висловлювати свою точку зору, не ображаючи інших. Таким чином можна запобігти виникненню багатьох конфліктних ситуацій.

На допомогу тренерів – додаток 2.

Ресурси: папір формату А-3х3, маркери.

Час: 15 хв.

7. Підсумки

- Пригадайте свої очікування на початку заняття. Чи здійснилися вони?
- Що було для вас несподіваним?
- Що мало важливе значення?
- Які є побажання до наступного заняття?

Ресурси: клубочок ниток.

Час: 10 хв.

Заняття ІV. Формування відповідальної батьківської позиції

4.1. Асертивність. Формування навичок без оціночного спілкування.

І сесія (1 год. 40 хв.)

1. Гра-розминка «Побажання на день»

Ведучий пропонує почати роботу з висловлювання один одному побажання на сьогоднішній день. Воно має бути коротким, бажано в одне-два слова. Учасник кидає м'яч тому, кому хоче щось побажати, і водночас висловлює це побажання. Той, кому кинули м'яч, у свою чергу кидає його наступному, висловлюючи побажання на сьогоднішній день.

До уваги ведучого!

Варто уважно стежити за тим, щоб м'яч побував у всіх і постаратися нікого не пропустити.

Ресурси: кольоровий папір 2-3 шт. або м'яч.

Час: 10 хв.

2. Правила групи

– Давайте повторимо наші правила.

Тренер пропонує учасникам пригадати правила, що існують у групі. Якщо учасники правильно називають правило, тренер знімає відповідну смужку паперу й відкриває його на плакаті. Учасники мають пригадати всі правила групи.

Після представлення всіх правил тренер пропонує за необхідністю доповнити існуючі правила.

Ресурси: плакат «Правила групи» (Правила закриті смужками паперу).

Час: 10 хв.

3. Вступ

Наше заняття присвячене формуванню навичок безоціночного спілкування та позиції усвідомленого батьківства.

4. Очікування

Учасникам роздаються невеликі аркуші паперу (можна липкого). Тренер просить написати на них, чого саме учасники чекають від сьогоднішньої зустрічі. Потім кожен має їх зачитати. Після цього аркуші вивішуються на дошці.

Ресурси: стикери, плакат «Наші очікування».

Час: 10 хв.

5. Інформаційне повідомлення «Що таке толерантність?»

Поняття толерантності вперше зустрічається у 18 столітті. У своєму «Трактаті про віротерпимість» відомий французький філософ Вольтер писав, що «безумством є переконання, що всі люди мають однаково думати про певні предмети».

Розуміння толерантності не однакове в різних культурах, тому що залежить від історичного досвіду народів. В англійців толерантність розуміють як готовність і здатність без протесту сприймати особистість, у французів – як певну свободу іншого, його думок, поведінки, політичних та релігійних поглядів. У китайській мові бути толерантним означає великодушність по відношенню до інших. В арабському світі толерантність – прощення, терпимість, співчуття іншому, а в перській мові — готовність до примирення.

На сьогодні толерантність розуміють як повагу й визнання рівності, відмову від домінування та насилля, визнання прав інших на свої думки

та погляди. Отже, толерантність перш за все має на меті прийняття інших такими, якими вони є, і взаємодію з ними на основі згоди.

Поділ людей на толерантних або інтолерантних є досить умовним. Кожна людина у своєму житті здійснює як толерантні, так і інтолерантні вчинки. Але здатність поводитися толерантно може стати особистісною рисою, а відтак – забезпечити успіх у спілкуванні. Толерантні люди більше знають про свої недоліки та переваги. Вони критично ставляться до себе й не прагнуть у всіх бідах звинуватити інших. Вони не перекладають відповідальність на інших. Толерантна людина не ділить світ на два кольори — чорний та білий. Вона не робить акценту на розбіжностях між «своїми» та «чужими», а тому готова вислухати та зрозуміти інші точки зору.

Почуття гумору й здатність посміятися над своїми слабкими сторонами — особлива риса толерантної людини. У того, хто здатний до цього, менша потреба домінувати та зверхньо ставитися до інших.

Отже, толерантна особистість знає й правильно оцінює себе. Її добре ставлення до себе співіснує з позитивним та доброзичливим ставленням до інших.

6. Вправа «Я – повідомлення»

Важливо вміти виявляти толерантність у спілкуванні. У конфліктній ситуації, коли людина переживає сильні негативні емоції, вона перебуває в одній з таких позицій: висловлює пряме негативне оцінювання іншого (позиція «звинувачувач»), або використовує скарги та ридання (позиція «жертви»), або намагається відсторонено-раціонально проінтерпретувати поведінку співрозмовника (позиція «комп'ютера»). Усі ці реакції абсолютно неконструктивні — конфліктна ситуація зберігається, а у вас залишається відчуття безсилля й залежності від обставин. Ті ж самі відчуття виникають і у вашої дитини.

Коли проблема виникає в батьків, вони можуть:

- спробувати безпосередньо вплинути на дитину;
- спробувати вплинути на самих себе;
- спробувати вплинути на обставини (наприклад, змінити обстановку, ужити необхідних заходів безпеки).

Існує дві форми звертання: я-повідомлення і ти-повідомлення.

Ти – повідомлення часто порушують процес спілкування, так як викликають у дитини почуття образи й гіркоти, створюють враження, що праві завжди батьки («Ти завжди залишаєш бруд у кімнаті», «Ти ніколи не виносиш сміття», «Припини це робити»).

Я – повідомлення є більш ефективним способом впливу на дитину з метою зміни поведінки.

У таких випадках можна використати прийом «Я – повідомлення». «Я – повідомлення» — це усвідомлення та промовляння вголос свого стану у зв'язку із ситуацією, що склалася. Використання під час спілкування «Я – повідомлень» допомагає висловити свої почуття, не принижуючи іншої людини (порівняйте: «Я дуже хвилююсь, коли тебе немає вдома об 11 вечора» та «Ти знову прийшов додому об 11-й вечора?!»)

«Я – висловлювання» — це промовляння вголос почуттів, які ви переживаєте в неприємній для вас ситуації, визнання та формулювання власної проблеми з цього приводу («Вибач, але я відчуваю роздратування, коли ти говориш це...», «Коли чую твої слова, я навіть не знаю, що сказати, настільки я розгублена»). Формулюючи таким чином висловлювання, ви усвідомлюєте власну проблему: це – моя проблема, що я роздратована, це – мої відчуття, і ніхто, крім мене, не може зрозуміти, чому саме ці відчуття виникли в мене в цій ситуації. Важливо зрозуміти, що "Я – висловлювання" конструктивно змінює не тільки ваше особисте ставлення до конфліктної ситуації, а й з ставлення вашого партнера до неї. Людина завжди відчуває, що її звинувачують, незалежно від того, з якої позиції це робиться – обвинувача, жертви чи комп'ютера. Ваше щире висловлювання своїх почуттів з позиції усвідомлення власної відповідальності за те, що з вами відбувається, не може нікого образити чи викликати агресію, а навпаки, спонукає вашого партнера (дитину) замислитися над правильністю його власного вчинку.

Прийоми побудови «Я – повідомлень».

1. Безоціночний опис дій, здійснених іншою людиною.

Не варто: «Ти прийшов пізно».

Бажано: «Я хвилювалась за тебе, бо вже пізній час».

2. Ваші очікування.

Не варто: «Ти не вивів собаку».

Бажано: «Я сподівалась, що ти виведеш собаку».

3. Опис своїх почуттів.

Не варто: «Ти мене дратуєш, коли не прибираєш у кімнаті».

Бажано: «Коли я заходжу у твою кімнату та бачу там безлад, це мене дуже дратує, і в мене псується настрій».

4. Опис бажаної поведінки.

Не варто: "Ти не маєш звички телефонувати про затримки".

Бажано: "Мені хочеться, щоб ти попереджав по телефону про затримки".

«Я – повідомлення» включає в себе не тільки проговорювання свого емоційного стану, а й визначення умов та причин, що викликали цю ситуацію.

Орієнтовна схема «Я – висловлювання»:

1) опис ситуації, яка викликала напругу («Коли я бачу, що ти...», «Коли це відбувається...», « Коли я стикаюся з такою ситуацією...»);

2) точне визначення власного почуття в певній ситуації («Я відчуваю...», «Я не знаю, що й сказати...», «У мене виникла проблема...»);

3) визначення причин цього почуття.

Після обговорення інформаційного повідомлення ведучий дає кожному учаснику бланк додатку 3 й пропонує заповнити його, формулюючи свої звернення до приятеля у формі «Я – повідомлень» (можуть мати різні варіанти).

Запитання для обговорення

– Які висловлювання ви переважно використовуєте в повсякденному житті?

– Чи важко вам було оперувати «Я – повідомленнями»?

– Чому це важко було робити?

– Що ви відчували, коли до вас зверталися з «Я – повідомленнями»?

Ресурси: плакат побудови «Я-повідомлення», бланки з ситуаціями (додаток 3).

Час: 25 хв.

7. Вправа «Уміння сказати «ні!»

Ведучий надає інформацію групі про поняття асертивність.

Є в психології таке поняття, як асертивність (від англ. *assertive* – упевненість у собі, своїх домаганнях) – це здатність особистості відкрито і вільно заявляти про свої бажання, вимоги й домагатися їх утілення. Це вміння оптимально реагувати на зауваження, справедливу й несправедливу критику, рішуче говорити собі та іншим «ні», коли цього вимагають обставини. Не опанувавши азів асертивності, важко домагатися свого; важко, коли це потрібно, змінювати тактику своєї поведінки.

Асертивність припускає наявність такої важливої навички, як уміння говорити «ні». М'якотілість зовсім недоречна в тих ситуаціях, коли потрібно сказати тверде «ні». Важливо:

1) уміти це робити;

2) робити це, не травмуючи вашого співрозмовника.

Ситуація: хтось просить вас про послугу, а ви можете виконати її, лише досить сильно ускладнивши собі життя. (Насправді робити вам цього не хочеться, і вами рухає бажання бути «гарним» для всіх і завжди.)

Учасники утворюють два кола: зовнішнє та внутрішнє. Спочатку учасники, які стоять у зовнішньому колі, просять про щось учасників, які стоять у внутрішньому колі, потім вони міняються місцями й виконують так само.

Потім проводиться обговорення:

– Як відмовили ви?

– Яку відмову ви отримали?

– Який варіант відмови, на ваш погляд, найбільш удалий? Чому?

Ведучий підсумовує відповіді учасників і узагальнює їх. Бажано навести три послідовні прийоми:

1) *Виявіть розуміння*. Ви маєте сказати, що дуже добре розумієте його стан (або проблему). Далі йде фраза: «Я можу уявити, як тобі зараз важко...»

2) *Попросить зрозуміти*. Тепер повідомте йому про свій пріоритет – спокійно й упевнено. «Ти розумієш, у мене зараз така ситуація...» Ви вже виявили розуміння й тепер звертаєтесь до нього з проханням зважити на ваше становище. Більшість людей на цьому етапі відступлять. Але якщо це не так, тоді – наступний крок.

3) *Погодьтеся або відмовтеся*.

Перший варіант (згоду) – обмежте прохання параметрами, що влаштовують вас: це може бути час розмови (зустрічі) тощо.

Другий – запропонуйте повернутися до розмови пізніше. Це один з найкращих способів відмовити. Коли йдеться про розмову батьків з дорослими дітьми (підлітками).

8. Вправа «Я умію сказати «ні!»

Гідна поведінка – це вміння, завдяки якому люди відкрито виражають свої думки, почуття й переконання, не принижуючи почуттів і поглядів свої співрозмовників. У конфліктній ситуації така поведінка дозволяє досягти компромісу без зречення власної гідності й цінностей (додаток 4).

Одним із головних прийомів гідної поведінки є гідна відмова.

Гідна відмова – це відверта відмова без обговорення, можливе поясненню лише причин такого рішення.

Гідна відмова складається з трьох кроків:

Крок перший – сказати слово «НІ!»

Крок другий – сказати, ЩО ВИ НЕ ЗРОБИТЕ.

Крок третій – пояснити причини такого рішення, виходячи з власних планів, бажань, потреб і прав. Не можна обговорювати своє рішення, вживати формулювання типу «мушу» і «не можу».

Приклад: «Ні, я не дам тобі сісти за кермо. Я не хочу ризикувати життям власної дитини».

Усі учасники об'єднуються в три підгрупи. Кожна отримує картку зі

своєю ситуацією. Упродовж 10 хв. учасникам потрібно запропонувати кілька варіантів гідної поведінки в поданій ситуації. Після цього відбувається загальне обговорення.

Приклади ситуацій:

1. Син (донька) просять відпустити на нічну дискотеку.
2. Донька просить відпустити її на побачення з хлопцем, якого ви не знаєте.
3. Син (донька) просять купити річ (одяг), що коштує значно більше ваших фінансових можливостей.

До уваги ведучого!

Якщо є час, можна ситуації обіграти.

Ресурси: картки з ситуаціями (додаток 5).

Час: 20 хв.

4.2. Позиція батьків. II сесія (1 год. 30 хв.)

1. Вправа «Настроювання піаніно»

Група сідає в тісне коло, поставивши стільці ближче один до одного. Кожен учасник кладе свої руки на коліна сусідам. Причому права рука кожного виявляється на лівому коліні сусіда праворуч. У результаті на власних колінах у кожного учасника будуть руки його сусідів по колу. На лівому коліні – права рука сусіда ліворуч, а на правому – ліва рука сусіда праворуч.

Гра ведеться на вибування. Вона полягає в тому, щоб руки ляскали по колінах послідовно, не обганяючи одна одну. Той, хто помилився, забирає руку, якою була зроблена помилка. Гра вимагає постійного зосередження.

Коли група освоїла гру, можна ускладнити завдання. Будь-який учасник, коли черга доходить до однієї з його рук, може помінати напрям руху удару. Для цього йому треба двічі ляснути своєю рукою по коліні, на якому ця рука лежить.

Час: 10 хв.

2. Вправа «Листи предкам та нащадкам»

1. Ведучий пропонує учасникам пригадати свого далекого предка, про якого вони що-небудь знають. Потім учасники об'єднуються по 3-4 особи й розповідають по черзі про свого предка.

2. Завдання учасникам: написати листа своєму предкові. (виконується індивідуально).

3. Ведучий пропонує учасникам уявити свого дуже далекого нащадка. Спробувати «побачити» його.

4. Учасники об'єднуються в ті самі групи й розповідають про нього.

5. Завдання учасникам: написати листа своєму нащадкові. (Вік нащадка береться молодший на 1-2 роки, ніж вік учасника, що пише листа).

Обговорення:

– Охарактеризуйте в загальних рисах, про що ви писали своєму предкові?

– Охарактеризуйте в загальних рисах, про що ви писали своєму нащадкові?

– Чи є відмінність у змісті листів? У чому вона полягає?

– Якими ми прагнемо бути в очах наших предків?

– А якими в очах нащадків? (Успішними в обох випадках).

– Чому листи мають різний характер?

До уваги ведучого!

Зазвичай лист до предків – це звіт про досягнення, а лист до нащадків – це настанова, певні поради.

Ресурси: аркуші паперу формату А-4Х16.

Час: 30 хв.

3. Вправа «Меморандум»

Учасники об'єднуються в чотири підгрупи:

– учасники першої виробляють меморандум батьків;

– учасники другої створюють меморандум матері;

– учасники третьої пишуть меморандум батька;

– учасники першої розробляють меморандум від імені дітей.

Ведучий пропонує кожній з підгруп створити меморандум. Підгрупи I – III створюють меморандум батьків до дитини «Я хочу, щоб моя дитина...», а підгрупа IV – до батьків «Я хочу, щоб мої батьки...». На виконання цього завдання відводиться 20 хв.

По закінченні кожна з підгруп зачитує свій меморандум.

Потім учасники визначають схожі позиції у представлених меморандумах.

До уваги ведучого!

Меморандум (лат. *memorandum* – те, про що необхідно пам'ятати), дипломатичний документ, який висвітлює фактичну, документальну або юридичну сторону певного питання. Як правило, додається до ноти або вручається представникові іншої країни. (Советский энциклопедический словарь./Гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Сов. энцикл., 1988 – С. 789).

Ресурси: аркуші паперу формату А-3Х4, скотч.

Час: 40 хв.

4. Підсумки. Методика «Нова ідея, мрія, запитання»

Ведучий просить кожного учасника висловити свої враження від тренінгу на стикерах та приклеїти їх на закріплені аркуші.

На жовтому стикері слід написати той найважливіший момент, який кожний учасник особисто виніс із семінару, який він бажає забрати із собою та використовувати у своїй діяльності. Це те, що виявилось цікавим та новим для учасника. Свої відповіді учасники розміщують на малюнку із зображенням тортика зі свічками.

Червоний листок у формі зірочки призначений для того, щоб учасники фіксували мрію, яка зародилася в них і здійснити яку вони прагнуть. Його необхідно прикріпити навколо земної кулі.

На синьому листочку, вирізаному у формі хмаринки, пишеться про те, над чим необхідно, на думку учасників, ще працювати. Можливо, це запитання, яке виникло у зв'язку з тренінгом, з проблемою, що розглядалася. Сині листочки учасники прикріплюють навколо шкільної парти як символ того, чого необхідно ще навчитися.

Ресурси: аркуші формату А-1х3 (із зображенням торта, планети Земля, шкільної парти), стикери: жовтий – вогник, синій – хмарка, червоний – зірка.

Час: 15 хв.

Методичні рекомендації щодо проведення «Тренінгу взаємодії в родинному колі»

Досвід роботи в батьківських групах підтверджує думки більшості фахівців, що люди можуть змінюватись, якщо вони потрапляють у розвиваюче середовище, отримують можливість чесного й відкритого спілкування, можуть обговорювати різні проблеми в сфері довіри й розуміння.

Атмосфера відвертості, яка існує в таких групах, вимагає від ведучого особливої чуйності. Серед учасників більшість дорослих не має досвіду участі в тренінгових групах, тому зміни, які відбуватимуться з батьками-учасниками є для них несподіваними й навіть вражаючими.

Найчастіше відзначають такі зміни:

1. Зміни, які відбулися із самими батьками. Вони проявляються в усвідомленні своєї поведінки, у покращенні емоційної саморегуляції.
2. Зміни, які відбулися у сфері стосунків між батьками й дітьми: покращення взаєморозуміння, зменшення конфліктності, більша відвертість.
3. Зміни, які відбулися в стосунках з іншими членами сім'ї.

Ведучий має бути готовим до того, що хтось із учасників може звернутися через певний час за порадою в проблемі виховання чи сімейних стосунків. Важливо не намагатися вирішити одразу всі проблеми цієї сім'ї, за необхідності можна переадресувати такий запит до фахівця з цієї проблеми.

Відповідальна залежність у спільних справах – найкраща

профілактика негараздів у сімейних взаєминах батьків і дітей.

Додатки
до «Тренінгу взаємодії в родинному колі»

Додаток 1

Основні соціалізуючі функції сім'ї:

- забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда;
- формування статевої ідентифікації дитини;
- провідна роль у розумовому розвитку;
- розвиток здібностей та потенцій можливостей індивіда;
- забезпечення дитині почуття захищеності;
- формування ціннісних орієнтацій особистості;
- оволодіння дитиною основними соціальними нормами.

Як соціальний інститут сім'я виконує в суспільстві такі функції:

- ♦ *Матеріально-економічну*
планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві
- ♦ *Житлово-побутову*
забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства та організація побуту
- ♦ *Репродуктивну*
продовження людського роду шляхом народження дітей
- ♦ *Комунікативну*
створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів сім'ї, організація внутрісімейного спілкування
- ♦ *Виховну*
передача дорослими членами сім'ї свого соціального досвіду дітям
- ♦ *Рекреативну*
організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб особистості

Додаток 2

Вислови, що допомагають виражати згоду, незгоду, оцінку дій

Виразити згоду вам допоможуть такі фрази:

- Це не викликає заперечень (сумніву)...
- Я готовий з цим погодитися...
- Мені близькі ці думки...
- Я поділяю (підтримую) точку зору (думку)...
- Я теж хотів це (про це) сказати...
- Моя точка зору (моя думка, моя позиція) повністю збігається...

Ніхто й не заперечує...

Ви не образите іншого, якщо вираження своєї незгоди почнете зі слів:

Мені так не здається...
Я думаю інакше (навпаки)...
Я дотримуюсь іншої думки...
У мене інша (протилежна) точка зору...
Я дозволю собі не погодитися з вами...
На жаль, не можу погодитися з вами...
Мені хотілося б висловити свою незгоду.
Можеш висловити свою думку?

Висловити оцінку дій чи вчинків іншого допоможуть Вам такі слова й вирази

Я пишаюся тобою (твоею роботою)
Мені подобається, як ти працюєш
Це справді прогрес
Я задоволений твоєю допомогою
Дякую
Я задоволений, що ти брав участь у цьому
Мені було приємно дивитись, як ти це робиш
Красиво, чудово, уперед, так тримати...

Картки для побудови «Я – повідомлень»

Ви тричі сказали своїй дитині прибрати в кімнаті й уже тричі почули у відповідь: «Так, я зараз», але кімната так і лишалась не прибраною. Ви відчуваєте, що вашому терпінню підходить кінець, проте хочете зберегти добрі стосунки з дитиною та спокій у родині.

Я відчуваю _____
 Коли ти _____
 Тому що _____
 Мені _____
 (висловлювання своїх почуттів)
 Оскільки _____
 Тому що _____

Ваша дитина дуже просить вас відпустити її на дискотеку до 24.00. Такі ситуації траплялись і раніше, але ви з різних приводів відмовляли її. Цього разу ви відчуваєте, що назріває конфлікт. Водночас ви не хочете, щоб ваша дитина «до півночі десь вешталась». Ви хочете зберегти добрі стосунки з дитиною й вирішити позитивно конфліктну ситуацію.

Я відчуваю _____
 Коли ти _____
 Тому що _____
 Мені _____
 (висловлювання своїх почуттів)
 Оскільки _____
 Тому що _____

Інформаційне повідомлення «Як поводитися гідно»

Гідна поведінка – це вміння, завдяки якому люди відкрито виражають свої думки, почуття й переконання, не принижуючи почуттів і поглядів свої співрозмовників. Вона базується на тому положенні, що кожна людина має певні фундаментальні права.

У конфліктній ситуації така поведінка дозволяє досягти компромісу без зречення власної гідності й цінностей. Люди, що поведуться гідно, у змозі сказати «Ні!» без докорів сумління, злості чи страху. Це є ключовим умінням у ситуаціях протистояння натиску, пресингу, маніпуляціям.

Гідна поведінка тримається на двох стовпах:

- Почуття власної гідності й повага до самого себе.
- Готовність виголосити й захистити власні права з одночасним прийняттям того, що інші теж мають на це право.

Почуття власної гідності й повагу до самого себе треба (і варто) будувати на пізнанні своїх слабких та сильних сторін і на щирих контактах з доброзичливими до нас людьми.

Кожна людина має право

1. Ви маєте право робити те, що вважаєте слушним, поки це не травмує когось іншого.
2. Ви маєте право захищати свою гідність за допомогою асертивної поведінки, навіть якщо це ранить іншого, але якщо ваші наміри не агресивні.
3. Ви маєте право висловити іншому свої прохання й потреби, але за умови, що ви приймаєте його право й можливість відмовити вам.
4. Існують такі ситуації між людьми, коли права не очевидні. Ви завжди маєте право обговорити це з іншою особою й з'ясувати права обох сторін.
4. Ви маєте право скористатися своїм правом.

Загальна характеристика гідної поведінки

Мета: Спілкуватись вільно, як дорослий з дорослим.

Люди, які поведуться гідно

- виражають свої думки, переконання та почуття прямо та відкрито, поважаючи права інших;
- діють певним чином не тому, що відчують провину чи тривогу, їхні дії природні;
- відповідають за свої вчинки, не перекладаючи відповідальність на інших;
- розуміють власні потреби й можуть прямо про щось попросити;
- якщо їм відмовляють, вони можуть бути невдоволені, розчаровані, але розуміють, що інші люди можуть мати особисті бажання;
- не перевантажені відповідальністю за інших, добре почуваються самі з собою;
- можуть допомагати іншим, але за їхнім бажанням і проханням, не нав'язуючи своєї допомоги або свого світосприйняття.

Вони ніби кажуть:

«Я так думаю. Я так відчуваю. Я так бачу ситуацію. А ти? Якщо наші уявлення та інтереси не збігаються, я готовий їх обговорювати й готовий до компромісу».

Це означає:

«Я не дозволю тобі мати перевагу наді мною й не буду намагатись підкорити та змінити тебе, бо хочу, щоб ти був тим, ким є».

Вигода від гідної поведінки:

Відповідальні люди діють так, що інші люди все більше поважають а відтак їхня самооцінка зростає; вони вміють досягати того, чого прагнуть, відстоюють свої права; вони вміють висловити негативні почуття, не ображаючи інших, і таким чином звільняються, не «застряють у них»; вони менше відчувають провини й тривогу, їхні стосунки з іншими майже неконфліктні, позбавлені контролю та страху, легкі, стабільні, приносять більше задоволення.

Негативні результати:

Інші (наприклад, діти), можливо, не звикли до росту відповідальності й могли мати вигоду з пасивної або агресивної поведінки (оскільки за них приймалися рішення, їх спрямовували або за них щось робили). Адже відповідальність – це випробування для взаємин. До того ж зростання відповідальності пов'язане із зміною переконань, що склалися з дитинства, а це може бути нелегким.

Прояви:

- уважне вислуховування співрозмовника;
- спокійний голос, не надто тихий і не занадто голосний;
- прямий контакт очей при спілкуванні, гарна постава тіла;
- «Я – твердження»: «Я вважаю», «Я хочу», «Я не люблю»;
- твердження, спрямовані на співпрацю: «Що ти про це думаєш?»;
- намагання зрозуміти думки іншого: «Якщо я правильно тебе зрозумів...»

Головні прийоми гідної поведінки.

1. Гідна відмова.

Гідна відмова – це відверта відмова без обговорення, можливе поясненню лише причин такого рішення.

Гідна відмова складається з трьох кроків:

Крок перший – сказати слово «НІ!»

Крок другий – сказати, ЩО ВИ НЕ ЗРОБИТЕ.

Крок третій – пояснити причини такого рішення, виходячи з власних планів, бажання, потреб і прав. Не можна обговорювати своє рішення вживати формулювання типу «мушу» й «не можу».

Приклад: «Ні, я не піду з тобою на вечірку сьогодні. Я обіцяв сестрі піти з нею на виставку».

2. Заміна оцінювання на думку.

Багато людей бояться оцінок, які їм дають інші люди, або надають цим оцінкам великого значення. Ми болісно переживаємо, коли нас оцінюють, і зазвичай намагаємось довести свою правоту або розриваємо стосунки.

Оцінка є лише думкою про нас іншої особи, а кожен має право висловлювати свою думку на будь-яку тему. Найчастіше цього не треба обговорювати, як ми не обговорюємо смаки. Відповідаючи на чийсь оцінку, варто зробити це такими трьома етапами.

- *Етап перший* — говоримо, що ми відчуваємо у зв'язку почутим про себе. Це може бути твердження «Я вражений» або «Мені прикро».

- *Етап другий* — підтверджуємо розуміння того, що саме такою є думка про нас іншої особи. Наприклад: «Я розумію, що ваша думка про мене є такою».

- *Етап третій* — самі оцінюємо себе в обговорюваній сфері. Наприклад: «Я вважаю, що я відповідальна людина». І на цьому кінець. Не сперечатися, не переконувати й ін.

3. Пошук критики.

Якщо критикується те, що ми робимо або зробили, це для нас також буває болісним і тяжким до сприйняття. Досить часто така критика виражається у формі загальної оцінки й не дає достатньо шансів на істотний захист. Тому також складно утриматись від будь-якої дискусії зрозуміти те, що критика стосується певних конкретних речей.

З цією метою варто:

- сказати, що відчуваємо;
- дати знати, що ми розуміємо, про що говорить інша особа (перефразування);

- перепитати: «Що конкретно вам не подобається в моїй праці?»

Останній пункт треба повторювати доти, доки ваш партнер не почне перераховувати конкретні елементи поведінки, праці й т. ін. І лише після цього ми зможемо або аргументувати критику, або прийняти рішення щодо зміни цього елемента своєї поведінки.

4. Вираження негативних почуттів і думок.

Гідний спосіб вираження злості й негативної думки вимагає зосередження на тому, якою є спроба зміни небажаної поведінки іншої особи. Ми маємо цілковите право на вираження своїх емоцій, але варто це робити, не травмуючи іншого. Цього можна досягти, якщо дотримуватись таких чотирьох етапів.

Етап перший — якщо чиясь поведінка нам перешкоджає, звертаємо його увагу на це й просимо змінити поведінку. Наприклад: «Ви кричите. Прошу перестати, бо це заважає мені зрозуміти те, що ви кажете».

Етап другий — якщо хтось і надалі не змінює поведінки, виражаємо своє роздратування й удруге робимо наголос на проханні змінити поведінку. Наприклад: «Мене нервує те, що ви й далі кричите. Прошу припинити».

Етап третій — якщо ця особа не реагує, інформуємо її про свій намір, якщо вона й надалі буде поводитись так само. Наприклад: «Якщо ви не перестанете кричати, ми не будемо більше розмовляти».

Етап четвертий — якщо ситуація не змінюється, робимо те, що пообіцяли.

Додаток 5

Картки з ситуаціями до вправи «Уміння сказати «ні!»

Ситуація I

Син (донька) просять відпустити на нічну дискотеку.

Ситуація II

Донька просить відпустити її на побачення з хлопцем, якого ви не знаєте.

Ситуація III

Син (донька) просять купити річ (одяг), що коштує значно більше ваших фінансових можливостей.

ДОДАТКИ

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС ПСИХОЛОГА

*Прийнятий на I Установчому з'їзді Товариства психологів України
18 грудня 1990 р.*

1 Відповідальність

- 1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.
- 1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати й не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.
- 1.3. Психологи повинні утримуватись від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканності особи; не мають права використовувати свої знання й становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.
- 1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та їх програмного забезпечення, валідність обробки даних досліджень, у тому числі тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.
- 1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень і соціального статусу.

2. Компетентність

- 2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їхньої компетенції. У разі неспосильності завдання психологи передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу.
- 2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики лише проходять випробування (з дозволу контрольних органів Товариства), психологи, проводячи експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевірених методів і технічних пристроїв або про свій недостатній рівень оволодіння ними.
- 2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише таку працю, яка повністю виконана ним самим або містить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої, матеріальної вигоди недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик, а психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.
- 2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості й визначення меж власних професійних можли-

востей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності й мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватись психологом.

3. Захист інтересів клієнта

3.1. Психологи суворо додержуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими психічними розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм; обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво. Психологи утримуються від непотрібних лікувань клієнта.

3.2. Психологи, вступаючи в контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних, окрім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особистості. Вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування. Вони домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність з психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання й становище, довірливе ставлення й залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У тих випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації й не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзамінувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.

3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведення діагностичної, консультаційної й корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості в період, коли психолог несе відповідальність за нього.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування

або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому й батькам (опікунам, піклувальникам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладати це на інших. Психолог повинен чітко й однозначно формулювати висновок, так щоб його можна було правильно зрозуміти й використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, у якій він перебуває. У звіті (висновку) психолога має міститися лише необхідна й водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, мають вказуватися межі здійснюваних досліджень, характер виявлених симптомів — постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про поставлений діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо й обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог обов'язково попереджає про тих, хто й для чого може використати ці дані; він не може приховувати від людини, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку. Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному й неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

4. Конфіденційність

4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності в усьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя й життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу.

Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить або згоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди й задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис на магнітну стрічку й відеоплівку, фотографування й занесення інформації про клієнта до комп'ютерних банків даних здійснюються лише за згодою учасників.

4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної й колекційної роботи, додержуватись анонімності імені клієнта (наприклад, під час навчання, у публікаціях). Для демонстрації й прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією

згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.

4.4. Документація роботи психологів повинна вміщувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У тих же випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, також обмежень у використанні інформації про клієнта й попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.

4.5. Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також інформацію, занесену до комп'ютера), у разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

4.6. Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

4.7. Психолог не передає методичних матеріалів особам, які є уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті й призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

5. Етичні правила психологічних досліджень

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження; чітке й однозначне формулювання його мети й завдань; установлення контингенту обстежуваних; прогнозування можливостей використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу, психологічного втручання тощо). Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на підставі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам у діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджуваних. Психолог несе відповідальність за правильне й доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосованих психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний принципу презумпції невинності в судочинстві. Вина психолога в порушенні Етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

5.3. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного

впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати в клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю й результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників дослідження. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

5.4. Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь у експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

6. Кваліфікована пропаганда психології

6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на підставі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога й психологію як науково-практичний комплекс.

6.2. Психологу не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Уміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, він повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. У рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не даються гарантії, не перелічуються здобутки й успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, однак він має право робити це лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи і неефективні процедури.

6.3. Поради психолога в засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилянь на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації. Усні виступи, друковані матеріали, аудіовізуальна та інші публікації, в яких наводяться ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікування особи, групи чи організації.

Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність та надійність.

7. Професійна кооперація

7.1. Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи, він має виявляти

повагу до наукових шкіл і напрямків. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих зусиль психолог може виступити з аргументованою критикою роботи колеги в психологічному співтоваристві. У тих же випадках, коли критика на адресу члена товариства виявляється суб'єктивною, упередженою, він має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.

7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності й привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він повинен інформувати психологічну громадськість, ділитися набутиим під час своєї професійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування й лікування людей, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта, переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає в розпорядження колег тільки надійні й валідні психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Усі професійні взаємовідносини будуються на основі Закону про авторські права.

7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положенням цього Етичного кодексу. Арбітром може бути Комісія з етики психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога Комісією з етики можуть бути накладені такі стягнення: попередження; догана; виключення із членів Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винного.

7.7. Рішення комісії з етики може бути скасоване Президією або з'їздом Товариства психологів.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ

Проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р.

ПРЕАМБУЛА

Беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй знову підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини й у гідність та цінність людської особистості й сповнені рішучості сприяти соціальному прогресові та поліпшенню умов життя при більшій свободі;

беручи до уваги, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини проголосила, що кожна людина повинна володіти всіма зазначеними в ній правами й свободами без будь-яких відмінностей за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інша обставина;

беручи до уваги, що дитина внаслідок її фізичної й розумової незрілості потребує спеціальної охорони й піклування, включаючи й належний правовий захист як до, так і після народження;

беручи до уваги, що необхідність у такій спеціальній охороні була вказана в Женевській декларації прав дитини 1924 року й вказана в Загальній декларації прав людини, а також у статутах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями добробуту дітей;

беручи до уваги, що людство зобов'язане давати дитині краще, що воно має,

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ

проголошує цю Декларацію прав дитини з метою забезпечити дітям щасливе дитинство й користування для їхнього власного блага й блага суспільства правами й свободами, які тут передбачені, і закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеву владу й національні уряди до того, щоб вони визнали й намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів, поступово застосовуваних відповідно до таких принципів:

Принцип 1. Дитині повинні належати всі зазначені в цій Декларації права. Ці права мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, що стосується самої дитини чи її сім'ї.

Принцип 2. Дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та в соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в

умовах свободи та гідності. При виданні з цією метою законів головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

Принцип 3. Дитині має належати від її народження право на ім'я й громадянство.

Принцип 4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення, їй має належати право на здорове зростання й розвиток; з цією метою спеціальні догляд і охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері, включно з належним допологовим і післяпологовим доглядом. Дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги й медичне обслуговування.

Принцип 5. Дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальний режим, освіта й піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.

Принцип 6. Дитина для повного й гармонійного розвитку її особистості потребує любові й розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою й відповідальністю своїх батьків і в усякому разі в атмосфері любові й моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві й на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалась державна або інша допомога на утримання дітей.

Принцип 7. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною й обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях. Їй має даватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку й завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності й особисте мислення, а також усвідомлення моральної й соціальної відповідальності й стати корисним членом суспільства.

Якнайкраще забезпечення інтересів дитини має бути керівним принципом для тих, хто відповідає за її освіту й навчання; ця відповідальність лежить насамперед на її батьках.

Принцип 8. Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу.

Принцип 9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі.

Дитину не слід приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй ні в якому разі не повинні доручати чи дозволятися роботи або заняття, які були б шкідливі для її здоров'я чи освіти або перешкоджали її фізичному, розумовому чи моральному розвитку.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може

заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру й загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей.

Друкується за: Права дитини. Зб. документів. Львів, 1995.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биянова М. Р. *Организация психологической работы в школе.* – М.: Генезис, 2000. – 298 с.
2. Братусь І., Гулевська-Черниш А., Лях Т. *Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини (Методичні матеріали для тренера) // Практична психологія та соціальна робота.* – 2000 – № 5.
3. Безпалько О., Савич Ж., Спілкуємось та діємо: *Навч.-метод. посіб.* – К.: Навч. книга, 2002. – 112 с.
4. Заїка Л. *Родинно-сімейне виховання (матеріали до семінару) // Психолог* – 2002. – №8 – С. 12-18.
5. *Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / Упорд. Панок В. Г., Цушко І. І., Обухівська А. Г.* – К.: Ніка-Центр, 2005. – 436 с.
6. *Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України. 2005 – 2006 навчальний рік / Упоряд. Панок В. Г., Цушко І. І., Обухівська А. Г.* – К.: Ніка-Центр, 2006. – 224 с.
7. Коробко С. Л. Коробко О. І. *Робота психолога з молодшими школярами: Методичний посібник.* – К.: Літера ЛТД, 2006. – 416 с.
8. Клепко С. Ф. *Наукова робота й управління знаннями: навчальний посібник.* – Полтава: ПОШПО, 2005. – 201 с.
9. Лях В. В., Лях Т. Л. *Моделювання та впровадження програм щодо формування здорового способу життя (робочі матеріали для тренера) // Практична психологія та соціальна робота.* – 2000. – № 5. С.24–36.
10. Кондратенко Л. *Підводні течії шкільної діагностики // Психолог.* – 2006 – № 44. – С. 10 – 20.
11. Марковская И. М. *Тренинг взаимодействия родителей с детьми.* – СПб.: ООО Издательство «Речь», 2000. – 150с., ил.
12. Моргун В. Ф. *Методика багатовимірного аналізу досягнень учня з метою профілювання та профорієнтації.* – Полтава, 1997. – 16 с.
13. Моргун В. Ф. *Стрессогенность в повседневной жизни детей: современные тенденции в Украине // Наука і освіта.* – 2000. – № 1–2. – С. 227–229.
14. Моргун В. Ф. *Опытный реальный, бажаного і фантастичного бюджетів часу людини.* – Полтава: Оріяна, 2002. – 24 с.
15. Моргун В. Ф. *Психологія особистості в педагогіці А. С. Макаренка.* – Полтава, 2002. – 84 с.
16. Моргун В. Ф. *Становлення громадянськості особистості в контексті її психічної та соціальної зрілості // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка.* – К., 2004. – Т.VI, вип. 2. – С. 203–215.
17. Моргун В. Ф., Седых К. В. *Делинквентный подросток.* – Полтава, 1995. – 164 с.
18. *Навчання в дії: Як організувати підготовку вчителів до застосування*

інтерактивних технологій навчання: Метод. посіб. / А. Панченков, О. Пометун, Т. Ремех. – К.: АПН. – 2003. – 72 с.

19. Овчарова Р. В. Технологии практического психолога образования: Учебное пособие для студентов и практических работников. – М.: ТЦ «Сфера». – 2000. – 448 с.

20. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н.Чепелева та ін.: Підручник. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 536 с.

21. Практическая психология образования: Учебное пособие 4-е изд. / Под редакцией И. В. Дубровиной – СПб.: Питер, 2004. – 592 с.: ил.

22. Про нормативи чисельності практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів (лист МОН України від 15.08.2007 № 1/9-479).

23. Про розрахунок чисельності посад практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів селищ міського типу (лист Міністерства освіти і науки України від 07.10.2007 № 1/9-624).

24. Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України (наказ МОН України від 28.12.2006 №864)

25. Про поширення категорій педагогічних працівників на педагогічне навантаження (лист МОН України від 07.10.2007 № 1/9-623).

26. Психогимнастика в тренинге / Под ред. Н. Ю. Хряцовой. – СПб.: «Речь», Институт тренинга. – 2001. – 256с.

27. Рабочая книга школьного психолога / И. В. Дубровина, М. К. Акимова, Е. М. Борисова и др.; Под ред. И. В. Дубровиной. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 376 с.

28. Самоукина Н. В. Практический психолог в школе: лекции, консультирование, тренинги. – М.: Изд-во Института Психотерапии – 2005.– 244с.

29. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. Т 1. М.: НИИ школьных технологий, 2006. 816 с. (Серия «Энциклопедия образовательных технологий»).

30. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Сов. энцикл., 1988. – С. 789.

31. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За редакцією академіка В. І. Бондаря. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.

32. Фопель К. Сплочённость и толерантность в группе. Психологические игры и упражнения. Пер. с нем. – М.: Генезис, 2002. – 336 с.

33. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. – Х: Прапор, 2004. – 640 с.

ГЛОСАРІЙ

Визначите значення слів, і ви позбавите людство від половини його помилок.

Рене Декарт

У глосарії включено терміни соціально-психологічної практики та їхнє тлумачення, у яких вони вживаються в законодавчих документах, науково-методичних матеріалах. У кінці пояснення того чи того терміну (у дужках) наводиться джерело, з якого взято тлумачення відповідно до переліку літератури цього збірника.

Алалія (від гр. α – заперечна частка й lalia – мова) – відсутність або обмеженість мовлення в дітей унаслідок недорозвинення або ушкодження мовних зон головного мозку (33).

Асертивність (від англ. assertive – впевненість у собі, своїх домаганнях) – це здатність особистості відкрито й вільно заявляти про свої бажання й вимоги, домагатися їхнього втілення. Це вміння оптимально реагувати на зауваження, справедливу й несправедливу критику.

Афазія – цілковита або часткова втрата мовлення, яка виникає при ураженнях домінантної півкулі головного мозку в осіб зі сформованим мовленням (31).

Девіантна поведінка – така, яка відхиляється від норми в певному суспільстві (17).

Делінквентна поведінка – проступки та дрібні правопорушення, що не досягають криміналу, який карається в судовому порядку (17).

Діагностична функція – передбачає вивчення та оцінку діяльності й розвитку учнів (вихованців, мікроколективу (класу чи рефернтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єнань; дослідження спрямування впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу в мікрорайоні, джерела негативного впливу на дітей і підлітків (21). Передбачає виділення психологічної проблеми, правильну постановку питання, отримання потрібної інформації від учителів, батьків, учнів, її аналіз, формулювання висновку, який має не просто практичну спрямованість, але й спрямованість на аналіз конкретного випадку (19).

Психодіагностична робота – поглиблене проникнення у внутрішній світ школяра. Результати психодіагностичного обстеження дають підстави для визначення подальшої корекції або розвитку учня, інформацію про ефективність профілактичної або консультативної роботи, проведеної з ним (20).

Психологічна просвіта – залучення дорослих – вихователів, батьків, учителів та дітей до психологічних знань. Просвітницька робота необхідна передусім для того, щоб люди поступово усвідомлювали цілі,

завдання й можливості соціально-психологічної служби, дізнавались, які проблеми вони можуть розв'язати за допомогою психолога чи соціального педагога, уявляли, до якої служби їм слід звернутися (20).

Етапами психокорекційної роботи є діагноз, прогноз, створення психологічно-педагогічної корекційної програми, її виконання та аналіз ефективності (27).

Захисна функція – передбачає забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях (службі в справах неповнолітніх, міліції, суді тощо) (24).

Індивідуальна психотерапія – це діалог між психотерапевтом і клієнтом з метою психологічної допомоги останньому. Мета психотерапії – сприяння в становленні повноцінної особистості, здатної займати активну й творчу позицію відносно себе та своєї життєдіяльності, справлятися з травматичними ситуаціями та переживаннями, приймати рішення й продуктивно, нешаблонно діяти у відповідних соціально-культурних умовах із баченням перспективи й почуттям людської гідності (20).

Кінестетичні відчуття (від. kinema – рух, aesthesis – відчуття) – відчуття руху положення окремих частин тіла, властиве людині та багатьом високоорганізованим тваринам. Спричиняється подразненнями особливих механічних рецепторів, розміщених у м'язах, суглобах, сухожиллях, зв'язках (31).

Консультативна функція – передбачає надання рекомендацій (порад) учням, батькам, учителям та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надання необхідної консультативної, соціально-педагогічної допомоги дитячим, молодіжним об'єднанням, дітям, підліткам, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах тощо (24).

Компетентність – синонім понять «поінформованість», обізнаність, «досвідченість», «авторитетність», конкретизується щодо різних галузей (лінгвістичної, соціальної, життєвої, професійної, громадянської тощо) (8).

Компетентність психологічна – включає не лише когнітивну (знання) та операційно-технологічну (діяльнісну) складову, але й мотиваційну (емоційну), етичну, соціальну та поведінкову (29).

Організаційна функція – передбачає координацію діяльності й взаємодію усіх суб'єктів соціального виховання; сприяння соціально корисній діяльності дітей і підлітків; формування демократичної системи взаємостосунків в підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих (24).

Прогностична функція – працівник прогнозує на підставі

спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня чи групи; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості (24).

Профілактична функція – передбачає переконання учнів у доцільності дотримання соціально значимих норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя; сприяння запобіганню негативним явищам в учнівському середовищі (24).

Психологічна корекція – являє собою тактовне втручання в процеси психічного й особистісного розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих процесах і часто справляє вплив не лише на особистість, а й на її оточення, організацію життєдіяльності. На відміну від психотерапії не має спеціальних методик, а користується залежно від потреб методами психотерапії, педагогіки, медицини. У шкільній практиці найбільш часто зустрічається корекція розумового розвитку, корекція емоційного розвитку, корекція та профілактика невротичних станів, неврозів тощо (20).

Психологічна підтримка – процес, у якому дорослий зосереджується на позитивних сторонах та перевагах дитини, що дозволяє останній досягти такого:

- закріпити позитивну самооцінку;
- повірити в себе та свої можливості;
- уникнути помилок, які б загрожували психічному чи фізичному здоров'ю;
- пережити невдачі (21).

Психологічна проблема – це стан невизначеності, що виникає у процесі життєдіяльності індивіда, між його намірами, уявленнями, мотивами й цілями поведінки та об'єктивними й суб'єктивними умовами її реалізації; як протиріччя між очікуваними та реальними результатами дій людини (20).

Психологічне консультування – вид психологічної допомоги, який має діагностично-рекомендаційний характер і є засобом підвищення психологічної компетентності учасників навчально-виховного процесу. Майже завжди містить у собі психотерапевтичні елементи, передбачає подальшу корекцію чи психотерапію (20).

Психопрофілактика – спеціальний вид діяльності дитячого психолога, спрямований на зміцнення, збереження та розвиток психічного здоров'я дітей на всіх етапах дошкільного та шкільного дитинства (27).

Психотерапія – спрямована на глибинне проникнення в особистість і здійснення прогресивних зрушень у її взаємодії зі світом через зміну само- і світосприйняття. Містить у собі елементи корекції. До психотерапевта (порівняно з психологом-консультантом) висуваються

відповідно вищі кваліфікацій вимоги. Необхідним для психотерапевта є власний досвід перебування в ролі клієнта й тривалої роботи під супервізором. Підготовка в галузі психотерапії передбачає знайомство із загальною й конкретною клінічною теорією (20).

Розвиток розумовий; рівень – сукупність знань, умінь і розумових дій, які сформувалися при їхньому засвоєнні; вільне оперування ними в процесах мислення, що забезпечують засвоєння ними в процесах мислення, що забезпечують засвоєння в певному обсязі нових знань та умінь. Наявний стан розумового розвитку – це стан пізнавальних і творчих можливостей індивіда. Інформація про рівень розумового розвитку може бути отримана шляхом тривалих психолого-педагогічних спостережень або шляхом проведення діагностичних іспитів за допомогою спеціальних методик. При аналізі рівня розумового розвитку потрібно виходити з принципу нерозривності зв'язку змісту й форми мислення (Л. Виготський). Порушення цього зв'язку знижує ефективність мислення. Якщо зміст мислення відбиває істотні сторони соціального й культурного середовища, у якому проходили життя й діяльність індивіда, то засвоєння цього змісту зумовлене сформованим у нього рівнем розумового розвитку, і його розумові здібності можуть виявитися недостатніми для засвоєння нового змісту.

Проте своєрідність рівня розумового розвитку зумовлена не тільки факторами онтогенезу, але й природними психофізіологічними особливостями індивіда. Це виявляється в розумовій діяльності та зокрема в складеній мотивації надання індивідом переваги деяким видам діяльності (33).

Сенсорний (від лат. *sensus* – почуття, відчуття) – чуттєвий, пов'язаний із відображенням дійсності за допомогою відчуттів і сприймань (31).

Синкінезія (від грец. *sen* – разом, *kinesis* – рух) – додаткові рухи, що мимоволі додаються до довільних. Наприклад, при ходінні рухи ніг та тулуба доповнюються рухами рук (31).

Соціально-перетворювальна функція – передбачає надання соціальних послуг, спрямованих на задоволення соціальних потреб учнівської молоді; здійснення соціально-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу, соціально-педагогічного патронажу соціально-незахищених категорій дітей; сприяння соціальному й професійному визначенню особистості, піклування про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді; проведення роботи, спрямованої на відновлення фізичного стану дітей-інвалідів, їхніх соціальних функцій (24).

Соціально-психологічна профілактика – являє собою систему заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я; запобігання

неблагополуччю в розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку (20).

Сукцесивність сприймання (від лат. *successio* – послідовність і розгорнутість) – характерна риса перцептивної дії. Психофізіологічні дослідження свідчать, що акт сприймання починається з управління дією. Сенсомоторні процеси інформують про особливості тих предметів, які на них впливають. У процесі ознайомлення з об'єктом людина починає виділяти одну чи певну кількість властивостей як найбільш інформативних (31).

Технологія – система діяльності, яка має науковий та/або практичний характер та застосовується людиною для перетворення навколишнього середовища, виробництва матеріальних або духовних цінностей (29). Це, з одного боку, сукупність знань про способи й засоби проведення певних виробничих процесів, з іншого – уможливлення цих процесів у їхній повноті й взаємодоповненні, що гарантує очікуваний результат. Технологічність самих процедур у роботі практичного психолога є важливою складовою кожного напрямку діяльності, змістовно наповнює як психологічний діагноз, так і прогноз. До того ж низька технологічність роботи психолога здебільшого свідчить про відсутність певних ресурсів (діагностичного матеріалу, часу, професійної компетентності, організації заходів тощо.).

Психолог практичний – його сфера діяльності – це психологічна діагностика, вироблення рекомендацій зі зміни ситуації й безпосередня робота з людьми, заснована на використанні спеціальних психологічних методик (33).

Психолог шкільний – покликаний допомогти учням обрати спеціальність або роботу, яка найбільше відповідає їхнім інтересам і здібностям. Шкільному психологу доводиться надавати психологічну підтримку учням, якщо в них виникають труднощі, пов'язані із процесом адаптації: він або допомагає учневі вирішити проблеми, або рекомендує відповідну психологічну терапію (33).

Діяльність психологічної служби: методичні та етичні акценти.
Методичний посібник / Упорядник К. М. Муліка. – Полтава: ПОППО,
2007. – 156 с.

Технічний редактор: Кіптілий І.О.
Літературний редактор: Пасішний С.О.
Комп'ютерний набір: Муліка К.М.
Комп'ютерна верстка: Шарлай Т.В.
Оформлення обкладинки: Дружиніна А.В.

Підписано до друку 21.11.2007.
Ум. др. арк. 8,1. Наклад 500.

Видано за кошти, виділені Полтавською обласною радою відповідно до рішення вісімнадцятої сесії четвертого скликання від 23 березня 2005 року на виконання обласної Програми видавничої діяльності Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського та Кременчуцького педучилища для науково-методичного забезпечення регіонального компоненту освіти на 2005 – 2009 роки.

Не для продажу.